

Kalász Márton

Amely nap

*Ki hordta föl, tegnap e lopott szép gallyon a hangyák,
itt télen a loggiák kimért zöldjében – ünnep –
másnap, s reggel, délelőtt, gyatra őrskéken ülők,
vizslatunk lefelé – noha min főnről, sértett Teremtő? Eső-
zug közben, hívó a hangyának, elfelejtett vers jutna eszembe,
rögzül, mily vízpázmák körül: törődött, redős test s nagy menettöredéke,
nyögve, nehézkedésre, vonszolódva föl köves hegy tetejére.
Fönt nyágra a Nap süt; függve április szeszélye
kihangozhatta széllel e bádog-vidéket az ablak körül, éjre
léptettél, Uram, kíméletlenül. Bár mérte személyed e kitüntett virágot –
kőrontó, tulipán, gyökereztetett borostyán? Főnről: zöld, piros, sárga. Hangyák,
gyanútlan mit kalandoznánk így másnap körül. Útjaid, kis rózsával, hullhatóval emelve.
Minden kint: Nap, szél, hordozó erő – tömérdek
táj szirma ujjakon. (Ínség? Amely nap fölveti maszatolt, réműlt testet még, Uram.)*

Pastorale

*Délben esett s messze a kakukk hallgatott.
Erős nyugati szél fúj, a ház ablaktalan
fala mellől zuhan a kertbe. Tudva, idebent
lett volna tennivaló – az elsötétítő
fatáblákat ki se nyitottuk. Patészó, kemény
felhők, bent aludtam. A szomszéd kutya ugatott,
fönt a padláson a hétalvók mint ha űztek
volna rosszkedvű tűzként; dühük s révült vakogás.
Éjjel körüljárom a házat, vajon a nyílása
a szűkös padlásnak – ki-be járhatnának, mivel
táplálkozunk? Alkonyat felé ma már a kakukk
távol szólt. Áttűzött a dűnén a hirtelen Nap.
Délben esik, nyájszó, átúszó őszi szélmalom-derű.
Hang a víz felől, gyűjtjük a teraszról gyűrt papírjaimat.*

Balázs Attila

A vén zászlóhordók

Szereplők:

Unoka

Nagyapa (Apa, Dzsingisz)

Ápolónő

UNOKA Hány óra van, nagyapa?

NAGYAPA Most vagy régebben?

Lovak, csatazaj, elhalkul.

UNOKA Kedves figyelőink, harmadik Balázs Pál életét már csak azért is nehéz vállalkozás felvázolni, mert vázolni szinte lehetetlen.

Egy roppant színes, kalandos, hosszú és szerteágazó élettel ülünk itt szemben...

NAGYAPA Nana, azért ne essünk túlzásba!

UNOKA Ide beszéljen, nagyapa, a mikrofonba.

NAGYAPA Nana, azért ne essünk túlzásba!

UNOKA Így talán jó is lesz. Nem kell kiabálni. Nyugodtan, normálisan belebeszélni. Jó?

NAGYAPA Ha te úgy véled, kedves fiam-unokám. Hogy úgy jó lesz... akkor belebeszélek. De mit mondjak?

UNOKA Bármit, ami eszébe jut.

NAGYAPA Az nem lesz jó.

UNOKA Miért ne lenne jó?

NAGYAPA Mert akkor össze-vissza lesz, és senki se fog érteni belőle semmit. Nem így van?

UNOKA Majd valahogy összepofozzuk.

NAGYAPA Ha, ha, ha... ez tetszik. Majd összepofozzuk! Mint a törököt.

UNOKA A törököt? Ez remek. Máris megvan a kezdő történelmi motívum. Hol volt ez a híres törökverés?

NAGYAPA A szegedi konzervgyárban. Dzsingisznek hívták azt a törököt. Megbízható sofőr volt, de állandóan járt a szája. Így hát megvertük. Nem is annyira én, mint amennyire a Jani meg a Géza. Fejére húztuk a zsákot, és aggyneki! Üsd, vágd, nem apád.

UNOKA Derék dolog, nagyapa, de boldogabb lennék, ha egy kicsit távolabbra nyúlnánk vissza az időben.

NAGYAPA Az se baj. Milyen távolra?

UNOKA Hát, kezdjük például ükapával. Nyúljunk vissza ükapáig.

NAGYAPA Bánom is én. De lehet, hogy megsütjük magunkat.

UNOKA Már miért sütnék meg magunkat?

NAGYAPA Azért fiam, mert könnyen megsüti magát az, aki belekurkászik a múltba.

UNOKA Vállaljuk a kockázatot.

NAGYAPA Jó.

Lovak, csatazaj, elhalkul.

NAGYAPA Mi a hétszentség volt ez?

UNOKA Semmi, ne hagyja magát megzavarni, nagyapa. Csak az úthenger ment el odakinn.

NAGYAPA Jó.

UNOKA Nagyapa összevonja szemöldökét.

NAGYAPA Mit mondasz?

UNOKA Ne figyeljen rám, nagyapa. Én csupán közvetítek, maga meg mesél. Mesél a nagyapa, mesél, mesél, mesél...

NAGYAPA (álmosan) Jó éjszakát, jó éjt.

UNOKA (hangosan) Jó reggelt, nagyapa! Hát ükapa?

NAGYAPA (felrebben) Jó reggelt! (Kis szünet, majd tagolva) Ü-k-a-p-a? Talán még él valahol Argentínában.

UNOKA Éi?! Hogyhogy talán még él?!

NAGYAPA Szépen. Ahogy a cigányasszony megjósolta. Azt mondta a cigányasszony, hogy ükapa le fog teljesen gatyásodni a muzsikaszóra, ellenben rendkívül hosszú életű lesz, mint a népmesék. Akkor áthajózik majd a legnagyobb pocsolyán, ott sok vért fog látni, végül híres ember lesz belőle. És amikor meghal, cigánylánként fog újjászületni.

UNOKA Furcsa. Éppen cigánylánként?

NAGYAPA Cigánylánként.

UNOKA Apám már beszélt erről valamit. Megvallom, akkor sem értettem.

NAGYAPA Én se nagyon. De az úgy volt, hogy ükapa nemes volt. Nagyon mulatós csibész. Bő gatyában járt, meg karddal.

UNOKA Karddal? Azt mondta, hogy karddal?

NAGYAPA Karddal, azt mondtam. Inkább vedd le a füledről azt a valamit... Nos, amikor bement a csárdába, akkor a padhoz szögezte a kardjával annak a gatyáját, akivel dorbézolni akart, és nem lehetett megszökni tőle. Olykor hajnalig húzta neki a muzikus. A következő hét valamelyik hajnalig, míg le nem esett a lábáról. Addig húzta. A cigány.

UNOKA Sejttem, mi lett az eredménye.

NAGYAPA Persze, végül megroppant a hegedűje, amikor elvágódott vele. De nem bánhatta különösebben, mert addigra már szépen átzenélte ükapa vagyonát a maga gatyájába. Állítólag nem maradt egy fityingje se a te híres, kutyabőrös ükapádnak, aki állítólag még a nevét is odaadta a muzikusnak. Egyszerűen nevet cseréltek. A muzikusé lett a vagyon is hát, ükapadé pedig a törött hegedű.

UNOKA Remek.

NAGYAPA Hát, nem tudom, mennyire.

UNOKA Azért ilyet se hallottam még, hogy...

Ajtócsikordulás.

ÁPOLÓNŐ Bocsánat, nem akarok zavarni. Csak azt akarom kérdezni, hogy van a Pali bácsi? Kell-e valami?

UNOKA Nagyapa, kell valami?

NAGYAPA Semmi, köszönöm szépen. Jól elbeszélgetek itt az unokámmal. Szólok majd, ha szükségem lesz bármire. Fröccsöt úgyse

adnak... Tetszik ismerni az unokámat? Egy híres író.

UNOKA Nem olyan nagyon híres. Balázs Attila vagyok. Jó napot.

ÁPOLÓNÓ Bitó Sarolta. Üdvözlöm. Én Hemingwayt szoktam olvasni. Örülök, hogy találkoztunk. Örülök, hogy süt a nap. Örülök, hogy Balázs bácsi jól érzi magát. Azért időnként benéznek. Majd csendben teszem.

UNOKA Csak tessék, Sarolta. Tegye a dolgát. Nyugodtan beszélhet, nincs semmi gond.

ÁPOLÓNÓ Hát akkor jó munkát, vagy szórakozást!

UNOKA Mindkettőt.

Ajtó. Lovak, csatazaj, elhalkul.

NAGYAPA Már megint az úthenger?

UNOKA Ló. Az volt. Ló meg csatazaj. Gondoltam, így érzékeltetem a történelmet. Az egész szalag ezzel van tele. Úgy képzeltem, bármikor megállunk, az újrakezdésnél mindig adok belőle picit. Nem tudom, miért, de jó ötletnek tartom. Tartottam, legalábbis...

NAGYAPA Nekem mindegy. Ló vagy úthenger. Bár a lovakat jobban szeretem. Emlékszel arra a lóra? A Tüzesre. 1956 után Hajóson kolbász lett belőle. Több méter. De addig nagyon jó ló volt. Emlékszel? Igaz, nagyon kicsike voltál.

UNOKA Azért emlékszem. De jobban szeretném, ha most maga emlékezne, nagyapa. Szedje össze magát, és emlékezzen!

NAGYAPA Összeszedem magam és emlékezem. Ükapára? Bevallom, nem is láttam soha. Azt tudom megbízhatóan, hogy mindig odakardozta valakinek a gatyáját. Meg hogy húzta a vén korhely fülibe a vén cigány. Úgy húzta, hogy szinte most is hallom.

Búbánatos, darvadozó hegedűszó a távolból.

NAGYAPA Hallod te is?

UNOKA Mit?

NAGYAPA Hát a hegedűszót. Hallod?

UNOKA Talán... Azaz hallom.

NAGYAPA Akkor jó. Argentínában nincs ilyen. Vagy Brazíliában? Istenem, lehet, hogy összekeverem a dolgokat. Kezdjük előlről az egészet?

UNOKA (nevet) Nem kell előlről kezdeni, ha már egyszer eljutottunk idáig. Már egyszer a Bitó Sarolta is bejött meg kiment. Megtörtént az antréje. Főlöszleges megismételni. Inkább ugorjunk egyet.

NAGYAPA Ugorgyunk. Hogy is szeretted modani? Az időben? A Dzsingisz...

UNOKA Hagyjuk a Dzsingiszt, meg a törököket. Másik konzervet bontanánk. De mit akart a Dzsingisszel megint?

NAGYAPA Tulajdonképpen semmit. Csak a Dzsingisz mindig azt mondta, hogy nincs olyan nap, amelyik utol ne érhetné az embert.

UNOKA Mit akart ezzel mondani?

NAGYAPA Talán sejtett valamit. Azt is mondta, hogy nincs olyan hold, amelyik ne tudna üvöltöni. Meg azt is, hogy nincs olyan anya, amelyik kutyát ne tudna nevelni. És nincs olyan csöcs, amelyiktől meg ne lehetne fulladni.

UNOKA Hm...

NAGYAPA Hát igen. Ilyen rejtélyes ember volt a Dzsingisz. Meglehet, ez is nagyon idegesített bennünket. Ezért hát megszálltuk őt. Meg majdnem az egész háremét... vagy hogy is mondják. Na, de azt azért nem tettük.

UNOKA Hová lett a Dzsingisz?

NAGYAPA (nevetve) Azt csak Isten tudja, meg a Riska tehén, ahogy szegény megboldogult nagyanyád mondaná. Mert volt neki az az egy vicce...

UNOKA Az amikor az az esztét veszítette állat meg a plébános?

NAGYAPA (nevetve továbbra is) Szegény anyyra istenfélő volt, de azon mindig jót röttyörészett, hogy hát rohan az a megvadult tehén...

UNOKA Bika.

NAGYAPA Tehén, nem tudod? Rohan és felökleli a plébánost, aki ettől fordított lovaglólülésbe kerül a hátára.

UNOKA (nevetve) Fordított lovaglólülésbe? És akkor?

NAGYAPA Akkor ahogy így száguldanak, a falu népe odakiált a plébánosnak, hogy hát merre plébános úr?

UNOKA Egyszerre odakiált a falu népe?

NAGYAPA Nem fontos. Az emberek odakiáltak, kérdezik, mire a plébános komolyan: azt csak Isten tudja meg a Riska tehén.

Nagyapa nevet, aztán abbahagyja. Köszörűli a torkát.

NAGYAPA Hogy merre tartanak, azt csak az Isten tudja, meg a tehén. He...

UNOKA Szent tehén.

NAGYAPA Nem, az nem volt szent.

Csend.

NAGYAPA A Dzsingisz azt is mondta még, hogy a csillagok sose érhetik utol a holdat.

UNOKA Egyszer volt egy Mehemed...

Csend.

UNOKA A család emlékezete. Hol ugrató, vágtagzó, hol pedig megbokrosodó. Hol szűk, hol bő, ide-oda csordogáló. Hol föld alatti barlangba vesző, hol ismét előbugyogó. Hagyjuk is ükapát! Mit csinált NAGYAPA például... például 1848-ban?

NAGYAPA Úgy tűnik, nem sokat.

UNOKA Ja persze... Ellenben mit csinált a maga apja negyvennyolcban?

NAGYAPA Dédapádat kérdezted?

UNOKA Persze, csakis.

NAGYAPA Hát, túrta a földet.

UNOKA Hol túrta?

NAGYAPA Hol túrta volna másutt, mint Bács-Bodrogban. De nem sokat túrt. Nem sok földet.

UNOKA Nem úgy volt, hogy szelet vetett és vihart aratott?

NAGYAPA Szelet? Nem, azt nem. Eregetett legfeljebb... Zabot ültetett, de majdhogyan nem aratott semmit.

UNOKA Babot ültetett? A katonáknak?

NAGYAPA Zabot mondtam. Zabot ültetett, de állítólag rossz év volt. Nem esett eső, fele növény elszáradt, a másik felét elfektette a jég, összekavarták valami ufók, és ha mégis maradt valamicske, azt meg letaposták valakik, annyit se mondván, hogy ámen. Pedig apánk úgy kalkulálgatott, hogy majd sok zab kell, épp a csatalovaknak.

UNOKA Ufók? Hm... Mindegy, melyik csatalónak?

NAGYAPA Hát, nem tudom.

UNOKA Aztán?

NAGYAPA Aztán az egész szabadságos felfordulásnak vége lett, mielőtt bejött volna néki a számítása. Akkor megmakacsolta magát, és úgy döntött, hogy tovább nem csinál semmit, mert minek, ellenben truccból sokáig él. A szélhez annyi köze volt, hogy utóbb megütötte őt a szél. Vagy ahogy nagyanyád mondaná: a slog. De valamitől még utána is nagy szerető hírében állt. Mint egy torony. Bizonyítékul itt vagyok én. Világos?

UNOKA Kicsit bizarr.

NAGYAPA Mit mondasz?

UNOKA Hát, hogy érdekes.

NAGYAPA Ahhoz nem fér kétség.

UNOKA (kissé csalódottan) Tehát nem harcolt a dédapa.

NAGYAPA Nem. Az bizony nem harcolt. Ágyban, párnák között halt meg, sok-sok év után, amikor már úgy nézett ki, mint az egyiptomi múmia. Akkor már senki se tudta pontosan, hány éves. Olyan volt a feje, mint az az aszalt fej, amelyiket egyszer ükapa küldött Argentínából, vagy az is lehet, hogy Brazíliából. Mindenesetre azért, hogy halálra rémisszen mindenkit.

UNOKA Milyen fejről beszél, nagyapa?

NAGYAPA Nem meséltem még róla?

UNOKA Valami rémlik...

NAGYAPA (nevet) Ükapád küldött egyszer egy olyan fejet. Van annak valami neve. Olyan, mint a tavalyelőtti díszök, amelyiket kinn hagytak a fagyon meg a napon. De még annál is szomorúbb.

UNOKA Elképesztő szuvenir. Zanza?

NAGYAPA Meglehet. Tehát egyszer küldött egy olyat, mert ő viszont harcolt. Előbb az indiánok ellen, utána meg az indiánok pártjában. Állítólag valami spanyol ürgének a feje lehetett az, ükapád ellenfeléé. Ükapa kinyírta a muksót, aztán elküldte a trófeát a családnak, hadd lássa mindenki. Oda is írta mellé egy cetlire, hogy Orlandó Balázs nem szarozik.

UNOKA Nahát, fantasztikus!

NAGYAPA Viszont igaz. Ha azt kérdenéd, most hol van az a micsoda...

UNOKA Zanza.

NAGYAPA ... a zanza, arra nem tudnék válaszolni. A pétervárad múzeumba került, ahonnan egyszer odaajándékozták Titónak. Hogy ő mit csinált vele, nem tudja a család. Meglehet, hogy véletlenül leejtette, rálépett, nagyon megijedt tőle, azzal kivágta az ablakon. Pedig hat zsák búzát biztos megért. Mindenesetre valamikor annyit adtam volna érte, hogy visszaszerezem. Mégiscsak családi ereklye.

UNOKA (merengve) Mindig téves csatatéren.

NAGYAPA Ükapád csatározására gondolsz? Az is meglehet, hogy téves csatatér volt az övé, bár...

Marhabőgés. Erősödik, kitart egy darabig, elhalkul.

UNOKA (meglepetten) Mi volt ez? Ha nem tévedek, tehén vagy bika. Pedig azt hittem, itt csak mókusok vannak odakinn, a fenyvesben.

NAGYAPA Bika, annyi biztos. Mókusbika, he, he, he... Néha hallom, de nem látom.

UNOKA Bölömbika?

NAGYAPA Olyan itt nincs.

UNOKA Rendszerben, nem lényeges. Ne hagyjuk magunkat tévútra vezérelni. Mit akart mondani ükapával kapcsolatban, nagyapa?

NAGYAPA Akartam valamit? Ja, hát csak annyit, ahogy itt olvasom ezeket az újságokat, nekem úgy tűnik, vehetjük úgy is, hogy ükapa tulajdonképpen a levegőért harcolt. Az amazoni rézvörösök pártjában. Nem semmi.

UNOKA Pártján.

NAGYAPA Ám legyen. Pártján. Akkor se semmi... De nem én gyártom itt a spanyolviaszt, vagy hegyezem a zabot. Te vagy a nyelv mestere.

UNOKA (kissé kényszeredetten nevetve) Értettem a célzást, nagypapi!

NAGYAPA Papi a fészkes fene! Sose bírtam ezt a buzis kifejezést.

UNOKA Bocsnát, nagy tata.

NAGYAPA Ta-ta-ta-ta!

UNOKA Jó, nagyapa.

NAGYAPA (viccesen) Í mán rendszerben! Miben lehetek további segítségedre?

UNOKA Hát, hogy... Hogyan is halt meg dédapa? Azt akarom tudni.

NAGYAPA Néha tényleg sokat akarsz. Dédapa nagy nehezen elfogyott, mint a Dzsingisz holdja. Végül úgy nézett ki, mint akit odakanyarítottak az ágyra. Mint egy vékony, dohos, görbe kukoricacsó a párnán. Egy ilyen izé... Tetőtől talpig zanza. Nagyanyád még néha imáiba foglalta, de legvégül dédapa onnan is lemorzsolódott. Pedig még élt. Akkor halt meg ijedtében, amikor bejöttek a katonák.

UNOKA Hová jöttek be a katonák?

NAGYAPA Egyenest a szobába.

UNOKA Pálincás jóreggelt! Uborka? Karóra? Harasó...

NAGYAPA Így valahogy, csakhogy hadd fűzzem hozzá...

Ajtó.

ÁPOLÓNŐ Bocsnát, minden rendszerben? Nem kell pisilnie, Pali bácsi?

NAGYAPA Ez a ridikül itt mellettem, kisasszony, ez a katéter, ha jól emlékszem.

ÁPOLÓNŐ Ja, elnézést. Elfelejtettem.

NAGYAPA Ugyan már, kisasszony! Maga azért leselkedik itt, nehogy véletlenül cigarettázzunk, nem?

ÁPOLÓNŐ (kuncogva) A Pali bácsi mindig olyan vicces!

UNOKA Ilyen ember. Percig sem bírja ki vicc nélkül. Mond egy viccet, a következő pillanatban elfelejti, és akkor mindjárt akar mesélni egy másikat. Csupa viccből állunk. Nagyon résen kell lenni vele.

ÁPOLÓNŐ (ravaszkan) Igen, a Pali bácsi rendkívül rafinált kópé!

NAGYAPA Vén dög vagyok, azt akarja mondani, nem?

ÁPOLÓNŐ Juj, dehogyis..!

UNOKA Szeretnék témát váltani.

NAGYAPA Nem bánom, fiam.

ÁPOLÓNÓ (incselkedően) Hát, én sem bánom. Fiam.

UNOKA Fiam? He,he... ez tetszik. Maga is nagyon vicces. De mondja, Sarolta, mi ez a tehénbögés, ami időnként hallatszik.

ÁPOLÓNÓ Ja, az a szomszédból jön.

UNOKA Nem az ablak alól?

ÁPOLÓNÓ Néha onnan is, amikor átvergődik valahogy a drótkerítésen.

UNOKA Átvergődik? A tehén?

NAGYAPA (csendesesen) Nem, hanem a plébános.

ÁPOLÓNÓ Hih, hi... (Megkomolyodva) Valami menekültképek laknak a szomszédban. Tehenet tartanak.

UNOKA Tehenet? Itt, Budán?

NAGYAPA Nem, hanem kiskutya lyukán, he, he, he.

UNOKA Nagyapa!

NAGYAPA Oké, nem játsszom a vén bolondot. Hallgatok, mint a sír.

ÁPOLÓNÓ Bizony, mégpedig fejőstehenet tartanak. Már többször szóltam nekik, hogy errefelé nem ildomos, de nem hallgatnak senkire. Csak bólogatnak, aztán minden marad a régiben. Végül mi is úgy vagyunk vele, jobb ha termelnek, mint ha lopnak, nem?

UNOKA Az az egy biztos.

ÁPOLÓNÓ Egyébként nagyon rendesen bánnak azzal a jószággal. Néha még a konyhájukba is beeresztik, annyira szeretik.

UNOKA (csendesesen) Jugók... Szinte meg mernék esküdni. Jugók, mindenfelé. Mintha egy bolygó robbant volna szét.

ÁPOLÓNÓ Mit tetszik mondani?

UNOKA Nem tetszik, de mondom: biztosan jugók.

ÁPOLÓNÓ (kissé zavartan) Én azt nem tudom. Nem magyarul beszélnek, annyi szent. De máris mennem kell a dolgomra. Majd jövök megint.

NAGYAPA Ne maradjon soká el, kisasszony!

Ajtó.

UNOKA (*tűnődően*) Jugók... Nem cipelik a tejet. Megcsapolják a tehenet a konyhában. Jugók...

Lovak, csatazaj, marhagöbögés, elhalkul.

UNOKA Tehát itt ül velem szemben Ill. Balázs Pál, a történelmi ész, a család legbölcsebb, legkiválóbb emlékezője. Arca, mint a világ térképe. Fejében régi csaták dübörögnek. Rákérdezek: maga hol harcolt, nagyapa?

NAGYAPA Ahol te, fiam. Te hol harcoltál?

UNOKA (ingerülten) Most nem arról van szó, hogy én hol harcoltam! Én...

NAGYAPA (némi szeretetteljes alázattal) Rendben. Nem akartalak megbántani, fiam. Rendben. Elmondom, én hol harcoltam. Te jól tetted, hogy nem harcoltál. Én se harcoltam. Azaz: én harcoltam. Mindjárt elkezdem, csak összeszedem a gondolataimat.

UNOKA (szinte könyörögve): Szedje, nagyapa.

Erősödő, lágy hegedűszó a távolból, a párbeszéd alá csúszik, majd elenyészik alatta.

UNOKA Akkor most itt tényleg következék Ill. Balázs Pál története! Helyezkedjünk kényelembe, és tárjuk ki fülünket.

NAGYAPA Hosszúnak ugyan hosszú az én mondókám, ha nyújtjuk, mint a rétestésztát, ám nem nagy történet az enyém. Amikor én gyerek voltam, azt képzeltem, amennyiben netalán megnyúznék egy kutyát, arra vissza lehetne írni a mi családunk történetét. Írni, plajbásszal, és nem visszahegedülni... merthogy egy törött hegedűvel mi nem nagyon tudunk mit kezdeni. Botból van a mi fülünk, és a vonó is csak botként viselkedik a kezünkben. Nem szólal meg a hangszer. Még az ép sem. És ha meg is szólal, inkább csak cincog, de úgy ám, hogy még a macskák is hanyatt-homlok menekülnek. Nagyanyád, aki apácából lett anyáca, azt mondta, hogy nyilván Isten átka ül rajtunk. Különben se nagyon bírta az ő német vére a hegedűt.

UNOKA Tehát akkor nem is hegedült soha, nagyapa?

NAGYAPA Senki se hegedált közülünk.

UNOKA Kicsi koromban találtam nálunk Újvidéken a padlason egy törött hegedűt. Nem az lehet ez a legendás családi örökség?

NAGYAPA Kizárt dolog.

APA Így igaz. Az az Ótos Bandi hegedűje volt. Egyszer átment rajta a fiáker. A hegedűn.

UNOKA Apu, te szóltál?

APA Mért, kire másra tippelsz? Az az Ótos Bandi hegedűje volt. Nem tudott hegedülni ő se, de azért próbált. Sőt, tanított is. He, he... Amikor megkérdeztük, hogy miként taníthat hegedülni, amikor nem tud hegedülni, akkor azt mondta, hogy menet közben ő is megtanul, he, he, he... Hegedülni. Ha, ha...

UNOKA (zavartan) Ótos András, az egyik volt tanárnőm férje. Ez viszont apu, de honnan beszél?

NAGYAPA (nevetve) Sokáig nincs itt senki, aztán meg néha mindenki itt van. Jó, komolyan. Apád a fejemből és a hasamból beszélt. Mióta katéterem van, azóta valahogy tudok hasbeszélni. Nem értem az összefüggést, de ez a helyzet. Saroltával néha remekül elszórakozunk ezen. Én dumálok egy picit, aztán apád közbevág. Olyan, mint a valóságban. Eljátszom, mintha igaz lenne, és akkor egy kicsit könnyebb. Neki, nekem... A könnyünk kicsordul, úgy röhögünk, főleg amikor a Dzsingiszt adom elő. (Szünet) Saroltának meghalt az apja odaát, Zentán. Nem tudott elmenni a temetésére. Elfüstölték nélküle. Aztán konzerválták. Szintén nélküle.

UNOKA Sarolta meg Zenta meg a határ? A határ új vasfüggönyvé lesz? Még Sarolta se mehet át? A francba vele!

NAGYAPA Lehetséges. Vagyis úgy van. A határ is, meg minden, a francba, de mindegy. Viszont a határról apád elmesélné az öreg Kónról szóló viccet. Az öreg Kónról, aki életében ki se mozdult a házból, mégis...

UNOKA (élesen közbevágva) Apám tréfálozik, de neki sem könnyű!

NAGYAPA Tudom. Néha látom. Nem is annyira a száján, mint a homlokán. Térkép lett a fiam homloka. A tekintete meg befelé táncol. De hol is hagytuk abba?

UNOKA Tényleg, hol is?

NAGYAPA Hát amikor én gyerek voltam... Nehezen, ám mégis elképzelhető, hogy voltam gyerek. Kicsi, görbe lábú. Békát, kutyát sose nyúltam, ellenben úgy véltem utóbb, ha egy magot elültetek, abból több mag lesz, és ha mindet visszarakom a földbe, abból még több lesz. De ez nem ment. Újvidéken aztán négyen érettségiztünk a kereskedelmiben. Egy szerb, egy német, egy zsidó meg én. De közülük egyedül én voltam kopasz. Nekem csimbókokban jött ki a hajam, úgyhogy mire besoroztak, már nem volt mit nyírni rajtam. Az hitték, előre készültem, de én nem szóltam semmit. Mindegy, menni kellett. Ha szólsz, ha nem. Valahogy én néztem ki a legkomolyabban azzal a pár maradék hirtelenősz hajszálammal, ezért hát az én kezembe nyomták a zászlót. Talán így lettem zászlós az első háborúban.

UNOKA Az első világháborúban.

NAGYAPA Csakis.

UNOKA És hová vitték nagyapát?

NAGYAPA Hát nem Segesvárra. Bár hogy is mondjam: az alma nem esik messze a fájától. Ha egy vonót leszúrsz a földbe, hogy is mondjam megest, abból nem hajt erős fa. Mit is akartam mondani? Na, jó, zavaros... Elég az hozzá, elvittek valami hasonló vesztés helyre, mint Segesvár, mert talán így volt az megírva nagyanyád nagykönyvében. Nos, ott gyorsan kifordult a zászló a kezemből. Veszettül lóttak a Piavénál. A mi Mozart kapitányunk – így becéztük, különben egy temerini honfi sváb gyerek – pedig elfelejtett szólni, hogy amikor az első kuglit átküldjük, bizony tátsuk ki a szánk, mert különben abba süketülünk bele. Nahát az lett, hogy én belesüketültem, legalábbis átmenetileg, meg kicsit bele is vakultam, úgyhogy visszaküldtek az utánpótláshoz. Ahogy így botorkáltam, egy gödörben a lábamat törtem, és amikor találat érte a tábori kórházat, akkor a fejemre dőlt egy oszlop. Így vitték Újvidékre, onnan meg vissza Temerinbe. Aztán már nem kerültem a csatába. Otthon védtük a magtárakat, amikor úgy nézett ki, hogy majd a vörös hörcsögök megrohamozzák, de nem került rá sor.

UNOKA Vörös hörcsögökről beszél, nagyapa?

NAGYAPA (ingerülten) Igen, a vörös hörcsögök megrohamozzák a raktárakat! Mindig meg akarták rohamozni, mert örökké azt hitték, hogy mindaz őket illeti meg, ami nem az övéké. A görényfajzat!

UNOKA Jól van, nagyapa, nyugodjék meg. Döccenjünk át rajta. Mi történt azután?

NAGYAPA Átmenetileg belebuktak. Beletört a foguk. A hörcsögöknek meg a görényeknek.

UNOKA Mármost görény vagy hörcsög?

NAGYAPA Egykutya. Elég az hozzá, hogy aztán más idők következtek. Más országban, de ugyancsak Temerinben: az élet lassan visszatért a régi kerékvágásba. Ki vetett, ki aratott, ki örölt, ki árult. És én ma sem hiszem, hogy elárultam volna valamit is. Igyekeztem életben maradni és felnevelni a gyerekeimet...

UNOKA Elárult volna valamit?

NAGYAPA Nem!

UNOKA Jó, jó, nagyapa, nem kell felizgulni. Itt mindjárt lendül egyet a történelem kereke.

NAGYAPA Mit mondasz?

UNOKA Hogy itt mindjárt lendül egyet a történelem kereke.

NAGYAPA Rögvest lendül.

UNOKA Megengedem. Legyen: rögvest.

NAGYAPA Köszönöm. És aztán meddig lendül?

UNOKA Lendüljön, mondjuk, egészen a második világháborúig, ha...

NAGYAPA ... ajaj ...

UNOKA ... ha már a témánál tartunk.

NAGYAPA Ajaj! Mért nem jön Sarolta?

UNOKA (nevetve) Suttymban most feji a tehenet, hogy aztán megjelenjen a bögre friss tejeccskével.

NAGYAPA (elváltoztatott hangon) Nincs az a csöcs, amelyből fekete tej nem csurranhat.

UNOKA Rákérdezhettek?

NAGYAPA Rá.

UNOKA Ez bizonyára a mi kedvenc költő-filozófusunk, a Dzsingisz, ugye?

NAGYAPA (rikoltva) Eitaláltad! Ha meghalok, tiéd a katéter.

UNOKA (komolyan) Köszönöm, nagyapa, köszönöm, nyilván nagy hasznát veszem ennek a ravasz szerkentyűnek, hanem... Hanem térjünk vissza a munkához.

NAGYAPA (szomorúan) Én már nem bírok dolgozni.

UNOKA Nem is kell, csak változatlanul ide belebeszélni. Jó?

NAGYAPA (megadóan) Jó.

Lovak, csatazaj, elhalkul.

UNOKA Tehát kedves figyelőink, harmadik Balázs Pál életét márcsak azért is nehéz vállalkozás felvázolni, mert vázolni szinte lehetetlen.

NAGYAPA Nana...

UNOKA Egy roppant színes, kalandos, hosszú és szerteágazó élettel ülünk itt szemben. Az 1848 előtti időkkel kezdtük, és egy család, nevezetesen a Balázs család vonalán – pár jókora, mondhatni akár, hogy tüzes lóugrással – a második világháború küszöbére pattantunk.

NAGYAPA Biztos vagy benne?

UNOKA Úgy érzem. Szóval, hogyan kezdődött a mi Délvidékünkön a második világháború?

NAGYAPA Úgy kezdődött, kérek szépen, hogy a szenttamási szerb pópa lánya egy virágcsokorba rejtett pisztollyal lelőtte a magyar hadsereg élén bevonuló tisztet. Akkor tényleg megéreztük, hogy elkezdődött. Hogy a megvadult bikák elszabadultak, és már bajos lesz összetereelni őket.

UNOKA Bikák?

NAGYAPA Bizony.

UNOKA (lelkesen) Szép. És Temerinben hogy kezdődött?

NAGYAPA Nem emlékszem. Ja, persze... Hát úgy, hogy a Mozart kapitány, akivel a kereskedelmibe jártam, meg aki ott sebesült meg szintén a Piavénál, mintha megkerült volna.

UNOKA Ez miben mutatkozott meg?

NAGYAPA Ez abban mutatkozott meg, hogy faképnél hagyta a gramofonját, és jó pár másik némettel együtt német mundért húzott.

UNOKA Volt nekik olyanjuk? Már mint német mundér.

NAGYAPA Lett. Azt is rebesgették, hogy a Kón Sanyi üzletében varratták, bár ezt nem lehet pontosan tudni.

UNOKA És aztán mit csináltak?

NAGYAPA Grasszáltak a faluban, molesztálták az eléjük kerülő szerbeket, meg végül a Kón Sanyiiba is belekötöttek. Megverték, ahelyett, hogy kifizették volna a tartozást. Akkor láttuk, hogy az ördög elvitte a tréfát.

UNOKA Jut eszembe, nagyanya mit szolt az egészhez?

NAGYAPA Nem sokat szolt. Félt és imádkozott. Rosszat sejtett a lelkem.

UNOKA Apám merre volt akkoriban?

NAGYAPA (apámévá változtatott hangon) Én Újvidéken járok iskolába épp. Ülök egy albérleti szobában, és fel se emelem a fejem a könyvből. Tanulok, miközben szerelmes gondolatok röpködnek a fejemben. Sokat cigarettázom, mióta kiszabadultam a szülői házból,

és néha szerelmes verseket írok. Időnként latinul, mert az olyan, mint valami rejtjelzés. Ki-kinézek az ablakon, de igyekszem nem gondolni a háborúra. Előttek egy kiszáradt fa. Nem tudok nem gondolni a pusztulásra. Írok egy verset a pusztulásról, aztán összetépem és meggyújtom a hamutartóban. Érzem, hogy erősen ver a szívem.

Lány énekel a távolban. Nem ismerős a dallam, szavait nem érteni. A hang elenyészik. Tank közeledik, dübörög, elenyészik. Csend.

UNOKA És aztán még mi történt Temerinben?

NAGYAPA Egyik hajnalon holtan találták Mozartot az árokparton. Valaki átmetszette a torkát, meg vörös csillag alakjában lenyúzta a bőrt a homlokáról.

UNOKA Vörös csillag alakjában? Nem logikus.

NAGYAPA (nevet, majd szárazon köhög) Hogy nem logikus? De még mennyire, hogy logikus! Valaki rajta hagyta a kézjegyét, nem?

UNOKA De. És aztán?

NAGYAPA Aztán jöttek a katonák. Szerbeket tereltek össze, meg a muzikusokat a sarki kocsmából. Elvitték a Kón Sanyit is az Újvidékre. Sose láttam többé.

UNOKA Istenem... Milyen katonák voltak?

NAGYAPA (halkan) Azt hiszem, néha nincs isten. Te meg baromságokat kérdezel.

UNOKA Csak azért szeretném tudni pontosan, merthogy...

Ajtó.

ÁPOLÓNÓ (vidáman) Itt vagyok megint! Hogy van az én legkedvesebb Pali bácsim?

NAGYAPA Mint a búza két malomkő között. Mint a kolbászba darált hús, egyébként rendben.

UNOKA Nem magát darálták.

NAGYAPA Ahogy vesszük. Valójában engem is.

ÁPOLÓNÓ Már milyen kolbászba? Miről van itt szó?

UNOKA Hagyjuk, nem fontos. Hanem hozott-e tejet, Sarolta?

ÁPOLÓNÓ Tejet kellett volna hoznom? Milyen tejet?

NAGYAPA (nevetve) Csakis anyatejet, he, he, he...

UNOKA (komolyan) Fekete tejet kellett volna hoznia, Sarolta. Fekete tejet.

ÁPOLÓNÓ (zavartan) Fekete tejet? Méghogy fe-ke-tét? (Tűnődve) Hisz olyan nincs is...

Lány dalol. Egyre kivehetőbben a vajdasági partizán nők dalát énekl. Sortűz. Csend. Hegedű cincog hosszan, kitartóan. Tehén bög bele. Csend. Nagyanya imát mormol. Előbb németül, aztán magyarul. Csend.

NAGYAPA Mindent belefektettem. Mindenünket majdnem, ami volt. Aztán keresztet vetettem és elindítottam délnek.

ÁPOLÓNÓ (kissé sértődötten) Tudom én azt. De mikor indította a vonatot?

NAGYAPA A második világháborúban. Arról van szó.

ÁPOLÓNÓ Ja, az más. Nem tudtam, melyik időkről beszélnek. Különben is nem akarok belekotnyeleskedni a dologba. Máris megyek. Vár a lába-nincs-ember a szomszéd szobában.

UNOKA Egy sebesült!

NAGYAPA Az az ember néha idemorzézik a falon át, de én egy kukkot sem értek az üzenetéből. Valamit vissza szoktam kopácsolni neki, és akkor azon elrágódik egy darabig.

ÁPOLÓNÓ Cigarettaért üzenet, pedig érszűkület miatt amputálták a lábát. Az esetet bonyolítja, hogy súlyos cukros.

NAGYAPA Én nem dohányossal kereskedtem. Gabonával pakoltam meg a vonatot.

ÁPOLÓNÓ Jól van, én elmentem.

NAGYAPA (szinte könyörgőn) Ne menjen, kisasszony! Maradjon picit velünk. Üljön ide mellénk!

UNOKA Sarolta nagyon kedves és csinos, de nem jobb lenne, ha mégis megint kettesben maradnánk?

ÁPOLÓNÓ Van egy rossz szokásom: ha küldenek, akkor általában maradok.

UNOKA A másik rossz szokása viszont az, hogy nem jön, amikor hívják. Ugye?

ÁPOLÓNÓ Nem tapad rám. Lepereg. Már megszoktam, hogy sértegetnek. Következésképp leülök egy kicsit. Különben is már majd' leesek a lábamról.

UNOKA (bűnbánóan) Ne haragudjon, Sarolta. Foglaljon helyet. Üljön ide mellénk. Még egyszer: ne haragudjon, kérem!

ÁPOLÓNÓ Nem haragszom, csak rosszul esett.

UNOKA (megalázkodva) Marha vagyok, mint azt a NAGYAPA is mondta.

NAGYAPA Barmot mondtam, de megbántam.

UNOKA Segíthetek valamiben? Kér egy pohár vizet?

ÁPOLÓNÓ Köszönöm, még nem vagyok szomjas. Esetleg majd szólok.

UNOKA Jó. Tehát folytatjuk.

ÁPOLÓNÓ Mit?

UNOKA A vonatot.

ÁPOLÓNÓ Ja, persze. De hiszen a Pali bácsi elaludt!

NAGYAPA Nem aludtam el, csak egy picit lehunytam a szemem. Tehát ott tartottunk, hogy megpakoltam a vonatot. Aztán megfordult a fejemből, hogy beásom magam a rakományba, és én is elutazom vele, merthogy akkor már javában dúlt a háború. Utána mégis megdondoltam magam. A feleségem jutott eszembe, meg a két gyermekem. Így hát visszaléptem és csak integettem. Előzőleg kicsi lyukat fúrtam a hátsó vagonon. Ott csurgott ki vékony csíkban a búza. Rámegy, amennyi rámegy, de szükség esetén nyomon követhetem, így vélekedtem. De minden igyekezetem hiábavalónak bizonyult. A vörös sátán beleköpött a levesbe.

ÁPOLÓNÓ Ez meg mit jelentsen?

NAGYAPA A szállítmány nem jutott messzire. Belgrád után lefoglalták a partizánok, a kiszóródott magokat meg nyilván felcsipegették a madarak. Semmi se maradt belőle. Én pedig rövidesen utazhattam a Don-kanyar felé, a Piavé helyett. Hát ennyi...

Csend. Kopogás a falon.

ÁPOLÓNÓ Csessze meg! Juji..., elnézést, hogy kiszaladt a számon. Látják, pillanatig sem lehet nyugtom. Az az ember amott nem fér a bőrébe. (Kiabálva) Megyek már!

Ajtó

NAGYAPA (kacarászva) Roppant helyes kis fruska.

UNOKA Én inkább kissé megfáradt családanyának nézem.

NAGYAPA Fruska még a javából.

UNOKA Jó husi, mindenesetre. Hanem... mi is történt a Don-kanyarnál?

NAGYAPA (cinikusan) Kirepültünk a kanyarból, nem hallottál már róla? Meghaltunk és azóta tán nem is élünk.

UNOKA Téves csatatér volt. Kárnak kellett odamenni.

NAGYAPA Hajaj! Mindig ez a téves csatatér. Innen most már könnyű mondani, fiacskám.

UNOKA Én például nem mentem el a horvátok ellen harcolni. Kellett volna?

NAGYAPA Az más. Jól tetted, hogy nem mentél. De nekem akkor mennem kellett.

UNOKA De miért, nagyapa?!

NAGYAPA Nem fogod megérteni.

UNOKA Próbáljuk meg!

NAGYAPA Ne próbáljuk.

UNOKA Majd mondom én. Fogalmazzunk így valahogy, hogy a hazáért.

NAGYAPA Elvben benne van a pakliban, de ahhoz nem volt mit keresnünk Muszkaországban. Ha jól követem a gondolatmenetedet.

UNOKA Hát igen... de meg kellett mutatni a vörösöknek a maguk istenét.

NAGYAPA Ezt a munkát szívesen rábízta volna másra. Tehát nem találtál igazából.

UNOKA Kicsit azért igen, ugye? Nem maga mondta, hogy valaha arról ábrándozott, netalán vissza lehetne szerezni az elvesztett jóléte, a családi dicsőséget. Ahhoz pedig a bolsi világ nem lett volna épp a legmegfelelőbb.

NAGYAPA Az igaznak tűnik, de tulajdonképpen az egész családi dicsőség csupán egy legenda. Lehet, semmi se igaz. Egy szó se belőle. A legvalószínűbb, hogy sose voltunk mi nemesek. Egyáltalában fontos? Nem is tudom, minek meséltem el. Nekem is csak úgy mesélték. Lehet, az egészet részegen találta ki valaki, miközben a kocsmában darvadozott és észrevette, hogy egy lyukas krajcár sincs már a gatyájában. És akkor úgy gondolta, legalább valami mesét költ. Ahogy te szoktad egyébként, kedves unokám.

UNOKA Jó, hagyjuk most, hogy én mit szoktam. Gyanús volt már nekem az az egész sztori úkapával meg a Dél-Amerikával. A zsugorított fejjel, meg Titóval, aki véletlenül rálépett.

NAGYAPA Nagy a valószínűsége, hogy az viszont igaz.

UNOKA Lehet, de nem lényeges. Számomra, aki a maga módján akár lény megfutamodott, számomra a legfontosabb kérdés, hogy mit keresett NAGYAPA a Don-kanyarnál. Petőfit?

NAGYAPA *(nevetve)* Olyan vicces vagy, mint apád! Méghogy Petőfit? He, he... *(Apáévé változott hangon:)* Szeretjük mi a jó piát, magyarul írunk – szerbek-tótok – klapanciát, ha, ha, he, he...

UNOKA Most ezzel a hasbeszéléssel nem lehet kibújni. Nem hagyom. Marad a kérdés. Megismételjem?

NAGYAPA Teljes egészében fölösleges. Emlékszem rá, mint a bagoly a tegnapi egérre. A kérdés az, hogy mit kerestem a Don-kanyarnál. Nos, se Petőfit, se a magyarok múltját. Se egy rozsdás szekercét, se egy lyukas kazánt. Magamat kerestem, legalábbis egy részem, amit elveszítettem sok évvel azelőtt a Piavénál. Ezt kerestem. Különben meg összekevertünk itt valamit.

UNOKA Ugyan már, nagyapa!

NAGYAPA Jó, ez se. De azért összekevertünk valamit. Egye fene... Nagyanyád, aki sokat imádkozott, isten nyugosztalja lelkét, mindenek ellenére gyávának tekintett volna, ha nem megyek el. Puhány férfinak.

UNOKA Ezt talán el tudom fogadni.

NAGYAPA És mégse. Sokat törtem a fejem rajta. Amit tettem, nagyon egyszerű számításra alapszik. Arra a történelmi lóra fogadtam, hogy Temerin Magyarország része marad. Ennek érdekében kész voltam bevonulni. A többit nem kalkuláltam be. Tévedtem, mint a vonattal. Rosszul dübörgött el minden. Végül is megúsztam. De minek az árán? Hát láthatod: sok mindennek az árán. Különben meg akkor egyszerűen tényleg illett elmenni...

UNOKA Jó. Ne búslakodjék, nagyapa.

NAGYAPA Nem én vagyok búskomor, hanem te. De úgy látom, ezen nem tudok segíteni. Meséljünk inkább vicceket?

UNOKA Azt viszont ne tegyük. Inkább kicsit kinyitom az ablakot. Szippantsunk egy kis friss levegőt, aztán fejezzük be ezt a történetet. *Léptek, ablakcsikordulás. Mély lélegzetvétel, kilégzés. Hosszan. Abbamarad.*

NAGYAPA Mi van? Mit láttál odakinn?

UNOKA Nem tudom, hogy mit. De egy pillanatra úgy tűnt, mintha valami kis cigánylány bujkált volna odalenn a fák között.

NAGYAPA Az a portás kislánya. A többit csak képzeled.

UNOKA Keveset képzelek én már, meg annál is kevesebbet. Csak mintha láttam volna valamit. Valakit... De nem fontos.

Orosz dal; szél súvölt, farkas üvölt; harmonika, balalajka, nem tudom pontosan, elhalkul – elcsordogál valahol a szöveg alatt.

NAGYAPA Hát, igazság szerint nem voltam én valami nagyon bátor harcos. Dzsingisz tudja! A kocsmában is, ha néha betévedtem, jól megjegyeztem, merre van a kijárat. Tulajdonképpen nem is jutottam el a kanyarig. A muszkák egyszerűen bekerítettek és foglyul ejtettek bennünket a kanyar előtt. Szerencsére, ám láttam az arcukon, hogy ebből nem lesz semmi jó, ezért hát cselhez folyamodtam. Szerbül beszéltem hozzájuk. Mondtam, hogy én szerb vagyok, kényszerből vagyok itt, ahol vagyok, és mindenem elveszett, ami alapján azonosíthatnának. Igazság szerint elhajítottam mindent, a rangomat pedig letéptem. Jó, mondták, álljak amoda. Erre én amoda álltam. Nem láttam, mi történt a többiekkel. Engem holmi sebtében firkantott bumáskával feltuszkoltak egy vonatra, amely lőszert meg valamiféle zsákokat szállított. Meg cipőt, némelyikük véres volt. Azt mondták, ha jól értettem, hogy ne mozduljak onnan, a vonat jó irányba visz, és majd ha befut ahová kell, megoldják az én problémám.

UNOKA Hol történt mindez?

NAGYAPA Ahol a farkasban is megfagy a húgy, a sínek pedig jégből vannak. Nem mindegy? Mindenesetre nagyon messze.

UNOKA Rendben. És aztán?

NAGYAPA Aztán robogott velem a vonat valahová, de érzésem szerint rossz felé. Egyébként is balsejtelem gyötört. Ezért kiválasztottam egy pár prima bőrbakancsot, felhúztam, s amikor a szerelvény lassított, kiugrottam, bele egy hóbuckába. Fogalmam se volt, hol vagyok. Ösztönösen elindultam valamerre, és kíváncsiul teljesen eltévedtem a hóviharban. Na, apukám, erről ennyit. Utolért a végzet, gondoltam, amikor egy lovassal találkoztam. Pokrócokba burkolózva ült a lován, és jégcsapok lógtak az álláról meg a szemöldökéről. Már alig tartotta magát, de biccentett, mutatva, hogy kapaszkodjak hátul az állat farkába.

UNOKA *(ironikusan)* Ismerte, nagyapa, Münchhausen bárót?

NAGYAPA Holt komoly. Megfordult a fejemben, hogy hátha rúgós a ló, de szerencsére nem volt az. Nem tudom, meddig bolyongtunk így. A kezem valósággal ráfagyott a derék kanca farkára, s valószínűleg ez mentett meg. Egyszerűen nem tudtam elengedni. Hogy napokig mentünk-e, vagy mind-össze órák hosszat, azt már csak a nagyanyád mindenhatója mondhatná meg. Valószínűleg a ló tudta egyedül, hogy merre kell tartani, s mentette az irháját. Végül bebotladoztunk valami tanyára. Azóta, amikor kancát látok hátulról, mindig ez jut eszembe. A lovas nem érte meg a másnap reggelt, de én igen. És megértem az azutáni reggelt is, meg az azutánit is. Kész csoda. A többi nem érdekes. Megmenekültem és valahogy hazajutottam. Megmenekültem, egy lónak köszönhetően. Azóta

szeretem a lovakat. És amikor – évekkel később abban az egykori sváb faluban, Hajóson – nekem lett egy kancám, akkor Tüzesnek neveztem el. És a szívem sajgott, amikor kivénült.

UNOKA A lovakat lelövök, ugye?

NAGYAPA Te tudod, mit akarsz ezzel mondani.

UNOKA Jó, de legvégül nem jutott egészen haza, nagyapa. Így volt?

NAGYAPA Most aztán játszunk, mintha te nem tudnád?

UNOKA Igen, mindvégig kicsit azt csináljuk.

NAGYAPA Rendben. Szegedig jutottam el. Ott aztán mondták, akik jobban tudták, hogy ha nekem kedves az én irhám, hát ne menjek tovább. Mert úgy fordultak a dolgok, hogy odahaza ráfázhatok. Folyik a revans. Hát nem is mentem. Mindezek után ráfázni: minek? Lehorgonyoztam Szegeden, és onnan üzentem egy földimmel Temerinbe, hogy élek és hol vagyok. Nagyanyád meg az Öcsi batyád – hál' istennek, nekik nem esett bántódásuk – gyorsan összepakolták a kis cókókjukat egy rakás elértéktelenedett pengővel együtt – (nevetés:) pengővel, hajjaj! – és átpendültek a zöldhatáron. Akkor még nagy volt a fejtelenség, nekik sikerült. Apádnak, mire rászánta magát, neki viszont ugyanez már nem sikerült. Szegény Pubikát elkapták és bekaszították a jugók, hogy később kiengedjék, mégpedig úgy, hogy nem rúgták szét a herezacskóját. Így születél te amott. Jó-e vagy sem, meddő firtatni.

APA Hát igen, a sors hegedűje, vagy az Ótos Bandi-e, már egyre megy. De mit akarok mondani... Az utolsó fiáker mindenesetre rég elment, mire én észbe kaptam. De hát le akartam előbb érettségizni, ha már a küszöbéig eljutottam. Ennyi volt, amit akartam. Vagy nem? Pozsarevácon, a dutyiban aztán jutott időm gondolkodni. De bevallom, hogy ennek a gondolatnak ma sem jutottam a végére. Lehet a végére jutni? És melyik gondolatnak? És egyáltalában, hanyadik érettségi találkozónk lesz a következő?

UNOKA Köszönöm, apu, ezt a filozofikus lírai futamot.

NAGYAPA Nekem meg már nincs is kivel találkoznom. Nem tudom, kinek köszönni. Nincs benne líra.

UNOKA Én meg nem akarok az én érettségimről beszélni. Inkább azt kérdezném még meg, hogy harmadik Balázs Pál, az én édes nagyapám, miként dolgozta fel a maga több mázsányi emlékeit?

NAGYAPA Nem értem a kérdést. Nem lehetne másképp kérdezni?

UNOKA Hát...

NAGYAPA Tulajdonképpen értem. Évekig, nyugdíjazásomig rágódtam rajtuk, az emlékeimen ... a szegedi konzervgyárban. A hajósi felvonás után. Egy részét, amit fölbüfögtem, minden kockázatot vállalva belebőfenttem a Szovjetunióba küldendő halászlébe. Nos, én így postáztam vissza a rossz emlékeimet, amelyek onnan valók, vagy valamiképp összefüggésben vannak vele. Másik részét – bevallom, szinte teljesen értelmetlenül – levertük a Dzsingiszzen. És amit még nem mondtam el, azt egy szép napon itt hagyom, ebben a budai szanatóriumban, vagy miben. Lábadozóban vagy búcsúztatóban. Maradék-idő morzsolóban. Egy gödröt fogok ásni az udvarban, abba belerakosgatom a maradék avas emléket, majd szépen melléje fekszem. A fák alatt. És magamra húzom a földet. És akkor már tisztára olyan lesz, mintha ki sem mozdultam volna Temerinből. És egyáltalában nem fog már zavarni, ha egy kicsi rézbőrű lány vagy felnőtt tehén megy el fölöttem... A tej levegőt kapott: végérvényesen megfeketült.

Vontfűtty. Gyászinduló. Elhalkul. Ajtónyikordulás.

ÁPOLÓNÓ Hogy van ma, Balázs bácsi?

UNOKA Attila.

ÁPOLÓNÓ Isten ostora. Hogy van ma, Attila bácsi?

UNOKA Hogy van ma... Attila

ÁPOLÓNÓ Jó. Hogy van ma, Attila? Papír, ceruza van még?

UNOKA Van. Különben kicsit mintha megkönnyebbültem volna, bár még nem egészen.

ÁPOLÓNÓ Ne aggódjon! Most beszéltem az igazgató úrral. Maga maradhat, ameddig csak akar. Sőt, annál is tovább. Nincs veszély.

UNOKA Akkor nagyon jó. Megkérhetem valamire? Nem fogok cigarettát kérni.

ÁPOLÓNÓ Jó, akkor próbálja meg.

UNOKA Akkor megkérem, hogy a következőkben játssza el egyik nagyanyámnak a szerepét. Kézze-lábbal, ahogy tudja, jó? A lényeg az, mintha egy súlyos emlék burkából igyekezne szabadulni, aprócska fakereszttel a fogai között. Oké?

ÁPOLÓNÓ (kissé habozva) Nehéz lesz, de benne vagyok.

UNOKA Istenem, ez nagyon finom. Tehát az a szerepe, hogy kiszabaduljon, utána jöjjön ide hozzám, és vegye ki ezt a zászlót a kezemből, szépen kérem.

ÁPOLÓNÓ (csodálkozva) Melyik zászlót?

UNOKA Nem mindegy? Csak vegye el, ha könnyületet ismer.

ÁPOLÓNÓ Jó, elveszem.

UNOKA Akkor kezdetjük?

Zene. A „Jilimarlen”. Dulakodás, sikítózás, elhalkul. Csend.

Nászinduló. A végére eltorzul. Lezár.

Határ Győző

A tolvajt meg kell menteni

*a tolvajt meg kell menteni
ha egyszer így esett
és nincsen nála jobb magyar
s nevénél ékeesebb
a tolvajt meg kell menteni
– laurussa mirtusa
övezze drága homlokát:
csorbítlan virtusa*

*a tolvajt meg kell menteni
mert szellemóriás
mit árt a kéz ha enyves is
míg fejtől – glóriás
a tolvajt meg kell menteni
csak semmi skandalum
mert titkos dossziéba gyűl
s van már egész halom*

*a tolvajt meg kell menteni
mert Bizonyos Körök
mi lesz ha majd neszét veszik
a kármentő mögött?
a tolvajt meg kell menteni
mi e parányi sáp
szolgálatához? mentse őt
a hév ifjontóság*

*a tolvajt meg kell menteni
oly bájos-gyermeteg
s ha mártírsága margóján
itt-ott megtévedett
a tolvajt meg kell menteni
már nagyot hall s vak is
s rablónak megbocsátanunk:
rablógyilkosnak is!*

*a tolvajt meg kell menteni
bár üres a fiók
s ha nem lesz többé préda pénz
csap oly ribilliót
a tolvajt meg kell menteni
ír botránykrónikát
ránkzúdíthatja botrányok-
nak legnagyobbikát*

*a tolvajt meg kell menteni
ahol csak egy akad
s nehogy ily önleplezők
tovább zsaroljanak
a tolvajt meg kell menteni
amíg napos csibe
ki győzi ha taréja nőtt
a száját tömni be?*

*a tolvajt meg kell menteni
ez jussa és kijár
ez nem kalács ez nem harács
– szegény Mídás király!
a tolvajt meg kell menteni
egekbe felmenő
s a bölcsekkel társalkodó
sugárzó elme ő*

*a tolvajt meg kell menteni
had élén hágdaló
pegázusán mi gyöngy legény
s mi pompás hintaló!
a tolvajt meg kell menteni
ki volna nála jobb
ki minket méltón képvisel?
vivát a tolvajok!*

Csajka Gábor Cyprian

Hard-Kier, 1998

1

valaha a te lábadon állt a világ
lelkem gazdája, konok öreganyám
legszívesebben a gyűlevész kontyodból
nézegettem volna kifelé, onnét
csapódni el kalandba, kéjbe
üres ólba; megint úgy fájnak
a csontjaim
mint mikor nőttem még
s az eszem, gyöngé
szög, nem bír megtartani

2

veszettül ugatnak a kutyák
a gyomromba a hátamon át
valaki jön
de nem megyek elé
hallgatom a véretem a
cigaretbán
fölhúzott lábakkal ülök
befordul az ajtó
légy spórol a huzaton
kifelé

3

nem felejtettem semmit, még
az eltartó gyávaságaidat is
szeretem, tiszta, józan hasadon
a kaszabolást; téged egy százéves
csecsemő hágdos, én a vén
halál lányát nyalom
ki-ki a maga bőrén át forgat
odavaló szennyet
szorgalmat; „vagy még?”
vagyok

4

villanszerelés közben nem rázza szét
az ember figyelmét a belső
feszültség
életét menti a csapzott
kántor, lakatlan egyház
a lelke, háta
a kávé kioldja hiányzó
ízét, nem rontottam el, él
ég a körte
reped az arc, az ábra

5

nincs erőm dolgozni házon
pokoltanyán
túl a bolond szomszéd nősténye
műveli a földet
kapál, nyög, látszik
szidja a férgeket
a csenevész kedvemet kapárod
zsíros, rút erőd
arcán örökség
világvigyor

*a bolond Imrével járom az erdőt
szépen húz, vezet, mint egy
könnyű traktor; fécántoll kéklík
a málladékon
hátranéz, fölszedem-e
nem cipelünk semmit, mondom
pedig már mindenestül odébb
vagyunk, megáll pisilni, pisilek
vele, a fordulóig egyre jobb
lesz, üresség naphátszéllel*

*van erőm, érzem, hogy van
még, mondom ügyetlenül
a szemedbe
ne kávéztass és ne lelkesedj
többet, suvassz másra apai
rongyot, természetet
az egész kegyetlen népművészeted
meddőséged és minden kutyád
és ne hiányozz, az kínozzon már csak
ami vár*

*mostanában egyre többször vetkőzöm
meztelenre
kábán, eszméletlenül
egyre könnyebben megtörténik
hogy nincs rajtam semmi
mintha már utoljára lennék
és mintha azonnal le kéne
adnom: kezemben ruhacsomó
nem tudom, minek a nyers egyenlege
rettegés szája, koraéj*

Lázáry René Sándor

Paysage miniature

*A konyhakertben nagymamám
Hajolgat – sajt a háta...
De zsendül már a hagyma ám!
S zöldell paraj, saláta!*

Kolozsvárt, 1876 májusában

Éjszaka a havason

*Akad báránysült, túró, hagyma, orda –
Sajttal etetlek, megitatlak téjjel...
S ha farkashorda ordít majd a holdra –
Beléreszket, fél künn a gyapjas éjjel.*

A Madarasi Hargitán, 1888 márcziusában

Kecskeméti csízió

*Kecskemét vásáros, nyüzsgő szekér-tábor:
Száz parasztos cifra mézeskalács-sátor.
Ha soká hűsültet harsány pincze-gádor:
Számtyával homlokon megsuhint Szent Gábor!*

Kecskemét, 1891 júliusában

Négy sor önkarikatúra

*Negyven felé már alapos-kalapos, ám hugenottás kálvinista: gyötrődő
Lettem, ki gyarlón Egyháznak tejell, szent aggmenháznak ad adományokat!
Hiába, Isten, mert elkárhozunk. Nem konfirmálhat minket senki.
Láttam, Uram, fürkész lelkészed – inkább meghalni szeretnék.*

Maros-Vásárhelyt, 1898. január 9-én és 10-én

Születésnap vigadalmak

*Lassan harminczkilencz, maholnap tán negyven.
Bár százig ferednék égi-földi kegyben...
Mint falhoz vert pohár virtuos kezekben,
Szilánkokra megy szét tört életem, kedvem.*

Maros-Vásárhelyt, 1898. szeptember 6-án

Grüss aus Wien

*Szeptember ébreszt, reszketek.
Margaretengürtel 14.
Beszürkült bérház sor fityeg
Hajnalfény hideg fércén.*

Bécs (Graben, Caffé Hawelka), 1907. szept.

Párisi sóhaj

*Palais-Royal! Hány klasszicista árkád
Fölött láttam suhanni tiszta bárkád –
Ó, lenge félhold, hús, ezüst Szeléném!
Elszálltál, mint az őszök füst-szelén én!*

Páris, 1913 júliusában

Kollégyomi emlékkönyvbe

*Enyed. Maros-part. Órhegy. Ősi skóla
Körött henyélő dombos, lusta táj...
Rossz strófáknál hívebben szólna róla
Rizling, leányka, súlyos muskotály!*

Nagyenyed, 1917 májusában

Ite, missa est

*Az agy megáll, a szellem elkering.
Az angyalon hideg lepel, karing...
A lelki üdv halálba ma se ringat –
A sátán leveti a miseinget.*

Maros-Vásárhelyt, 1917 novemberében

Balogh Tamás

Köszönetnyilvánítás

Valami másban is én vagyok a legjobb

Ha jól emlékszem, korábban¹ már megpróbáltam bizonyítani, illetve öt példával alátámasztani azon állításomat, miszerint én vagyok a világ legnagyobb bocsánatkérője. Most valami hasonlóra tennék kísérletet: azt próbálom meg igazolni, hogy én vagyok a világ legnagyobb köszönetnyilvánítója is. No, persze, véletlenül se olyasmire gondoljanak, amit a *köszönetnyilvánítás* szó sugall, hogy fekete keretes, hasoncím alatt gyászír van, mintegy apróhirdetés, mert mindig azok mellett van, nem, nem ilyesmire gondolok. Olyan köszönetre, amikor az ember tényleg hálás valakinek valamiért, és olyankor mondja, ha ezt föl fogta. A reakcióidők szerint ez lehet azonnali vagy késleltetett köszönet, ez utóbbi pedig lehet verbálisan is, vagy csak mentálisan megnyilvánuló. Magyarul – mert utálok idegen szavakat használni, sőt, nem is értem őket –, egy dolgot meg lehet azonnal köszönni és meg lehet később köszönni, és ha később köszöni meg az ember, akkor teheti ezt szóban, úgy, hogy a korábban segítő illető – aki esetleg már nem is emlékszik az esetre, mert régen történt, mert számára nem is volt annyira emlékezetes, akármi okból – szemébe mondja, és megköszönheti e nélkül is, önnön gondolataiban helyrerakva a dolgot. Jaj, utálok az ilyen mondataimat. Bocsánatot kérek. Ha elolvasták, köszönöm.

Mondom, hogy én vagyok a legjobb.

Talán öt példa ismét futja belőlem.

... padlásra-visszazavarásiért

Hiába kutatok gyarló emlékezetemben, akár egy jegyzetombban, ide-oda lapozva, nem tudom, mikor történt meg velem az alábbi eset. Ettől függetlenül azért remélem, elhiszik, hogy leestem a padlásunkról.

Azazhoggy egy kicsit mégis be tudom határolni az időt: az biztos, hogy már általános iskolás voltam, az is, hogy már felsős, hiszen amikor a történet játszódik, nagyszüleim már nem éltek és a ház is úgy át volt alakítva, hogy az egykori szobából apu műhelye lett. Tehát minimum ötödikesnek kellett lennem, és azt hiszem, maximum is, hiszen még sírtam – később nem igen tettem ilyet. Szóval egyezzünk ki egy ötödik osztályban.

Ekkor éppen régész akartam lenni, és az egyik fő kutatási helyszínem a padlás volt. A mienk. Sokféle érdekes dolog volt ott és van a mai napig is.² Mindenféle régi limlom mellett ott van fent a dédnagyapám készítette citera, nagyapám öreg rádiói, apám vitorlás hajómodellje, amit mindig is fel akartam újítani, de mindig lustának bizonyultam hozzá. Aztán meg voltak ott üvegek; egy 1957-es évjáratú Hegyaljai Pecsénye, sajnos az is üresen; meg butella, mozsár, tehát csupa-csupa olyan dolog, amit az ember sajnál kihajítani a kukába, de odalent nincs neki hely. Azt hiszem, tipikus padlás volt a mienk – és mégis más a többitől. A mi padlásunk egyedi volt; csak nekünk volt olyan.

No, egyszer éppen fent kutattam, és minden bizonnyal találtam is valami érdekest, mert rohantam lefelé, kiabáltam is talán, és hogy gyorsabban érjek le, félútról ugrottam. Ez lett a baj: elfelejtettem, hogy a padlásfeljáró teteje nem vízszintes, és hogy az ajtó szemöldökfája akkor éppen combmagasságban lehetett. Az az ugrás, amit akkor én csináltam, nem is érhetett volna másképp véget: fejem a falnak (fejfelé mentem a falnak, akárcsak néha manapság), hátam a lépcsőnek, fenekem a padlónak, ordítás a levegőbe és apu fülébe. Meg az egyik munkatársába.³

Estem tehát és ordítottam és szíjogtam, miközben elmeséltem az ügyet a két felnőttnek. Apu a legváratlanabb módját adta megértésének: nevetni kezdett.

– Menj vissza!

– Nem megyek. Soha többé nem megyek a padlásra.

– Dehogynem.

– Mondom, hogy nem. Utálok.

– Félsz tőle, nem utálsz.

– Nem félek.

– Akkor menj vissza! Tudod, hol vannak fent a villanszereléshez használt drótok. Hozz már le, légy szíves, egy tekerics pirosat, Pipecznek kell.

– Nem hozok. Nem megyek fel – mondtam utoljára, de már csak magamnak. Igencsak kapaszkodtam felfelé menet a felsőbb lépcsőfokokba, lefelé még jobban. De lehoztam a drótot. Én nem félek semmitől! Lehet, hogy egyszer leestem, mert az ember esendő, leesendő, nem baj, előfordul. De apu azt mondta, önmagamtól félek, nem a padlástól. Ha leestem is, fel kell állnom újra, és újra neki kell indulnom. És apu azt is tudta, hogy ezt csak egyféleképpen lehet helyrehozni: ha azonnal fölzavar.

Akkor én még ezt nem hittem el neki. Most már köszönöm.

... itthonmaradásért

Számomra az itthon mindig is elsősorban a Bajcsy u. 129-et (korábban: Dózsa 47.) jelentette, aztán pedig Gyomát, illetve Gye.-t. Itt születtem,⁴ itt élek, azaz újabban nagyjából Szedgeden, de hát mégiscsak ez az igazi. Ezt bizonyítja az is, hogy vasárnaponként *odafele* utazni sokkal rosszabb, mint csütörtökönként *idefele*. Nahát, ugye.

Nagy boldogságban végeztem itt el az általános iskolát, aztán nyolcadikos koromban mintha bolondgombát ettem volna, nagyon elkíváncoltam innen. Debrecenbe.

Mert hát ugye hetedikes koromban Gyomára jött az a geológus, aki később majd a padlásunkon keresgeti a régi üvegeket, és megbolondított. Azaz hogy nem teljesen, de úgy viselkedtem, mintha.

Teljesen a hatása, vagyis inkább az ásványok és a geológia hatása alá kerültem, félredobtam addigi tervemet, hogy belőlem igenis régész lesz, meglássa a világ, majd én megtalálom Attila sírját, úgyszólván itt van valahol Gyoma közelében.⁵ Ahogy gyarapodott az ásványgyűjteményem és „szaktudásom”, amit akkori kémia tanárom is elismert, úgy szívárgott belém a tudat, hogy nekem a debreceni Petrik Lajos Vegyipari Szakközépiskolába kell mennem továbbtanulni. Ez persze a geológus véleménye volt. És azért éppen oda, mert Pesten van ugyan geológus-iskola, de az nem jó, mert arra a szakmára nincs kereslet, évenként egy-kettő ha kell, mondta, de vegyész mindig kell, és amit tanul az ember, az úgyszólván hasonló.

Apám nem tudott lebeszélni, és én titokban a debreceni iskolát jelöltem meg első helyen a továbbtanulási lapomon. Nem tudott, pedig szép szóval is, atyai szigorral⁶ is megpróbálta. De hát a hülye kis-Balogh azért sem, illetve azért is, mert hát a kamasz imád ellenkezni.

Telt-múlt az idő, én pedig kezdtem ráébredni apám igazára. De hogy akartam én vegyész lenni, olajok és mosóporok között döglenni, de hát nem volt mit tenni, a jelentkezési lapom már elment. Bár ne ment volna.

Végül is az győzött meg teljesen, amikor küldték az értesítést Debrecenből, hogy mikor és hogy kell menni fevételizni. Hogy vigyek magammal vérmintát. Ez győzött meg.

Belőlem ugyan nem csapolnak! Nincs itt senki életveszélyben, csak én.

Végül is nem mentem el felvételizni. Iskolába sem; beteget jelentettem, anyám írta meg az igazolást. Pedig akkor nem is használtam a radiátorunkat vagy a teát lázcsináláshoz – nem kellett. Mondjuk úgy, hogy ment a hasam és fáj a fejem. A többiek persze azzal gúnyoltak, hogy begyulladtam, mert úgysem fognak felvenni.

Akkor sem voltam valami félős, nem volt igazuk. Apám beszélt le, és igaza lett: gimnazista lettem, aztán egyetemista, közben megjelent a Pepita, most meg ezt írom, amit – ugye – vegyészként nemigen lehetne a hülye olajok és mosóporok között bolyongva. Apukám, köszi.

... számítógépről

Most valami teljesen más jutott az eszembe: hogy ne csak apámnak köszöngessek itt mindenfélét. Van nekem két nagynéném, és az egyik férje, a Pali is mondott egy olyat, amiért köszönetem illeti: hogy nem szabad a sült galambra várnom. Nagyot vitáztunk akkor ezen, azóta is mindig felemlegeti valamelyikünk, de már csak mosollyal. Mondom, Pali bátyám, köszi. De attól, hogy nem csak arra számítunk, vámi még lehet, nem? Mert mi van, ha jön? Ha repül?

No, a számítógép. Hatodikos koromban kaptam az elsőt, egy Commodore +4-est. Hú, de menő volt, hozzánk járt fél Gyoma játszani. Peti komámmal azonnal bele is szerettünk saját gépeinkbe, csak hogy ő egy kicsit jobban, annyira, hogy ő ma már rendszerprogramozó, én meg csak felhasználó. Neki a szerelme, nekem az ismerősöm.

Játszottunk, játszottunk, számítástechnikai-fakultációsok voltunk, hetedikes korunkban már a nyolcadikosokhoz jártunk, ha éppen nem videóztunk itthon helyette.⁷ Egy országos programíró-pályázaton is indultunk: egy olyan Magyarország-térképet kellett csinálnunk, ami mindent tud az országról, a megyékről, székhelyét, lakosságát, mindent. Ő továbbjutott, én meg nem, mert a pályamunkám – amit nagyjából apu írt és fejezett be (kösz) – elkésett. Aztán én nyolcadikban már töri-faktos voltam; no, itt én jutottam tovább.

Aztán, apunak hála, gimnazista lettem, egy osztályba kerültem Petivel, és naná, hogy felvettük a számítépszakkört, amit pár foglalkozás után ott is hagytunk, mert untuk, mert már tudtuk.

Meg aztán a tanár... de erről nem írok, írtam eleget a regényben. Meg a fakultációról, ami tulajdonképpen ugyanolyan óra volt, mint mondjuk a biológia. Olyan szar. Meg az érettségiről is írtam, amin átcsúsztam kettessel, aztán meg Metallica-koncertre mentem bátyámmal, Tibivel. De erről is írtam már amott.

Ekkor persze⁸ már egy IBM-kompatibilis volt az íróasztalom. Amikor vettük, elsős gimnazista koromban még igen drága volt, 97500 forintért kaptuk meg az alapkonfigurációt, ami egy 286-as alaplapból, egy 20 megás winchesterből, egy Hercules monitorból, egy 5.1/4-es floppy-meghajtóból és egy 104 gombos billentyűzetből állt. Újrakezdődött a programgyűjtés, a játékok és egyebek megalomán felhalmozása, amit én egy idő után abbahagytam, Peti – azt hiszem – ma sem.

Pedig mindkettőnknek munkeszköz a gép; csak máshogy: én jóformán csak a szövegszerkesztőt használom rajta, ő éppen azt nem. Mást írunk – ő programot. Nekem van olyan napom, hetem, amikor elő sem veszem, illetve be sem kapcsolom – neki nincs.

És itt még egy lábjegyzet: a kilencedik.⁹

De hogy meg is köszönjek már végre valamit: először is köszönöm szüleimnek az első két gépet, ami ugye közös volt. Aztán köszönöm azt a *másikat*, ami most Szegeden van¹⁰, így már csak – modern ember vagyok – egy floppyval rohángolok az országban (Internet még nincs). Köszönöm a két nyomtatót, abból is van egy-egy a két városban. Aztán köszönöm a programokat, a kezelési útmutatókat, a tanácsokat, a programozóknak a blokkmásolót (vö.: köv. rész eleje!). Köszönet, mert nélküle már nemigen tudnék írni – lusta disznó vagyok.

Köszönet Neumann Jánosnak is.

... szerelemért és barátságért

Ez a legnehezebb rész. Még most is tart, még most is egyfolytában köszönetet kell rebegnem. És nemcsak Móninak. Egyfolytában köszönetet – amiért szeret(t)em. Nem is esik jól erről írni, kellemes is és nem is, de okulásul – főleg önmagam számára – íme, megteszem.

De inkább mégsem.

Mégsem tudok erről írni. Túl frissek az élmények: hiszen mindegyik bennem él még. Rettenetesen jó téma mind, főleg a viszonzatlan szerelem – szerencsére bővelkedem az ilyenben – mert ugye akkor a nyavajgásból és önsajnálathoz mindig születik valami szöveg. Nem kell állandóan boltba és újságoshoz és moziba és hamburgereshez és videókazetta-kölcsönzőbe és virágoshoz és postára és telefonfülkéhez és papírsebkendőért rohángálnom, elég otthon ülnöm és siránkoznom, hogy jaj, miért nem szeret.

Hetedikes voltam, amikor az osztályom Pécsre ment kirándulni – nélkülem. Én azért nem, mert úgy volt, hogy a családdal úgyszólván abban az évben fogok odamenni. Az már mindegy, hogy ez nem így lett, a lényeg, hogy én nem voltam ott. De hát szerelmes voltam akkor is valakibe, ráadásul az egyik osztálytársamba, aki így őrizet, nem, nem is őrizet, inkább vigyázó szemek nélkül maradt. Nemcsak a féltékenység dumált belőlem, hanem a féltés (fizikai, egyéb) is, amikor megkértem akkori legjobb barátomat, Lacit, hogy vigyázzon már a lányra helyettem.

Szép és nemes gesztus volt szerintem ez, hogy megkértem a barátomat, hogy vigyázzon a szerelmemre.

A baj az lett, hogy az illető hölgy meghallotta ezt és igencsak megorrolt rám ezért. Szóvá is tette, hogy én csak ne figyeltessem őt, mert nem kell, és hülye bunkó vagyok. Ez utóbbi nem volt újdonság számomra, az előbbiről meg kiderült, tényleg nem kell rá vigyázni: azóta már feleség és anya, pedig csak négy vagy öt nappal idősebb nálam.¹¹

Aztán elsős gimnazista voltam, amikor született úriember lett belőlem, és elkezdtem virágokat venni. Először csak öt szál szegfűt, amit évről-évre akartam odaadni egy másik hölgynek, aki történetesen szintén az osztálytársam volt:

- Hoztam neked virágot.
- Nem kell.
- Miért?
- Hagyj békén, most is, később is! Elegem van belőled.
- Akkor mit csináljak a virággal?! Dobjam ki?!
- Felőlem.
- Tényleg nem fogadod el?
- Nem.

Nekem ne mondjanak semmit kétszer, főleg ne sértsenek meg így. Most oldalogtam volna el szárnyaszegetten, mint Don Quijote, a búsképű lovag, magam után húzva a csokrot? Hát nem: jól látható, széles, színpadias mozdulattal felrántottam egy kuka fedelét, és belebasztam a virágot. Naná!¹²

Már elmúltam gimnazista, éppen tengtem-lengtem Szeged, Pest és Gyoma között, amikor a legnagyobb filing elkapott. Éjszakai virágok, levelek, nyolcórás első látogatás, sértődések, nemköszönések, bocsánatkérések özöne, hatezerhét-százhuszonhét név egy oldalon, szóval igazi nagy-nagy és leg-leg, de hát ebből sem lett semmi.¹³ Most éppen nem tudom, mi van vele; rég láttam.

Közben voltak lányok. Például a szomszédunk, akinek kutyája csinálta fel a miénket, a Morzsát.

Aztán jött Móni, szó szerint: bele az albérletbe. Róla meg kiderült – habár ellenkezőjét hittem, hiszen a jelek mélyrehatóan erről tanúskodtak –, hogy nem is szeretett. No, mondhatom, meglepődtem a dolgok ilyen fordulatán. De amikor ezt még nem tudtam, képes voltam kétszázakárhány kilométert vonatozni nagy Z. barátom „Görög emlék” című jókora festményével¹⁴ a hónom alatt, aztán még egy szál rózsával megtoldtam a csomagom, és baktattam abban a kurva nagy városban vagy öt-tíz kilométert, és csak az volt a szerencsém, hogy a szerelem fűtött a hidegben (január 19-én, éppen egy éve) és a Black Sabbath zúgott a fülemben; a *Sabbath Bloody Sabbath* és a *Sabotage* albumokat hallgattam végig, míg odaértem.¹⁵

Mindegy, gondolom azóta. Nagyszerű téma.

A barátokkal más a helyzet: ők állandóak, vagy legalábbis állandóbbak. Az egyik például Tokajban egy patkányt többre értékelt nálam, mert azt legalább – szelídített volt – simogatják, szeretgetik. Azt hiszem, én akkor csótány voltam a hasonlat szerint.

Aztán van egy másik nagyon jó barátom még a gimnáziumi időkből, meg volt még kettő, de velük összezdültem valamin vagy ők velem, aztán vannak újabbak is; van például Delírium Tremens' s alkotócsoportunk, és van egy nagyon jó tanár-házaspár barátom, náluk ma jártam, leányuk nevenapját köszönteni.

Le a történetekkel! Nem mesélek semmit.

Mindegyik szerelmemnek és barátomnak ez úton mondok köszönetet mindazért, amit velem tettek, értem vagy ellenem. Tényleg – és most felesleges a szószaporítás – köszi. Majd iszunk valamit.

... végül

Jaj, kínosan kell ügyelnem arra, hogy ez a szöveg ne legyen hosszabb a *Bocsánatkérés*nél. Nem azt írtam, hogy a köszönetnyilvánításhoz jobban értek, mint a bocsánatkéréshez, hanem hogy mindkettőben én vagyok a legjobb. Tehát ez az utolsó oldal.

Végül köszönetet kell mondanom mindazoknak, akiknek azt köszönhetem, hogy ez a szöveg (és talán majd könyvben is) olvasható lesz valahol. Ők vannak a legtöbben: beletartozik minden rokon, barát, szerelem, ismerős, tanár, irodalmár, még azok is, akiket én nem ismerek, azok is, akik engem sem ismernek; akik sohasem ártottak nekem. Köszönet például az atlantai bronzérmes Kovács Áginak: jó volt látni mosolyogni a dobogón.

Mondom, köszönet mindenkinek. Köszi. Thanks. Danke. Merci. Szpászi-va. Spanyolul, latinul, és persze olaszul is.

No, nem én vagyok a legnagyobb? Elhiszik, nem hiszik, nem tudom. De mégiscsak higgyék el, hiszen igaz, ezt tudom. A legutolsó bizonyítékkal viszont nem vagyok hajlandó kinlódni.¹⁶

1. Igen, ez biztos: a *Bocsánatkérés* című korpusz ez. Meglehetősen vegyes érzelmek fűznek ehhez a szöveghez, főleg most, amikor kijavítottam a korrektúrát: 1997. január 19-én. Ennek az ambivalenciának igen egyszerű oka van: a szöveg kora. Bár csecsemő még, de már jó pár hónapos – az idő nem állt meg közben, megváltozott egy-két dolog. No, az elbeszélés tárgya/tárgyai nem, csak az elbeszélő viszony, a hozzáállás: ma már nem Móniból indulok ki és nem oda térek vissza. A szövegbe mégsem javítottam bele, meghagyom a szentségét a leírt szónak, egyszer voltam olyan is – de ma már teljesen másképp látom azokat az időket. Amennyiben ezt a kedves olvasó hajlandó figyelembe venni, és máshogy olvasni *Újra* a szöveget (íróniával), akkor nincs más hátra, csak hogy köszönetet mondjak érte: köszönöm.
2. Máig, hiszen padlásokról nemigen fogynak a dolgok, inkább csak szaporodnak. Igaz, a mienk ebben is kivétel: ez egy ismert padlás, több ember akart róla valamit. Ott volt például az a geológus, aki hetedikes koromban belebolondított az ásványokba és majdnem nem az lettem, ami, tehát ott volt az az ember, az a régi üvegek között akart válogatni, mondta, hogy azokat is gyűjti, főleg a szóadásakat. Ad szerébe kristályt. Kapott párat – maradt még. Aztán egy időben barátaim le akartak mindent pakolni. Kitalálták, hogy az a padlás milyen tök szuper hely, milyen nagy, tágas, külön bejárat, erkély, kilátás és kiköpési lehetőség az utcára, miért nem költözök fel, meg lehetne csinálni, és nekem lenne a legjobb szobám az egész városban. Hát, nem csináltuk; de azért ők gondolatban már mindent lepakoltak onnan.
3. A Pipecz volt ott nálunk. Régi kollégák és barátok, ismerősök voltak, ők ketten, és apu adta ezt a nevet neki, amit igaz, hogy csak ő használt, de akkor is. Az viszont meglehet, hogy nem így kell írni, lehet, hogy Pipecz, valószínűbb is, de én akkor is odahallom a „z”-t is, tisztán „cz”-vel hallom a nevet, amiről még annyit, hogy kezdetben csak így ismertem a kollégát, polgári néven nem. Ehhez hasonló eset volt az is, amikor apu egy Sós elvtárs nevű Volán-főnököt következetesen. S.O.S. elvtársnak hívott. Apu szeretett akkoriban így neveket adni.
4. A Hősök utcán van Gyoma szülőotthona, éppen mostanság zárták be, hogy miért, azt nem tudom pontosan, talán és

- valószínűleg „anyagi megfontolásból”. Tehát az anyuka, ha szülni akar, mehet Békéscsabára, Gyulára, Szarvasra vagy Mezőtúrra, de az is lehet, visszatér a bábaasszonyos módszer, a gyűjön gyorsan, mer’ szül a feleségem, megyek, megyek aranyom, készítsenek egy lábosba meleg vizet, nekem meg egy kis túrósrétest, de frisset ám, mert a fogaim nem bírják a szárazat megrágni..., tehát már nincs szülőotthon, Csaba Kálmán doktor már nem segít hozzám hasonlókat a világra, pedig Gyomaendrődért emlékplakettet kapott; ő meg is érdemelte.
5. Ezt onnan tudom, mert egy pacák kimutatta ingával, hol kell lennie. Keresték is, de nem találták. Nem találtak semmit. Az én gyermekfővel kitalált módszerem eredményesebb volt: találomra kijelöltem egy helyet anyai nagyszüleim kertjében, valahol a krumplisorok között, egy négyzetet, négy sarkába karó, a karókra madzag, ahogy tanultam és láttam az igazi ásatásokon, és rajta. Egy-két ásónyom után meguntam ugyan, de én legalább pár cserépdarabot találtam, amikre igen büszke voltam. Annyira, hogy még ma is megvannak valahol; lehet, hogy a padláson.
 6. Talán ekkor vágta akváriumomhoz az iskolatáskámat. Akárcsak a modellezést, ezt a hobbit, a halazást is Tibi komámmal együtt kezdtem, de én be is fejeztem, neki még mindig vannak. No, tehát, volt nekem akkor egy húsz literes akváriumom, abban meg halak. Bejött apám, megnézni, hogy tanulok-e, aztán meg hozzávágta a táskám az akváriumhoz, mert meglátta, hogy a hetedikes biológia (akkor sem szerettem ezt a tantárgyat, később sem, ma sem) -tankönyvem alatt Stanislaw Lem egyik regénye van, és azt olvasom a sejtek meg mifenék helyett. (Megjegyzem, Lemet is ő adta a kezembe, köszönet érte.) Szóval repült a tasi, tört az üveg, víz és halak a linóra, lehetett menteni. Saját dicséretemre legyen mondva, mind túlélte. Az egyik zebrahalat újra kellett élesztetni, de sikerült: a teleengedett mosogató vizében kellett úgy előre-hátra mozgatni, hogy a kopolyújába mindig kerüljön friss víz, így oxigén. Mesterséges légzés a halnak – ha embernek lehet, neki miért ne? Mondom, sikerült. (Valamit mégis tudhattam biológiából.) A halak egy tíz literes befőttesüvegben találtak alkalmi szállást, aztán egy negyven literes akváriumban, mert ugye kaptam egyet. Köszönöm.
 7. Persze mindig azt mondtuk, az óra elmarad, azért nézzük a filmeket. Emlékszem, egy ilyen alkalommal láttuk *A vadak ura* című fantasyt, aminek akkoriban még csak az első része volt meg; azt, amikor a zöld kukac-izét teszik a vasmaszkos szegény fickó fülébe gonosz bácsik, aztán a kukactól szegény pasinak zöld lesz a szeme és teljesen bekapál, szörny lesz belőle, de nem mai használatú „zöld szemű szörnyeteg”, hanem igazi, gonosz, aki meg akarja ölni a jókat. De nem sikerült neki, mert az amerikai filmek 98 százalékában a jónak kell győznie. De amikor beletették a fülébe azt a ronda kukacot, akkor sajnáltam. Később nem nagyon.
 8. Nem tudom, miért persze, de szerintem az. Természetes. Az időhatározó jelenében a Commodore már elavultnak számított a számítógépek között, gondolom ezért, és így gondolták szüleim is, főleg azért.
 9. Akinek még sok köze van ehhez a bűvös masinához, az a már felemlített bátyám, aki tulajdonképpen unokatestvérem, de ez mindegy. Neki is munkaeszköz; ők csinálják a Zrínyi Ilona Országos Matematikaversenyt, ahol minden kompjüterizált, kivéve a versenyzők agyát, de lehet, hogy némelyiknek, mondjuk a korosztályonként első háromnak még az is. Tibi is szereti a gépet, de ő igazi reál-ember, matematika-technika-számítástechnika diplomája van, azóta lehet, hogy informatika is, nem tudom, régen beszélgettünk. A matematika és a számítésközélebb áll hozzá, mint a technika. De kérdezzék csak meg őt a kerékpárkormány vagy a vetőmagúrtartalom-mérő szétszereléséről, esetleg a színespaprika kapszaicintartalmáról, azokról is sokat tud mesélni.
 10. Illetve, hogy pontos legyenek: az egyik van Szegeden, a másik, amit másodikként és kizárólag apunak vettünk, de jobbára én ülök előtte, az van itt, Gyomán, az íróasztalomon.
 11. A férje rendőr volt Gyomán, és az egyik kedvenc szórakozása az volt, hogy szegény kis Balogh-ot mindig beküldje a járdára. Mert ugye az úttesten nem lehetne sétálni. Pedig ha tőlünk az ember a rövidebb úton akar eljutni a vasútállomásra, akkor olyan szakaszon is el kell haladnia, ahol bizony nincsen járda, csak a csupasz aszfalt. Mondtam neki, ne vicceljen, most menjek be a járdára? Igen. Én megpróbáltam, de nem ment. Aztán hónapokkal később meg is akart büntetni; akkor jó kedvem volt és az úttest közepén rohantam és kiabáltam. A baj – amit ő fedezett fel – csak az volt, hogy éjszaka csináltam és nemigen tudtam róla, hogy azt csinálom.
 12. A következő csokorral másképp cselekedtem: nem vittem és adtam, hanem küldtem. A nővére vette át tizenkilenc szál székfűt – az születésnapra ment. A harmadikat ismét én vittem, abban ötven szál vörös rózsa volt, legalábbis azt hittem: utólag derült fény arra, hogy a virágárus tizenhét szálát kispórolt a csokorból. Persze, megtehetette, a lángoló tekintetű és -szívű Balogh majd nekiáll számolgatni a fejeket... Elég nagy kupac volt, elhittem, még borravalót is adtam. Aztán virággal mentem, nem karóval, a nő meg feleselt velem, hogy jó, ezt elfogadja, de most már tényleg soha többé nem akar látni. Mondom, ez nehezen fog menni, hiszen még legalább két és fél évig osztálytársak leszünk. Megjegyzem, ha nem fogadta volna el, kihajítottam volna azt is.
 13. Azazhogy dehogy nemhogy: elfelejtettemhogy magyarulhogy mosthogy példáulhogy, és írtam egy regényt a lányról illetve szegény fiúról, a meg-nem-értett hősről. A letisztázott változat kétszázhuszonöt oldal lett. Meg jó pár novella, naplóoldal, levél, hat teleírt emlékkönyv, csomó álom. Mondom, hogy a viszonzatlan szerelem jó téma.
 14. Ketten meg akarták venni út közben: először egy hölgy Székesfehérvárra tartó vonaton, aztán egy úr a célállomás várótermében, amikor éppen a frissen vásárolt várostérképemet tanulmányoztam. Nem adtam egyiknek sem, mert hát ugye nem lehet, vegyenek mást, mert lehet.
 15. Oda-vissza-játszós a walkman-em, még szerencse: nem kellett megállnom, a képpel és a virággal bajlódnom, ha lejárt az egyik oldal. Jött a másik, magától. Nagyszerű találmány! Köszönöm.
 16. Éppen ezért köszönet Márton Lászlónak, aki leírta előttem ezt: *„Köszönet illeti az olvasót, aki eljutott idáig. Köszönet illeti mindazokat, akik a megírás éveitől kezdve akkor is bíztak benne, hogy ez a könyv elkészül, amikor a szerző nem hitte volna. [...] Köszönet illeti azt a pontot, amelyet a szerző a könyv utolsó mondatának végére fog rakni: most.”*

Ryszard Kapuscinski

Lapidárium III.

7. rész

Al-Buraymi oázis

Az oázis szélén haladva (Dubai közelében, az Egyesült Arab Emirátusok területén), észrevettem, hogy egy nagyméretű sátor körül lázasan sürgölődő tömeg gomolyog. Mindenki befelé nyomult energikus, emelt hangon kiabálva, zajongva. Közelebb mentem, megpróbáltam magam átverekedni a feltűzelt, verejtékező emberek között. Végül sikerült bejutnom. A sátorban félhomály uralkodott, az alacsony börtető alatt olyan sűrű és nehéz volt a levegő, hogy szinte fuldokoltam. Fehér galabijt viselő férfiak lökdösték egymást óriási zsvijav közepe, veszekedtek, gesztikuláltak, öklüket rázták, üvöltöztek, nyakukon kidagadtak az erek, szemük vérben forgott.

A sátor közepén riadt, sovány kecske állt. Nyugtalanul tekingélt körbe, leste, hogyan menekülhetne, de erre semmi esélye sem volt: egy fiú jó szorosan tartotta a kecske nyaka köré tekert zsineget. Az arabok csipkedték a kecskét, hogy lássák, mennyire kövér, farkánál fogva fölemelték, hogy megállapítsák a súlyát. Egész idő alatt folyt az alkudozás. Mintegy 30 dollárnyi összegről volt szó. Néztem az arabok arcát. Mennyi szenvedélyt, mennyi elszántságot, mennyi dühöt tükröztek azok az arcok! A kecske volt számukra a világ kezdete és vége, a kecske jelentett mindent.

Kimentem a sátorból. Odakinn a sivatag vett körül, amelyet olajvezetékek hálózta be. A vezetékeken sok-sok millió dollárnyi kőolaj áramlott. Erre azonban a sátorbeli emberek közül senki sem gondolt. Az olajvezeték és a kőolaj egy másik világhoz tartozó absztrakció volt számukra. Az ő világuk a sátor, a sivatag és a kecske. Kecské nélkül a sivatagi nomád nem indul útnak, mert a kecske adja a tejet, a tej pedig oltja a szomjat, életet ad.

Hans Christoph Buch német író beszélgetés közben panaszkodik honfitársaira: „A németeket nem érdekli Afrika”. Csakhogy itt valami másról, többről van szó: a világ gazdagjai azok, akiket nem érdekelnek a náluk szegényebbek, rosszabb sorban élők. A gazdagok nem akarnak róluk hallani, mert az megmérgezné számukra a fogyasztás gyönyörét, arra készítetné őket, hogy elgondolkodjanak a világ igazságtalanságáról. A médiumok belesulykolták az emberekbe, hogy csakis a sikertörténet lehet érdekes. Nincs kudarcot bemutató történet, nincs veszteségről szóló életrajz, vereségről szóló tévésorozat. Elhallgatjuk sikertelenségeinket, még a színházban is kiszorította a tragikumot az irónia és a groteszk. A tragikus gesztus helyét elfoglalta a bohócgrimasz. Csak a siker számít, csak erről érdemes beszélni.

Húsz, harminc évvel ezelőtt sok ország még függetlensége kivívására törekedett. Igyekeztek kiszabadulni a nagy, globális struktúrákból. Ma más az uralkodó tendencia: ma már az az országok célja, hogy bejussanak a nagyobb, globális struktúrákba, s ebből hasznot húzzanak. Vagyis a huszadik század második felének evolúciója a függetlenségi harcoktól az önkéntes függőségre való törekvés felé halad.

A szegénység nem szolidáris. Példának okáért nem alakult ki a harmadik világ ethosza, a harmadik világ patriotizmusa.

A harmadik világ értelmisége annyira tele van komplexusokkal, túlérzékenységgel és félelmekkel, hogy nehezen tudja megfogalmazni pozitív nézeteit, teóriáit és programjait. Így aztán ezek az értelmiségiek nem is vesznek részt a bolygónk sorsát, jövőjét érintő vitákban – pedig véleményük meghatározóan fontos lenne.

A demográfiai robbanás, a túlnépesedéstől való félelem – micsoda régi félelmek és veszélyek ezek! „Az i.e. IV. században – írja Lidia Winniczuk *Emberek, szokások, erkölcsök az ókori Görögországban és Rómában* (PWN, 1983.) című könyvében – a túlnépesedés nyugtalanító gondná válik. I.e. 330 körül, Polibiusz történész feljegyzései szerint, a görögök egy, legfeljebb két gyermek felnevelésére vállalkoztak.” Ha több gyermekük született, „egyszerűen kidobták a szemétre, ami általában a halálos ítélettel volt azonos”. A szerző idézi bizonyos Hilarion nevű görög férfiúnak a feleségéhez, Alishoz írt levelét (i.e. I. század): Amikor szerencsésen megszülsz, ha fiút szülsz – tartsd meg, ha lányt – dobd ki”.

A huszadik század második felét uraló Kelet – Nyugat konfliktus megszűnésével új, a XXI. századot jellemző konfrontáció jelei mutatkoznak. Leegyszerűsítve Észak – Dél szembenállásnak vagy másként: szegények és gazdagok konfliktusának nevezhetjük.

Következik a második „műszak” – a tömegtársadalmat, amely a század első felében létezett, és tulajdonképpen a fejlett országokra korlátozódott, napjainkban – a dekolonizáció és a globális kommunikáció hatalmas méretű fejlődése következtében – kezdi felváltani a „planetáris társadalom”. A folyamatot figyelemmel kíséző szellemi iskolák azt feltételezték, hogy a dekolonizáció eredményeként mintegy automatikusan gazdasági növekedés fog bekövetkezni. Csak a hetvenes években jelentkeztek józanabb hangok, és a FAO első római konferenciáján, 1974-ben már riasztó jelenségek hangzottak el.

Ma már senkinek sincsenek illúziói; nagyon igazságtalanul felosztott világban élünk. Az emberiség egy harmada jólétben, két harmada szegénységben él. És az olló egyre jobban nyílik, hiszen köztudott, hogy a szegény társadalmakban nagyon magas a népszaporulat. Nyugat-Európa jóléti társadalmá összehasonlíthatatlanul öregebb, mint az ázsiai és afrikai társadalmak, amelyekben a népesség közel 50 százaléka 15 éven aluli – ez pedig növeli a helyzet drámaiságát, mert azok a fiatalok semmiféle perspektívát nem látnak maguk előtt. És semmi jele annak, hogy bármi is megváltozhat. Annál kevésbé, mert a tömegtájékoztató eszközök az utóbbi években nagyon komoly próbálkozásokat tesznek e kérdés marginalizálására. A médiumok a gazdagok kezében vannak, ők pedig nem érdekelték abban, hogy tovább mélyítsenek egy új, nagyon lényeges jelenséget – a szegénységi t u d a t ébredését.

A világ médiumai háromféle manipulációt alkalmaznak. Először is köztudott, hogy a nyomor területileg a harmadik világot jelenti. Azt mondják azonban, hogy hiszen az „ázsiai tigrisek”, Szingapur vagy Taiwan is a harmadik világhoz tartozik. Figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy – ha csupán Ázsia lakosságát vesszük is alapul – ezen országok népessége alig tesz ki egy százalékot.

A második manipuláció abban rejlik, hogy a nyomor problémáját kizárólag az éhínség kérdése korlátozzák. Pedig a különbség nagyon jelentős: a szegénységben élő emberek nem mindig éheznek permanensen. Ha az összes szegény problémáját az éhezés kérdésre szűkítjük, a világ igazságtalan felosztásának jelenségét kisebbítjük. Azt szokás ugyanis mondani, hogy az éhezők száma mint-egy 800 millió, a Föld lakossága viszont a 6 milliárdhoz közelít. A valóságban azonban az emberiség két harmada, vagyis kb. 4

milliárd ember él szegénységben.

A harmadik, erkölcsi szempontból legjelentősebb manipuláció az, hogy az éhezők problémáját kizárólag ételmezzési kérdéssé degradálják. A gazdagok nézeteit tükröző *The Economist* c. lap egyik legutóbbi számában jellegzetes címet olvashatunk: „Hogyan etessük meg a világot?” Az ilyen alapállás értelmében az egyén az emésztőrendszerével azonos. A lelkiismeret megnyugtatása céljából speciális nemzetközi szervezeteket hoznak létre, amelyeknek egyetlen feladata, hogy az éhezőköt ellássák valamilyen alapvető ételmezzesrel. Vannak szervezeteink, vannak alapítványaink és szállítókapacitásunk, lehet hát hol ide, hol oda egy kis rizst vagy kukoricát juttatni.

Nem esik szó ebből az alkalomból sem a humanitárius segítségnyújtást gyakran kísérő korrupcióról, sem arról, hogy a probléma illetően kezelése hihetetlen módon degradálja, sőt, egyesesen megfosztja teljes emberségüktől azokat, akiken állítólag segíteni akarunk. A szegénység nem csupán ételmezzési kérdés, az éhezés, amelyről annyit beszélünk, és amelyet ételmezzesegélyek küldözgetésével akarunk ennyhíteni, csupán a jéghegy csúcsa. Az „éhínség” fogalma mögött szörnyű élet- és lakáskörülmények, betegségek, analfabétizmus, agresszió, családok szétesése, a társadalmi kötelek ellazulása, jövőtlenség és inproduktivitás rejlenek. Az az ember, aki egyszer már hozzászólt a segélyhez (az egyébként nem elégséges segélyhez), még ha csak látványos, a médiumoknak szánt segélyakciókról van is szó, már élete végéig a nemzetközi szervezeteken fog élösködni. Számos menekülttábor láttam már – az, amit a tévében látunk, nem tükrözi a dolog lényegét, nevezetesen azt, hogy ezek a milliók inproduktívák, mert el vannak vágva, meg vannak fosztva a munkalehetőségtől. Ne feledjük, hogy itt elsősorban a trópusokról van szó, ahol ha a föld művelését akár rövid időre is szüneteltetik, a föld tönkremegy. A tévé képernyőjén pedig azt látjuk, hogy azok mellett az emberek – főleg parasztok – mellett nincsenek sem állatok, sem szerszámok, még egy kapa sincs. Csak egy gyékényük van, amelyen alszanak. És addig fognak élni, amíg kapják a nemzetközi segélyt. És ez a gond sokkal komolyabb: az éhínséget jóakarattal és a technika mai szintje mellett csökkenthetjük. És a nyomort?

Ne feledkezzünk meg arról, hogy a szegénységgel és éhezéssel együtt jár a szégyenérzet is. A szegény ember gyakran egyszerűen szégyelli, megalázottnak érzi magát, sok kultúrában pedig a szegénységet egyenesen bűnnek tartják. És itt jutunk el ahhoz a problémához, amelyet Oscar Lewis amerikai antropológus a szegénység kultúrájának nevez. A nyomor és éhínség mögött egy egész kultúra, egy negatív, destruktív életforma rejlik. Az az ember, aki nemzedékek óta a szegénység kultúrájában él, más körülmények között már képtelen létezni. John Galbraith, aki remek könyvet írt a tömeges nyomorról, kétféle szegénységet különböztet meg: egyik a patológikus szegénység, amely a jóléti társadalmak perifériájára szorult sikertelen, hajléktalan emberekre nehezedik. A másik a tömeges szegénység, amely tulajdonképpen egész társadalmakat sújt, főleg a harmadik világban.

Galbraith mondta azt is, hogy a szegénység az ember legnagyobb és legáltalánosabb szerencsétlensége. És ez a „szerencsétlenség” szó egész eszmefuttatásunkat elviszi az ENSZ műszaki, költségvetési szintjétől a felé, amit Jaspers planetáris szolidaritásnak nevez. Jaspers szerint pusztá létezésünk által vagyunk felelősek másokért. A médiumok pedig le akarják venni vállunkról ezt a felelősséget, és mindent a technikára és költségvetésre akarnak hártani.

Nagyon nehéz pillanatban vagyunk, mert a szegények és gazdagok közti különbség tovább növekszik. A gazdag társadalmakban kezd szétmosódni a középosztály, és eltűnőben van a gondoskodó állam. Bolygó méretekben pedig a fejlett országok egyre gazdagabbak, a szegény országok pedig egyre szegényebbek. Manilában van egy rizsnemesítő intézet, amelyben sokkal nagyobb terméshozamú rizsfajták kifejlesztésén dolgoznak. Nos, ennek az intézetnek úgy lefaragták a költségvetését, hogy jelenleg a személyzet létszáma egyharmaddal kisebb, mint volt. Ugyanakkor óriási pénzek jutnak olyan kutatásokra, amelyek a gazdagoknak a szegények fölött gyakorolt ellenőrzését hivatottak szolgálni, mint például a telekommunikációs rendszer, a kibernetikus terek, és rengeteg pénzt fordítanak egyre több luxust biztosító gépkocsik tervezésére. A világ mindinkább a gazdagok világa lesz, a gazdagok kizárólag maguknak akarják kisajátítani bolygónkat.

Manapság újfajta szociológiai jelenségnek lehetünk tanúi planetáris méretekben (azért mondom, hogy „planetáris méretekben”, mert ezt a meghatározást alkalmazza az amerikai szociológia) – ez pedig a *global outerclass*, vagyis a társadalmilag kirekesztett osztály. Nálunk ezt még nem értik. Régebben gyakran lehetett hallani: „szeretnék én úgy élni, mint egy francia vagy német munkanélküli”, mert ezek a munkanélküliek hatalmas segélyeket kapnak. Ezzel szemben a mai műszaki fejlődés mellett az, aki elveszti munkáját, többé már sosem szerzi vissza, mert egy év elteltével munkahelye, az ő képességeihez mérten, már túl korszerű lesz. Nyugat-Európában már most az a vélemény alakult ki, hogy mindenkinek két szakmát kell elsajátítania: ha az egyikből kipottyan, még mindig ott van a másik. Ezen kívül az egész világon megfigyelhető egy, Amerikában *downsidingnek* nevezett folyamat, vagyis a munkahelyek, állások, sőt, egész üzemek, cégek, intézmények redukálása, lefaragása. Mindenki fölött ott lóg Damoklész kardja: holnap a gyárunkban leépítés lesz, és lehet hogy én vagyok az első a listán. Odáig fajultak a dolgok, hogy az emberek félnek szabadságra menni, mert a jó dolgozó sosem vesz ki szabadságot. A számítógép elsőként a szabadságon levőket küldi el.

Legutóbb Franciaországban jelent meg egy nagyon fontos könyv. Szerzője Jeremy Rifkin sajátos címet adott neki: *La Fin du Travail*. Legfőbb gondolata: „Az állandó, mindenkinek biztosított, garantált és jölfizető munkának örökre vége.

Nem szabad meglepedkeznie arról, hogy ma még dolgozol, de holnap az utcán találsz magad. Ezért szerezzél minél több területen szakképesítést – erre bizton számíthatsz. Csakis a kulturális szinted dönti el a jövődet, csakis a képességeid.”

A XX. század második felének tapasztalatai megmutatták, hogy ha egy ország szegény, akkor egészen addig az is marad, amíg nem kap kívülről tőkeinjekciót. Vagyis mindenféle kilábalás nemzetközi részvételt feltételez – így volt ez a korábban említett ázsiai kistigrisek esetében is, ahol óriási mennyiségű külföldi tőke beáramlása tette lehetővé a gazdasági fejlődést. Ma a világpiacon kevesebb pénz van, mint amennyire bolygó méretekben szükség volna. A tőke viszont, mivel nincs belőle elég, természetének megfelelő módon oda fog áramlani, ahol azonnali haszonra számíthat. Minél szegényebb egy ország, annál kevesebb esélye van arra, hogy támogatást kapjon, s így tulajdonképpen permanens szegénységre van kárhóztatva.

A szegénység egy másik jellemző tünete a városi és a falusi lakosság közti konfliktus. A mezőgazdaság a harmadik világ országaiban szegény, mert a bürokrácia által kormányzott állam a városi embereket részesíti előnyben, és a mezőgazdasági termékek árát úgy csökkenti, hogy a parasztnak nem éri meg ételmezzet termelni, s inkább ő is a városba emigrál. Így keletkeznek a nyomor óriásvárosai, de még ezekben is, ezekben a nyomortanyáin is jobb az élet, mint falun.

Amikor afrikai faluban tartózkodom, folyton arra gondolok, hogyan kerülhetnék városba. Ilyenkor tudatosulnak bennem a szegénység kultúrájára jellemző életmechanizmusok. Az éhezés csak egy része ennek a szörnyű létformának, ehhez jön még az agyagpadlón való alvás borzalma, a poloskák és élösködők, az állandó vízhiány, de mindennek előtt is – a sötétség. A trópusokon este hatkor lemegy a nap. És reggel hatig teljes sötétségben él az ember. Egy kínai zseblámpa 1 dollárba kerül, de abban a szenegáli faluban, ahol legutóbb laktam, senkinek sincs 1 dollárja, hogy vegyen magának. A városokban, még azokban a szörnyűséges nyomornegyedekben is, van áram, így hát van fény és valamiféle zene a rádióban – vagyis szórakozás. Az emberek a városba

törekcszenek, s máris kialakul egy paradox konfliktus: a tegnapi paraszt saját falubelijeinek ellenségévé válik. Ezek a dolgok a szegénység kultúrájának tipikus jegyei, amely kultúra önmagán belül teremti meg a feszültséget, az agressziót, az érdekellentétek forrásait: a szegény társadalmak mindenféle szervezett tevékenységi formára alkalmatlanok, mivel atomizáltak, és belső konfliktusok bénítják őket.

A bolygónkat benépesítő társadalmak két, erősen különböző kultúrában élnek: a fogyasztói kultúrában – vagyis luxusban, bőségben, gazdagságban, és/vagy a szegénység kultúrájában – vagyis az állandó hiány, a holnaptól való félelem, az üres gyomor, a kilátástalanság, és esélytelenség kultúrájában.

A két kultúra közötti, utazás közben oly jól látható határ tele van feszültséggel, ingerültséggel, ellenségességgel. Ez a legjelentősebb és legrámaibb határ, amely napjainkban felosztja bolygónkat.

Nincsenek egyszerű és ideális megoldások. Azonnali részleges megoldás lehetne pl. a tengervíz sótalanításának, ihatóvá tételének meggyorsítása (a gyengén fejlett országok társadalmi ugyanis vízhiányban szenvednek), vagy például a szisztematikusan folyó erdőirtások megállításása. Dél-Amerika és Afrika dzsungelait ma a nagy külföldi cégek mellett a helyi lakosok is irtják, hiszen számukra a faszén az egyetlen elérhető fűtőanyag. Jól látszik, hogy mennyire ésszerűtlenül gazdálkodunk a Föld kincseivel: likvidáljuk a bányákat, pedig a világon széndeficit van. A szegény országokban nincs petróleum a világításhoz, pedig a petróleum az elképzelhető legolcsóbb termékek közé tartozik. És senki nem gondolja ezt át globális szinten! Egyik riportomban leírtam azt a sokkoló jelenséget, hogy a harmadik világ országaiban halódik a közoktatás, mert a gyerekek még egy öt centes golyóstollat sem tudnak megvenni. Afrikában számtalanszor találkoztam olyan gyerekekkel, akik nem kenyérért, vízért, csokoládéért, vagy játékért kuncsorogtak, hanem golyóstollért, mert iskolába mennek, és nincs mivel írniuk.

Ezek a példák mind azt világítják meg, hogy nemcsak a tőke hiányáról van itt szó, hanem mindenekelőtt a szándék és az érdeklődés hiányáról. A fejlett világ a közöny cordon sanitaire-jével veszi körül magát, globális berlini falat épít, mert a harmadik világot a barbárság világának látja – az onnan érkező információk kizárólag háborúkról, mészárszakokról, kábítószerokról és lopásokról, járványos betegségekről, menekültekről és éhínségről szólnak, vagyis olyan valamiről, ami fenyegető veszély ránk nézve.

A tömeges nyomor kérdését kétféleképpen kellene szemlélni, nem csupán az „adni” szemszögéből, bár e téren se történik sok minden. Ha egyetértünk abban, hogy a világ minden lakójának, földrajzi, történelmi, éghajlati és kulturális szempontoktól függetlenül, emberhez méltóan kell élnie, akkor el kell gondolkodnunk azon, hogyan lehetne megváltoztatni azoknak az embereknek a mentalitását, akik a szegénység kultúrájában nevelkedtek, ez a kultúra ugyanis az alkalmazkodás, az eltompulás és bizalmatlanság óriási mechanizmusait termeli ki. Ezek a társadalmak nem szeretik az újításokat – ha van 100 dollárom, és ebből kockára teszek egy beruházásra 10 dollárt, bátran megtehetem, hiszen ha veszítek is, még mindig marad 90 dollárom. Ha azonban csak 10 dollárom van, és azt kell befektetnem, bukás esetén oda az egész életem. Ennek a magatartásnak a megváltoztatása egyes személyeknél könnyű lehet, társadalmi méretekben azonban mindig hallatlanul nehéz.

A harmadik világ viszonylag új jelenség, alapvetően a II. világháború után keletkezett. Önmaga megszervezésére tett első próbálkozása – az el nem kötelezett államok mozgalma – sikertelenül végződött. Várnunk kell tehát, hogy megszülessen ott egy új koncepció, amely nagyobb önállóságra törekszik, és jobban hangsúlyozza a fejlődéssel kapcsolatos saját elképzeléseit. Ezt mi nem találhatjuk ki helyettük – a harmadik világban fel kell nőnie annak az értelmiségi, politikusi nemzedéknek, amely hasonló lesz a politikai önállóságot kivívó korábbi generációhoz, amely végre nem a gazdagok kultúrájának mintáit másolja, és hozzáát a világ igazságtalan felosztásának megszüntetéséhez. Nem forradalmi módszerekkel – ma szerencsére, globális szinten senki sem törekszik véres forradalomra. A szellem és az ember viselkedésfejlődése nem az agresszív revindikáció irányában halad. Sor kerülhet azonban – ahogyan manapság Kínában tapasztalható – a nacionalista törekvések további élesztésére, egyes országok saját érdekeinek tudatosítására, a világban elfoglalt helyük tisztázására.

A világ 358 leggazdagabb emberének vagyona megegyezik az emberiség szegényebb 45 %-ának éves jövedelmével (2 milliárd 300 millió főről van szó).

A harmadik világnak nyújtott bármiféle segítség negatív oldala az, hogy ez a segítség ott helyben semmit sem változtat meg. Nem serkenti a segélyezetteket cselekvésre, nem szabadít fel bennük energiákat és kezdeményezéseket, nem válik a fejlődés és változás kovászává.

Az emberiség, történelme során n-edik alkalommal, újra fordulópontoz érkezett. Rengeteg információ halmozódott fel a szegénységgel kapcsolatban, de nem tudjuk fölhasználni ezeket az információkat pozitív cselekvésekhez. Tudjuk, miből származik a szegénység, mit okoz, tudjuk, hogy általános állapot, és semmit sem tehetünk, hogy korlátozzuk, végül pedig meg is szüntessük.

Álom:

Afrikában vándorolok. Fárasztó és hosszú utam közben egyszer csak egy őserdőben megbújt, magányos falucskára bukkanok. A településen csupa orosz nő lakik. Néhány éve érkeztek ide férjeikkel, akik a moszkvai Lumumba Egyetemen tanultak. Aztán itt, a kontinensnek ezen a részén háború tört ki, a férfiak elmentek a háborúba, és senki sem tért vissza közülük. Az orosz asszonyok magukra maradtak, s azt sem tudják, hol vannak valójában.

A Euronews TV riportot sugároz a Kábítószer Háromszögéből (Miamar, Kambodzsa, Laosz). E terület egyik ura, vezére, valódi tulajdonosa, diktátora egy Khun Sa nevű ember, akinek saját hadserege, számos palotája, elképesztő vagyona van. Ő korunk tipikus warlordja, haramiavezére, bandafőnöke (pl. Szomália, Libéria).

(Lásd Rufin könyvét az új barbárokrol, akik fokozatosan elfoglalják az ismeretlen területeket, hasznot húznak a nemzetközi segélyekből, és a világ nehezen hozzáférhető területeinek uraivá válnak).

A háborúk ma kétféle értelemben is helyi, lokális jellegűek: egyrészt korlátozott területen, legtöbbször egy adott ország belsejében zajlanak, másrészt semmit sem változtatnak meg a világ rendjét illetően.

Diana Kuprel és Marek Kusiba társaságában az egyetemi könyvtárban (Robarts Library). Hatalmas, világos termek, kézközelben sorakozó könyvek, számítógépek. De nem is erre lettem igazán figyelmes. A hallgatók származása döbbenetelt meg inkább. Toronto? Mintha inkább Pekingben vagy Szöulban, Tokióban, Szingapúrban, Kuala Lumpurban volnék. Itt-ott bukkant csak föl egy-egy európai, s még ritkábban egy-egy afro-kanadai. Ázsia elfoglalta az Új Világ egyetemeit, főiskoláit, két, három nemzedék múlva a tudomány ott a Hongkongból, Sanghajból, Jokohamából, Manilából és Bangkokból származó emberek felségterületévé válik.

A harmadik világ elégtételt vesz az elszigetelés, megaláztatás, kényszerű másodrendűség éveit. Ennek az elégtételnek a formája azonban nem fegyveres forradalom, nem öntelt invázió, nem véres bosszú. Nyugodtan, szorgalmasan és módszeresen foglalja el azt a területet, amely egyre inkább a világ jövőjének irányítójává válik – a tudomány területét.

Vannak, akik úgy vélik, hogy a következő évszázad Amerika százada lesz. Mások szerint Ázsia évszázada. Abban viszont mindkét csoport egyetért, hogy Európa évszázada biztosan nem lesz már.

Brzesc , 1996.

Július 30-án reggel vonattal indultam Pin skből Brzesc-be. A 180 kilométeres utat a vonat három és fél óra alatt, vagyis úgy 50 kilométeres sebességgel teszi meg.

Az utazás előtti napon még örültem is a lassú tempónak, mert szerettem volna még egyszer látni egykori szülőföldem tájait. Csakhogy ez, sajnos, lehetetlennek bizonyult: az ablaküvegeket úgy belepte a kosz és a sár, hogy semmit sem lehetett látni. Régi, megkeményedett, rétegesen egymásra rakódott sár volt, mint a geológiai metszeteken, úgy is mondhatnánk – az örök sár. Az ablakokat lehúzni ugyancsak nem lehetett, mert azok egyszer s mindenkorra le vannak zárva. A koszos ablakok miatt a vagonban félhomály uralkodott, jóllehet odakinn sütött a nap.

És kimenni sem lehetett, amikor a vonat állomásra érkezett – csak azok mehettek ki, akik végérvényesen leszálltak, akik befejezték az utazást. Akik tovább utaztak, azoknak a helyükön kellett ülniük. A rendszer úgy működik, hogy csak az egyik vagonajtót lehet kinyitni, azt viszont kalauznő őrzi (ahány vagon, annyi kalauznő: 20 vagon – 20 kalauznő). Általában fiatal nők ezek, akik tisztában vannak hatalmukkal, tudják, mi múlik rajtuk: ha akarják, beengedik az utast, ha nem akarják, nem engedik be. Kiabálnak, utasítgatnak, fenyegetőznek. Az utasok engedelmesekek, szófogadóak, sőt, elégedettek – örülnek, hogy egyáltalán utazhatnak.

Pedig kijutni a vagonból, akár csak egy percre, egy pillanatra is, maga a menekvés, a megváltás. A vagonban ugyanis éremlyítően fülledt a levegő. Képtelenség leírni ennek a fülledtségnek a nyomasztó állagát. Búzlének a zoknik, ingek, szoknyák és kötények, hónaljok és lábak, valami szaglik a kosarakban is meg a viaszosvászon szatyrokban is, valami terjed a padló és a falak felől, valami meghatározhatatlan, savanykásan éremlyítő, kesemlyésen édeskés, mindent betöltő, makacs, állandóan támadó, lélegzetelállító szag. Az ember nem tudja, hogyan vegyen levegőt – ha kicsiket, felületeseket lélegzik, akkor fulladozik, ha mélyeket, akkor is fulladozik, csak hogy míg első esetben a fulladás tiszta, saját, ökológiailag nem szennyezett, addig a mély légzés esetében a fulladás bűzös, ragacsos, eltömítő, olyan, mintha valaki az izzadt öklét nyomkodná a torkunkba.

Az állomások között, mialatt a vonat Belorusszia tágas síkságain halad, a kalauznők a sminkjükkel foglalatoskodnak. Mindegyiküknek külön fülkéje van, s abban – kézitükör. Amikor Brzesc-be érünk, mindegyikük olyan ünnepélyesen elegáns, mintha az állomáson egy pillanat múlva divatbemutató kezdődne.

Brzescben a pénztárak előtt tolonganak az emberek. Tolonganak, de hallgatnak. Ha valaki kiabálni kezd, s hatalom hiányában erre nincs felhatalmazása (dehát a közönséges utasnak sosincs hatalma), azt a föl-alá járkáló rendőr kipenderíti a sorból. A tolongás tehát csöndben zajlik, legfeljebb azoknak a szívgását vagy halk jajongását hallani, akiknek nem sikerült jegyet venniük.

Én is beálok a tolongásba. Jobbra-balra kérdezősködve sikerült megtudnom, hol a nemzetközi jegypénztár. Ott azok tolaakszanak, akiknek engedélyük van arra, hogy nyugatra utazzanak. Ők is nyomulnak, hogyne, de ez a tömeg mintegy magasabbrendű. Ők már az Új Belorusszia, az Új Oroszok osztálytestvérei. Itt már divatos öltönyt is látni, francia parfüm illatát is érezni. Még a tolazkodást is egyfajta jólneveltség jellemzi. Mert egyfelől tudják, hogy tolazkodás nélkül nem kapnak jegyet, másfelől viszont már tudják, hogy az ilyen viselkedés nem elegáns, nem kultúrált.

A jegypénztár ablakával kettéválasztott tízegynehány centiméteren izgalmas konfrontáció, két civilizáció szüntelen ütközete zajlik. Az ablak egyik oldalán a nagyvilág fuwallata – az elegáns utasok dobálóznak a városnevekkel: Brüsszelbe, Párizsba, Akwizgranba, Hamburgba. És szedik elő a dollár-, frank-, márka- és guldenkötegeket. Az ablak túloldalán magányos nő ül (összesen egy pénztáros van a jókora tömeg ellenére), és egy régi töltőtollal gondosan töltögeti a számos rubrikát tartalmazó jegyeket. Aztán gondosan, nagy odafigyeléssel elkezdí átszámolni a valutát belorussz rubelre. Nem akar vége szakadni az egésznek. De semmit sem lehet tenni, semmin sem lehet változtatni, gyorsítani. A kicsi ablak két világot, két kultúrát, két időszámítást választ el egymástól.

Ebben a Brzesc világa és Párizs, Brüsszel világa között zajló összeütközésben néha azért Brzesc győzedelmeskedik. Először is Brzesc nem hagyja, hogy az orránál fogva vezessék, nem hagyja siettetni magát. Brzesc nek megvan a maga időszámítása, és mindennek aszerint kell ott történnie. Másodsor, Brzesc neveltségessé teszi a Nyugat naív és arrogáns elméletét – hogy ugyanis pénznel minden elérhető. Itt aztán lobogtathat az ember egész köteg dollárt is, a kasszímő nem ad jegyet: nincs több hely, jelenti ki, és becsapja az ablakot.

Szerencsére volt jegyem, csak érvényesíttetni kellett. Ekkor a vámkezelés után kezdtem érdeklődni, mert ez a procedúra Brzescben az állomáson, nem pedig a vonaton történik. Kérdezősködésemre, hogy hol a vámhivatal, különböző emberektől különböző válaszokat kaptam, míg végül, mintegy Ariadne fonala mentén, megtaláltam. Hatalmas, félhomályos terembe léptem, amelynek közepén a vámosok állásai sorakoztak – asztalok, rajtuk a csomagok átvilágítására szolgáló berendezések –, de mind üresen állt, mert nem volt világítás. A brzesc-i állomásépületet valamikor sztálinbarokk stílusban építették fel (a Szovjetunió kapuja!) – csillogó külsőn, pompa, aranyozás, márvány. De mindez a múlté már. A vakolat hullik, az ajtók nem csukódnak, a csillárok összetörve, az izzók kitekerve, kiégve. A hatalmas terem belsejében egy íróasztal mögött ült egy vámos, és újságot olvasott. Odamentem, hogy megérdeklődjem, lehet-e vámkezeltetni. Közöltem a vonat számát, az útirányt. A vámos olvasott, tekintetét föl sem emelte, nem is válaszolt. Nem messze ült egy másik vámos, odamentem hát hozzá, de csak ült meredten bámulva a túloldalra, teljesen mozdulatlanul, mintegy irreálisan. Álltam, a helyzet kezdett kínossá válni, minthogy – kérdésem megisméltése ellenére – az újságot olvasó vámos tovább olvasott, a mozdulatlanságba dermedt másik pedig továbbra is bámult valamerre, mindketten teljesen autista módon ültek ott, magukba fordulva, bezáródva saját kihalt, megközelíthetetlen világukba. Úgy döntöttem, visszavonulok, de csak részlegesen. Féltem ugyanis eltűnni a szemük elől, nehogy gyanút ébresszek – ha kiment, minek jött be? biztosan azt hitte, sikerül fölslisszolnia a vonatra csak úgy, vizsgálat nélkül! Tudtam jól, hogy a vámosok agya másként működik, mint az enyém, megpróbáltam hát, nem minden erőfeszítés nélkül, követni az ő ravasz, gyanakvó észjárásukat. Mivel pedig ennek az észjárásnak az alapja az utazók gonosz, bűnöző szándékainak feltételezése, világos volt számomra, hogy bennem is olyan valakit látnak, aki megpróbálja becsapni őket, hogy pedig mivel és miként, nos, annak rengeteg módja lehet. Álltam hát a terem közepén, már távolabb a vámosoktól, de kimenni nem mertem, a légkör egyre feszültebbé vált, jóllehet látszatra nem történt semmi sem – az egyik vámos olvasott, a másik mozdulatlanul bámult

valahova, tökéletes volt a csönd, mert a pályaudvari zajok nem szűrődtek be a terembe.

Kis idő múlva bejött egy másik utas, s ettől mindjárt jobban éreztem magam. A felállás most kettő-kettő volt: a törvény két öre a törvény két potenciális megszegőjével szemben. A másik utas nekilátott kitölteni a vámáru-nyilatkozatot. Követtem a példáját. Újabb utasok jelentek meg. Álltunk s vártuk, mi fog történni. Vagy egy óra múlva az én vámosaim eltűntek, helyükbe két új vámos lépett. Az asztalok mögé ültek, s elkezdődött a vámkezelés. Elragadtatással figyeltem, mert ilyesmit ma már ritkán látni a világban. Az előttem álló férfi Berlinbe utazott. A vámos rászólt, hogy minden pénzét tegye ki az asztalra, és rakja kupacokba : külön-külön a dollárt, a lírát, a pesetát, a márkát, aztán nekiállt megszámlálni a kirakott pénzt. Valami nem stimmel, előlről kezdte hát a számolást. Újra nem stimmel. Elkérte az utas tárcáját. A tárca kopott volt, tele mindenféle rekeszekkel. Ez önmagában is gyanút ébresztett: minek az a sok zsebcseske, a sok rekesz? Elkezdődött a tárca átvizsgálása. Ebben a kis zsebben semmi. Hát a másikban? Ott sincs semmi. Hmm. De valami nem stimmel. Számoljuk meg újra! Dollár, líra, peseta, márka. Végül a megszegényített, megalázott utas elmehet. A következő! Megint nem stimmel valami. Megint számolás, tárca ellenőrzés. Tulajdonképpen mindenkinél van valami hiba, pontatlanság, hiányosság, tévedés. Mindenkinék kérdéseket kell föltenni, a válaszokból ki kell szűrni az ellentmondásokat, újból kérdezni, hitetlenkedve fejet csóválni.

De ezzel még nincs vége a dolognak. Mert miután kikérdeztek, megszámláltak, vámkezelték bennünket, még útlevél-vizsgálaton is át kellett esnünk. E célból egy másik terembe irányítanak mindannyiunkat. Új terem – új várakozás. A hatalomnak, hogy tekintélyét kellőképpen kifejezésre juttassa, időbeli távolságra van szüksége. Minél magasabb rangú a hatalom, annál hosszabb a várakozás. Azonfelül pedig, ahogy a nyomozók mondják, a várakozás puhítja a delikvenst. Várok, talán negyed, talán fél órát. Megjöttek! A határőrök bódéikba vonulnak, és vizsgálni kezdik az útleveleket. Megint kérdezősködés, megint: és hol, és mit, fejcsóválás, félig hitetlenkedve, félig jóváhagyólag. Végül csak bekerül az a pecsét az útlevélbe, rohanhatunk a vonathoz, amely már régóta vár ránk a peronon.

Szabad? Nem szabad? Mert lám, megállít bennünket egy katona, és azt mondja, várjunk. De nem ám csak úgy, akárhol, tetszés szerint, nem! – zárt csoportban kell várakoznunk. A katona komoly arccal figyel, hogy a csoport szabályos, zárt alakzatot alkot-e. Valaki megpróbál félreállni, a katona ráripakodik – állj a csoportba! Segítenünk kell a katonának. Parancsot kapott, hogy mindenkit tartson szemmel, állandóan ellenőrizze a létszámot. Az emberek rohannának a közelben álló vonathoz. Csurog a nyáluk, de nem mehetnek! Várni kell, állni a csoportban, míg parancs nem érkezik. Látszólag nyugodtan álldogálunk, de lélekben mindenki bizonytalan. Mindenki tudja ugyanis, hogy bár közel van már egy másik világ, az egész utazást bármely pillanatban semmissé tehetik: vagy rossz helyen van egy pecsét, vagy a pénzt kell még egyszer átszámlálni. Ezért a csoportban növekszik a feszültség. Elektromos áram fut ár rajta, s rejtett remegést indukál benne.

Végre félreáll a katona – szabad az út! A csoport a vonatra veti magát.

Hídon megy át a vonatunk, alattunk lusta folyó, homokpadok, magas nád. A szomszédos fülkében egy csapat orosz fiatal utazik. Prágába mennek dalfesztiválra. Egyikük harmonikázik, mindnyájan énekelnek. Elhangzik a „Kalinka”, a „Csornaja nocs”, a „Nye zabugy menyá”. Egyszer csak valaki rázendít: „Artileriszta, Sztalin dal prikáz”. Nevetésben törnek ki, aztán csönd lesz a fülkében.

Artileriszti...

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Szántó R. Tibor

Mozaik

Jobb volt-e a világ pénz nélkül?

Málta mélyen vallásos ország. A lakosság 98%-a hívő katolikus. A három lakott és két lakatlan szigetből álló ország kicsi, mindössze 316 km², s nem mondható túlságosan gazdagnak. Mégis rengeteg a templom, s szinte szemet szűrő e templomoknak a településekhez képest hatalmas volta, nagysága. Mintha minden kis falu szinte erején felül áldozott volna a szent épületekre. A legedugottabb helységekben is kéttornyú, katedráliszerű a templom, általában jókora kupolával. Mgarrban a Mária mennybemenetele templomé például egyedülállóan érdekes, tojás alaprajzú és ívű, mert építésére a pénzt a tojásárosok gyűjtötték össze. Az ember feje felett egy fekvő fél tojásbéj. (Mgarr egyébiránt csak egy nem túl nagy falucska.) S Máltán épült a világ negyedik legnagyobb templomi kupolája, Mostában (még most is csak 4-5 ezer lakosa lehet a helységnek, a templom építését 1833-ban kezdték...). 37 méter átmérőjű, tartófalai 8 méter vastagok. A II. világháborúban egy bomba átszakította a kupolát, s a templom kövezetén landolt. Nem robbant fel, s senki sem sérült meg. Másolatát – egy-másfél méteres, s úgy 35-40 cm átmérőjű – a templom múzeumban állították ki, korabeli fényképfelvételekkel a becsapódás helyéről.

Fontos Máltán a vallás. Igen fontos. Még az utcákon is sok helyütt barokkos, márványutánzatúra festett talapzatok, oszlopok, szentek szobrai, templomdíszek. Valettában is. A sok templom sem elég. Nyaranta az utca is templom lesz, szakrális tér, ha a nem odaszokott szem számára kissé sutának tűnik is e díszlet. A vallás mindenhol jelen van, abszolút áthatja a helyiek mindennapjait. A vallás itt lételem. A legdivatosabb autómaticán itt nem az a felirat, hogy „Én szív (azaz szeretem) N. Y. (azaz New York-ot)”, hanem az, hogy „Jesus szív me”, Jézus szeret engem...

Máltán sok a turista. A 350 ezer lakosra évente több, mint egymillió jut. Jönnek, mennek, fürödnek, napoznak, nézelődnek. Vannak látnivalók. Természeti szépségek, mint a Kék barlang, a Kék laguna, a Kék lyuk, az Azúr ablak, Dingli és Ta 'Cenc sziklafalai, a számos öböl, s a tenger maga; festői halászfaluk, kis kikötők, színesre festett csónakokkal (*luzzuk*); régi városok, bástyák, épületek, erődök; s a jó öreg angol buszok, Leylandok, Fordok és Bedfordok, piros-sárgára (Gozón bordó-szürkére) festve, s persze jobbkormányal, ajtók nélkül, plafonjukon végigfutó zsinórral, amivel az ember csengetni tud a sofőrnek, ha leszállni kíván, többségükön a vezetőfülke körül cirkalmas piros-sárga feliratok, *Sidney Garage*, és *Spitting is strictly forbidden* (azaz: köpködni szigorúan tilos), és az elmaradhatatlan szentképek, kegytárgyak, szobrocskák, plakettek a szélvédő mögött, a vezetőülés körül.

Aztán a mai templomok mellett a régiek, i.e. 2800-2500 körülről. Stonehenge-dzsel kb. egyidősek, mégisincs akkora hírük. Pedig, ha a befogott tér kisebb is, a beépített kötömeg semmiképp sem az. Sőt. S ráadásul ezekből a rézkori templomokból a kicsi Máltán csak a legjelentősebbeket számolva is 5-6 van, a kisebbekkel, meg a dolmenekkel együtt vagy három tucat. Nagy kőépítmények ezek, egymáshoz kapcsolt ovális, lóhere formájú alakzatok, gondosan csiszolt, illesztett kövekből, s természetes formájukból, kisebbekkel résmentesre kiegészítve. Sokuk több tonnás darab, 2-6 méter magas, egy helyütt van egy 7x3 méteres is, s legalább fél méter vastag. Hogyan mozgatták őket, hogyan állították fel?... Nemelyikük szélén kis, egymásba hajló furatokkal képeztek fogókat, amibe egy kötele lehet fűzni. Vagy ezek inkább valamilyen más szerkezeteket tartottak, kapuszármákat, a bejáratot zárták velük valahogy, mint a rúdnyi-szálfányi lyukak sugallják a Gozó szigetén lévő Ggantijában? S tényleg, talán a Málta-szerzte fellelhető „kocsinyomok”, a kőben párhuzamosan futó mély vájatok szolgálták e hatalmas kövek szállítására? S templomok voltak-e ezek valóban? Vagy csak gyülekezőhelyek, közösségi terek, szakralitás, transzcendencia nélkül? Vagy talán védművek? Esetleg kozmikus, csillagászati építmények, mint Stonehenge-ről véljük? Kideríthetjük-e igazán eredeti rendeltetésüket, hozzáférhetünk-e jelentésükhöz, értelmükhöz? Vagy ne is próbálkozzunk, túl sok ez az ötezer éves távolság? Ismerték-e e régi emberek a pénzt? Vagy valami hasonlóképpen funkcionáló „általános egyenértékest”? Jobb volt-e a világuk, mint a mai, a miénk?

Máltán a bűnözés jószerivel ismeretlen. Kis ország, mindenki ismer mindenkit. Sziget, nincs hova elmenni. De – azt hiszem – legfőképpen mégis a vallásos érzület itt a bűnözés igazán hatékony gátja. A keresztény ethosz.

És mégis. A turizmussal a turisták képviselte-hordozta értékrend is utat tör magának. Máltán is. A turistának szálloda kell, úszómedence, kényelem, az otthon megszokott körülmények, a bérelhető autó, a *fish and chips*, a dobozos sör és üdítő, a hazai szivarmárka. Amit pénzen megvehet. S különben is: ki tudná-e vonni magát egy kis sziget a világot behálózó életmód-szemlélet-érték diktátúra hatása alól? Nyilvánvalóan nem. Közvetíti azt a rádió, a televízió, az Internet, hozzák a hajók, a repülőgépek, az évente több, mint egymillió turista. Műholdak és igazi emberek.

Nem azt jelenti persze ez, hogy növekvőben volna Máltán a bűnözés. Nem. Ám – vallásosság ide-oda – a tradicionális értékrend átalakulni látszik. Fontos, persze, hogy fontos ma is itt a hit, a házasság, a család, a templom, az otthon, nagyon is az. De mellettük egyre fontosabb a pénz. Amit a turisták hoznak, s ez Málta gazdaságában egyre jelentősebb szerepet tölt be. Nagyban és kicsiben is. Az egyes emberek szintjén is. Azok is pénzt szeretnének. Sokat. Mindenáron. Akkor is, úgy is, ahogy a vallásos értékrend alapján nem volna szabad.

Máltán kevés nagy áruház van és sok kicsi bolt. Mindenes. Mindent árulnak kenyértől a képeslapig, amire a turistának szüksége lehet. Vásárolunk. A turista számára egymástól nem olyan gyorsan megkülönböztethető kis pénzümmel többször is megpróbálnak becsapni minket. S máshogy is. Többet számolnak ugyanazért a kenyérért, mint előző nap. Szólok érte. Helyesbítenek.

Egyik este vattáért megyek. A közeli kis bolt éppen zárni készül. Hozom a csomagot a pénztárhoz, 20 cent van ráírva, a pénztáros 40-et számláz. Szólok. Átláthatja a helyzetet. „Rossz az árcédula” – feleli hanyagul. Ügyes... Fizetek.

Az idegenvezető felhívja figyelmünket, hogy a buszsofőrök előszeretettel felejtkeznek el a visszajáró pénzről (náluk kell a jegyet megváltani), vagy kevesebbet adnak vissza. Valóban. Egyszer 11 helyett ötöt kapok vissza. Szólok. Kapok még hármat. Ismét szólok. A sofőr feje fölött Mária kép... Máskor tízes helyett ötöst kapok. Szólok, már én is megismerem az érméket a fejes oldalukról is. A sofőr vitázik, az tízes. Megfordítom a pénzt. Ja, tényleg ötös. *Sorry*.

Hagar Qimbe is busszal megyünk, meg gyalog. Két jelentős megalitikus emlék is van itt. Kifelé a parkolóór megszólít (szinte minden máltai folyékonyan beszél angolul, a 150 éves brit fennhatóság alatt, 1964-ig az angol volt itt a hivatalos nyelv, s még ma is hallottuk, amint egy rakoncátlankodó gyermeket anyja angolul fegyelmeztet), valami baksis reményében erősködik, hogy majd ő megmutatja, honnan legegélyősebb a fényképezés, ha a Kék barlang felé megyünk tovább.

Gozóra is áthajózunk, ez kisebb, csendesebb, zöldebb, mint a fő sziget. Itt áll az idő – mondják a prospektusok. No meg a gozói emberek is, békésebbek, nyugodtabbak, úgy, mint Finnországban a lappok. Meglehet. A turistákkal közvetlenül érintkezőkön ezt kevésbé tapasztaljuk. A kikötőből a „fővárosba” menő busz nem telik meg, megvárja hát a következő kompot is. Kevesen merészkednek át egyénileg, szervezett busz vagy bérelt autó nélkül. A taxisoknak közülük kell kifogniuk utasaikat. Némelyikük arcpírítón szemtelen. A busz indulására váró turistáknak marad a mérgeledés 35 fokban. Meg a meditáció arról, hogy valóban, mi körül is forog a világ...

A következő buszsofőr nemes egyszerűséggel kiszedegeti kinek-kinek a pénztárcájából a viteldíjat. Kilenc helyett tízet gyűjt be személyenként a kis fémdobozfedélbe, s ő már jegyet sem ad, senkinek.

Málta kevés homokos strandjainak egyikén gubbasztok a bérelt napernyő alatt. Mögöttem népesebb társaság. Hajókázásra befizető utasokat gyűjtő ember jön, prospektussal, megcélozza őket, hajót mutogat. Elhárítanak, de erősködik. Azután megkérdi: németek, hollandok? Nem, csehek vagyunk – hangzik a válasz. A férfi már jön is el, jó hangosan megjegyvezve, csehek, csehek, azoknak nincs pénzük. *No money*.

Merrefelé fordul is a világ? Pénz, pénz, pénz. Hát ez a legfontosabb? Nem. Szerencsére Máltán sem mindenütt van így. Volt boltos, aki szépen részletezte, hogy mennyi a sör ára, s mennyi az üvegé, melyet visszaválthatunk. Voltak buszsofőrök, akik jól adtak vissza, sőt, egy centet is visszaadtak, amit már nem is kértem volna. S volt kedves vendéglős házaspár és ingyenes önkéntes idegenvezető, aki megmutatta, hol is keressem azokat a sziklába mélyedő kerék(?)nyomokat, s még beszélt is róluk, amit tudott. És volt egy öreg, Gozón, egy falucska főterén, a templom előtt, a padon üldögélve, míg a buszra várva frissiben vett almát habzsoltunk, szomjunkat oltandó, mosatlanul. *Pineapple* – mosolygott ránk. Ja, nem, *apple* – helyesbített. Finom! – s bólogatott hozzám.

Szóval, voltak pillanatok, amikor háttérbe szorult ez az egész mai örület, s az volt a fontos, ami valóban fontos. Kis tengeröblökben, régi kövek között, egymásra nevetésben. Talán, ha tovább maradunk, vagy máskor, kevésbé látogatott helyeken, máshol...

Kilencvenöt nyarán Krétán jártunk. Egyik nap a Szamaria szurdokban túráztunk végig, zajos turistahad, két-hármezer ember naponta, hol itt a természet, a kapcsolat, ha a táj szép is? 14 km-nyi gyaloglás után értünk ki a tengerpartra, a szurdok végén lévő faluba. (Falu?! Turistaüzem! Éttermek, boltok, szállodák. Csak turista van, meg a kiszolgálószemélyzet. S minden nagyon drága.) Hajóval kell tovább mennünk, csak odébb van parti település, ahova a busz is el tud jönni értünk. Beszállunk, várunk. S az elcsigázott, de azért zajos turistahad közé egyszerűen bejön egy idős krétai férfi. Feketében, csizmában, a hagyományos viseletben. 35 fokban. Hangosan köszön, leül. Kazantzakis Krétája felvillan egy percre. Egy pillanatra. A tömeg meglepődik, senki sem szól, fáradt tompultságomban én is csak később tudatosítom: hiszen ez az ember köszönt! A számára vadidegen turistáknak. Leckét adott nekünk. Arról, hogy mi a fontos. Egy fél perc Krétából. Még itt is, így is. Az öreg egészéből sugárzik a tartás. Hát, ez Kréta. A 35 fok, a fekete ing, a kendő, a fekete csizmanadrág, a fekete csizma. A tekintet, a tartás. A köszönés. Nem csoda, hogy nem boldogultak itt a törökök... De ami nekik nem sikerült, azt könnyedén elintézi a modern világ. A műholdak, a repülőgépek. A turizmus. Erőszak nélkül. Burkolt és sokkal erőszakosabb erőszakkal.

Elgondolom, mennyi szemét keletkezik most Krétán (Máltán) naponta. Egy szezonban annyi, mint régen 50 év alatt... Az üvegek, pléhdobozok, műanyagpalackok. A margarinos, joghurtos tégelyek, a tejesdobozok. A fáradt-olaj, a kipufogófüst, az asztalterítő, a szalvéta és a gumióvszer. A szennyvíz, a strandszemét. A *wash-and-go*... Jó ez nektek, krétaiak, máltaiak? Kérde tőletek ezt valaki? Vagy csak jöttek a kompok, hozták az anyagokat, a bútorokat, a fürdőszobafelszerelést, a bérelni való autókat, motorokat, robogókat? A buszokat. Ebből éltek... Éltek?

Mennyire más volt itt minden még nem is oly rég, 1983-ban. Az iraklioni kedves szulakiárus, a görögdinnyéjét nagybani eladásra hozó paraszt, aki csak úgy, tisztességből belakotott minket... Az öreg – feketében – valahol Phaistos és Matala között, akivel a buszra várva beszélgettünk. Közös nyelv nélkül. Csak úgy, emberül... A busz, a csomagok a tetőn, a kalauz (NO SMOKE – mondta, s kivette a cigarettát aanyagul füstölő „európai” fiatal szájából. Nem dobta ki, a lépcsőn eltaposta.) S megintcsak az emberek, a krétaiak, férfiak és asszonyok, visszafelé, a Matalából Iraklionba tartó esti buszon. Hol voltak akkor a turisták? Ott maradtak Matalán. Talán csak ketten voltunk idegenek a buszon a feleségemmel? Vagy voltak mások is? Nem, nem voltunk idegenek. Krétaiak voltunk. Arra az egy-két órára mi is krétaiak lettünk. Velük úsztunk a tréfákozásban, a beszélgetésben, hallgattuk az éneküket, mosolyogtunk, s néztük a tájat és a tekinteteket, őket-minket, magunkat. Ha sosem ért volna az a busz Iraklionba, akkor talán örökre krétaiak maradunk. Dehát odaért...

S odaéremek, mennek ma is, buszok, kompok, repülőök.

Ilyen a turista. Felkel, taxiba ül, kimegy a reptérre, s röpké 2-3 óra múlva a borongós hűvösből a tűző napsütésbe lép. Mérsékelt városból forró kopárságba. Nem vagyunk erre felkészülve. Sem fizikailag, sem szellemileg. Az ember nem ilyen kaméleon. Sem kívül, sem belül nem az. Technikai lehetőségeink jóval biológiai-pszichés összerendeződéseink előtt járnak. Elszakadtak tőlünk. S mi úgy próbálunk tenni, mintha minden rendben volna így. Pedig nincs. Nincs rendben. Reggeli itthon, ebéd több száz, ezer km-rel arrébb. Nem. Ez nem emberi.

Máltán egy ízben egy kis falusi végállomáson szálltunk fel a buszra. Várni kellett még az indulásig. Azután, amikor a sofőr beindította a motort, az előttünk ülő helyi bácsika keresztet vetett. Utazni készült, útra indul, s ez nem kis dolog. Kilép a faluból, a számára születésétől adott vonatkoztatási keretből. Mindabból, ami fontos neki, ami meghatározza, ami által az, aki. Veszélyes dolog ez. Kilépni otthonunkból. Keresztvetést kíván, felsőbb segítséget, jóváhagyást. Bátorítást, támaszt. Transzcendens kapcsolatba

ágyazottságot. Nehogy baj legyen. Ha csak a szomszéd faluba megy is. Mi meg csak úgy röpködünk, több ezer kilométereket ide-oda, színes magazinokat lapozgatva, dobozos sört kortyolva, videózva. S nem gondolunk semmiféle kereszttel, transzcendenciával...

Ki tudja, lehet, talán mégiscsak ennek az öregnek van igaza? Talán jobb volna a világ így, keresztvetéssel, transzcendenciával? Otthon maradva, otthon léve? Otthon – élve? Műholdak, repülőgépek és pénz nélkül? Mint Lao-ce mondja?

*„és ha átlátnak a szomszéd országba,
és áthallatszik
a kakasok kukorékolása, a kutyák ugatása:
úgy ériék el a vénséget, halált,
hogy sose jártak odaát.”*

(Weöres Sándor ford.)

Nem lehet. Persze, hogy nem. Visszafelé visszalépni, nem. Nem megy. Hát akkor?...
Mi marad?

Halasi Zoltán

A pap álma

A metró nem vízszintesen, hanem lefele visz;
jönnek velem a rokonok és jössz velem te is.

Egy asztal ott lenn, hosszúkás, örök zsvivaj, vita;
akörül forog csak a szó, ami itt fenn hiba.

A szó forog, a bor folyik, az ismeretlenek
jogot formálnak arra is, hogy számon kérjenek.

Ítéltábla? Nagycsalád? Pokoli? Édeni?
Lakoma? Tor? Liturgia? Nehéz eldönteni.

Folyik a póz-, a helycsere követhetetlenül;
ki háttal áll, az már guggol vagy elfordulva ül.

Kockás palástos, koronás, pipázó férfiak:
bolondkirály, királybolond, süvölvény, ifjú agg.

És tarka vászonszöttesek a nőkön, gyöngy fejék;
mind összeség, egy visszanéz, turbánja sárga-kék.

Gyümölcskosár, vasserpenyő, ezüst, alpakka, cin,
kikandikál kehely, kupa a vállak résein.

Vörösrézpálca hadonász, ököl tányérba sújt,
kört jár a vád, a hangulat épp attól ittasult.

De hátha nem! Hátha a vád: egy történet csupán.
Kiforgatják, muszáj nekik. Vágynak a hős után.

Miféle lény akármelyik, mégis bizonytalan:
ha szól, a hang madárszerű; sas, holló vagy galamb.

Akár a semmi, oly fehér az abrosz. S körben ők:
ébren tartják a valamit, az alig hihetőt.

Valakit várnak; nem te vagy, nem én – valaki más.
De tőlünk oly kirobbanó ez a vitalitás.

Elfordult arcok: Napkelet kítaszít, befogad;
sötétet fény, esőt a föld, alvók az álmokat.

Timur a tükörben

– Goethe jegyzete nyomán –

Borult szépséges Perzsiára zord éj.
Önkényúr karmolászott koponyán.
Sajátja volt. Intett: jöhet a borbély!
A kopaszra-borotválás után...

*... a sánta zsamok, félszemére vak
Timur szegény Hodzsa tükrébe nézett.
És úgy maradt. Elhagyták a szavak.
A látványtól kis híján elenyészett.
Jól tudta pedig: magát látja csak.
S mint akit moshatatlan szegyen éget,
könnye eleredt, folyt, mint a patak.*

*Naszreddin szintén, vigasztalanul
zokogni kezd meg-megrázkódó testtel.
Sír órákon át, sír, sír a nagyúr.
És vele együtt sír a tréfamester. –
Majd társaság jön. Felvidul Timur;
mulattatják mókás történetekkel.
Csak Hodzsa könnyzápóra nem csitul.*

„Naszreddin – szól a kán –, hogy én sírok;

rendjénvaló. Rút látványom keserves.
Hiába, hogy fél kontinenst bírok,
a szégyenem akkor sem engedelmes.
De te, akit én azért hízlalok,
a mélakór gödréből hogy kikergess:
a te arcod mért öntözi nyirok?"

„Timur, nagy kán! – a hodzsa így felel. –
Te most az egyszer néztél csak tükörbe,
s a hasonmásod már kizsigereled.
Hát hogyné lenne annak kedve görbe,
aki e rémképpel nyaral-telel,
e dzsinn-látványt hurcolja körbe-körbe,
álmában-ébren ezt viseli el?"

„Ez hát nemszűnő sírásod oka?”
A hodzsa bólint. Timur szája mozdul.
És most a kirobbanó hahota
az, amibe kis híján belepusztul

Bíró Béla

Tamási Áron játékszövegei

Szokrális dráma vagy piece bien faite?

1.

1975-ben a gyűjteményes kötet megjelenésekor Tamási drámáit a könyv egyik kritikusa, „pompázó dramaturgiai légváraknak” nevezte¹, s olyan kritika is akadt, mely a szerzőt „malomárokpárti hályogosszemű prófétá”-nak titulálta.

Mások ezzel egyidejűleg Lorca-nál modernebb drámáiról láttak benne, s darabjai bemutatásakor, lett légyen szó bármelyik darabjáról, ugyanennyire végletes hozsannákat zengtek drámáiról erényeiről. A sepsiszentgyörgyi színház közönsége pedig a Tamási-sorozat minden előadásán (azok színvonalától függetlenül) vörösre tapsolta lelkes tenyerét.

A két tábor bajtársias egyetértéssel próbálta Tamásit az akkortájt (ismét) kiépülő népi-urbánus frontvonal népi oldalára átrángatni illetve áttaszítani. Az ily módon össznépivé dagadt összefogás természetesen csakis teljes sikerrel járhatott.

Így alakult ki az a Tamási-életmű méltatói által egyöntetűen vallott vélemény, hogy Tamási ugyan a székely-magyar népiséget, a magyarság máig érintetlen őseredeti látásmódját, erkölcsiségét, szívárványos játékkedvét, világának konzerváló erőit emeli egyfajta tündéri realizmusban egyetemessé, ám drámáit nem lehet és nem szabad a műfaj hagyományos kritériumai szerint megítélni. Magyarán, Tamásin merő félreértés a színpad szabályainak tiszteletben tartását, a konfliktusépítés logikájának érvényesítését számon kérni. Tamási úgy csodálatos (illetve – az ellentábor véleménye szerint – úgy csapnivaló), ahogyan van.

Annak azonban, aki Tamási-drámákat színpadon is látott, s – mindig bőséges – eszmei kifogásai ellenére is elfogulatlan esztétikai nézőpontból próbálta a bennük kibontakozó világot értékelni, alapvető élménye, hogy Tamási igenis kitűnően érzi és érti a színpadot. S ez annál is bámulatosabb, mivel drámái életművét csaknem teljes visszhangtalanságban, a színpadi visszajelzés termékeny kontrollja nélkül alkotja meg.

„Mondatai – írja egyik kritikájában Szöcs István – játékszövegek, igazi értelmük akárhányszor csak a színpadi cselekvés látványával egybekötve világosodik meg.” Még a leggyengébb drámákban is folytonos feszültsége van a szónak, s – legalábbis virtuálisan – valódi drámái töltete a helyzeteknek. Az a dialógus és fordulattechnika, melyet Tamási alkalmaz, a színházi hagyomány legjelentősebb vonulatához köthető. Ha drámáit (legalábbis a részleteket illetően) pusztán formai, drámatechnikai kritériumok alapján ítélnék meg, Tamásit akár kitűnő mesterembernek is minősíthetnék.

Mi az oka hát, hogy Tamási színpadi műveinek nagy része szerzőjük kétségtelen drámáiról a kvalitásai ellenére sem sikerült alkotás, s hogy legjobb drámáiból is folyton a megmerevedett formákat széttördelő avantgárd művész, és a – mégiscsak – a könnyebb ellenállás útját járó rutinos mesterember, a modern individualista és a premodern nosztalgia lidércét kergető prédikátor – nem egyszer groteszk – küzdelmét hallhatjuk ki?

A magyarázat, úgy vélem, eszmei tényezőkben keresendő.

Tamási (erre már József Attila felfigyelt²) hajlamos valódi társadalmi meghatározottságaiból kiragadva idealizálni a székelységet, illetve az azt par excellence „megtestesítő” kistermelőt. Egyszerűen nem vesz tudomást a székely társadalom *belső* ellentmondásairól, s mindent, amit e társadalmon belül negatívumként érzel *kívülről*, legtöbbször „város”-ról jövőnek vél.

E látásmódnak a székelység két világháború közötti helyzetére visszanyúló gyökerei vannak, de sajnos ezek sem feledtethetik – már a drámák megírásakor – alapvetően anakronisztikus jellegét.

Az *Ördögölő Józsiás* főhősének szülőföldről való Tamási székelység-képére is jellemző: „Ott nemcsak a fák, hanem a szívek is teremnek, mégpedig mindenféle és változatos meséket. Így aztán a mese úgy bélepi ott a nagy eget, hogy a nagy ég örökkéig szívárványos. Továbbá (Borókia) arról is nevezetes, hogy ott minden ember úgyszólván király, mert maga kormányozza magát.” Az idézet mesejátékból való, de Tamási egyéb drámái közt is hiába keresnénk olyat, mely ennek a képnek lényegileg mondana ellent. S bár Sütő András szerint „azok, akik a székely valóság szociografikus képét kérték tőle számon, egy kis odafigyeléssel azt is megtalálhatták volna benne”³, e szociografikus képet Tamási műveiben ma is hiábavaló lenne keresni. A Sütő által felmutatott idézet is a szülőföld etnografikus és nem szociografikus számbavételéről tanúskodik. E kérdésben inkább annak a Dávid Gyulának kell igazat adnunk, aki szerint „Önmagába és falujába tekintve csupán a *Bölcső* és *bagoly*-ban jutott el Tamási oda, hogy ennek az életnek társadalmi vetületeivel szembenézzen.”⁴

Ez persze nem is volna baj, ha a művek logikai-esztétikai koherenciája a *valódi* helyett – a látását Sütő szerint is nem egyszer elhomályosító szülőföldszeretet ellenére – az *igazat* juttatná kifejezésre. A drámákban sajnos ennek gyakran épp az ellenkezője történik. A legmeggyőzőbben megformált, valóságos tapasztalatokra, nyelvi, gondolkodásbeli „realitásokra” építő részletek sem lobbannak igazsággá, nem lobbannak, hiszen a székelység vélt vagy valóságos (esztétikailag egyre megy) életformájával szembeni teljes elfogultság, mely prózai műveinek akár hasznára is válhatott, a drámákban végzetes következménnyel jár: a konfliktusban egymásnak feszülő erők tárgyilagos ábrázolását teszi lehetetlenné, a drámái helyzetteremtés szabályaival kerül ellentétbe.

Tamási mintha félténél pozitív hőseit, nem hozza igazán válságos helyzetbe őket, vagy ha igen, siet még idejében megnyugtatni a nézőt: nem kell a veszélyt komolyan vennie. Drámáiról és ideológus folytonos harcban áll egymással, s mivel világnézete csak látszatra rokon a nagy drámát megalapozó metafizikai realizmussal (a világegység irreduktibilis ellentétekre való szétesettségének, hasadtságának élményével), s alkotásból is hiányzik a drámái látásmód érvényesítéséhez szükséges rugalmasság, a drámák egészét tekintve legtöbbször az ideológus győzedelmeskedik.

A legjobb példa erre a *Tündöklő Jeromos*. A romlatlan faluközösségbe nagyvonalú tervekkel érkező szélhámos rövidesen a nép igazságérzetét, erkölcsi erejét megtestesítő legendás hírű Bajna Gáborral kerül szembe. A két hős alakja a drámái helyzet feltétlen egyensúlyigénye révén rendkívül érzékenyen függ egymástól. A darab drámáisága lényegében azon áll, sikerül-e az írónak egyenrangú partnerekként ábrázolnia őket? S bár Tamási kezdetben valóban jó arányérzékkel vázolja fel az erőviszonyokat, a drámái összeütözés döntő pillanataiban kivétel nélkül mindig Bajna felé hajlik a keze, s így a hatásosan körvonalazódó konfliktus minduntalan elakad. A szerep egészét tekintve a „nagy szélhámos” is komolyan alig vehető, ártalmatlan alakká zsugorodik, akinek erejéből legfeljebb a néptől amúgy is idegen vezető réteg megnyerésére futja. Egyetlen valóban félelmetes vonása a pénze. De azzal sem tud

mit kezdeni. Ennek ellenére sem, hogy pontosan tudja, mi lenne a teendő: „Az egyiknek ígérek, a másikkal esetleg adok is valamit. Játsszom velük, mint a cica...” – mondja egy helyütt, s ez valóban világos, „szélhámos-ság-tanilag” is hibátlan irányvonal. A megvalósítás azonban kiábrándító. Jeromos a posztós asszonyok panaszára határozott – és minden hátsó gondolatától mentes – elutasítással válaszol. Még csak nem is ígér! A szó szoros értelmében maga ellen fordítja a falut. Érthetetlen, milyen lehetőségeket láthat benne – ezek után – a minden hájjal megkent, gyakorlatias gondolkodású székely kocsmáros? Hogyan veheti komolyan a falu? A pénze miatt? De hiszen a pénz csak akkor tényleges hatalom, ha birtokosa bánni tud vele. És Jeromos nem tud.

Mi szüksége lehetett Tamásinak erre és a többi kisebb-nagyobb mértékben hasonló jelentre? Hogy játszva bizonyítsa a Fėja Géza által megfogalmazott tételt, miszerint a „közösség ellenálló képessége ... ösztönösen kivet magából minden zavaró és bomlasztó csírárt”? Bárhogy is lenne a bizonyítási eljárás, épp „könnyedsége” folytán veszt el meggyőző erejét.

A kihallgatási jelent után Bajza Jeromos megkésett és csaknem gyermeket megvesztegetési kísérletét valóban könnyedén visszapoccentti. Csakhogy a gesztus – teatralitása dacára is – kétes értékű, hiszen ezek után nyilvánvaló, hogy ő, az eszményi hős egy bohóccal mérkőzik. A nézőben szükségszerűen merül föl a kétely: szükség van ehhez a mutatványhoz ún. Nagyformátumú Hősrre⁵? S innen már csak egyetlen lépés van a hitetlenségig: vajon valóban az-e?

Tudjuk, hogy Tamási többször is átdolgozta a darabot. Mi lehet az oka annak, hogy ezt az egészen nyilvánvaló dramaturgiai aránytévesztést mégsem sikerült eltüntetnie? A válasz a darab alapkonceptiójában rejlik. A nép korrumpálhatatlanságának gondolatához Tamási görcsösen ragaszkodott, noha maga sem hitt, nem is hihetett szilárdan benne. Érezte, hogy a nép – legalábbis átmenetileg – megrontható. Ez a meggyőződés sugárzik az öreg kocsmáros, Sáska alakjából is, aki kezdetben még határozottan biztatja Jeromost: „Mindent lehet, amit akarsz.” Rokonszenves vonásain, bölcsességén, humorán túl szavainak súlyát növeli, hogy a népet is kitűnően kell ismernie, hiszen benne, belőle él. Ha Tamási hőseire hallgatna, s engedné – időlegesen! – megvesztegetni a falut, akkor, bár Bajjának kétségtelenül sokkal nehezebb dolga lenne, győzelme meggyőzővé, harca drámaivá növekedhetne. Tamási azonban annyira közel érzi magához Bajját, hogy esetleges vereségének *gondolatát* sem képes elfogadni.

A „Tamási dramaturgia” hívei a fenti gondolatmenettel ismét csak azt az érvet szegezhetik szembe, hogy Tamási drámái a hagyományos *konfliktusos dráma* kritériumrendszere szerint elemezhetetlenek, hiszen az, amivel szerzőjük kísérletezik, éppen a *szakrális színház* konvenciórendszerének megújítása.

Ez az érv első látásra tényleg megfontolandónak látszik, hiszen Tamási teljes drámai világa a mitikus-szakrális világkép közvetlen örökösének tekinthető népi kultúra motívumkincsére, nyelvi fordulataira, világlátásra épül. A népi játéknak az a típusa, melyet Tamási megteremt, az emberi lét nagy konfliktusait a humor, a tréfa, a tragédiát is derűbe oldó népi bölcsesség révén békíti össze. S a szakrális dráma ugyanezt (vagy majdnem ugyanezt) tette. A görög tragédiáirók trilógiáit mindig szatírájatek zárta, mely a tragikus konfliktus katarziszban való feloldódását, a humor eszközeivel teljesítette ki. És (hogy csak a modern dráma legnagyobb alakját említsük) Shakespeare tragédiáinak is fontos eleme a humor.

Az analógia azonban, ha a klasszikus dráma hatásmechanizmusait alaposabban megvizsgáljuk, aligha tartható fenn. A görög szakrális dráma, amint azt a pszichoanalitikus Thorwald Dethlefsen *Oidipusz, a talány megfejtője* című művében bizonyítja, három központi témára összpontosít.

„Az első téma az emberi lét konfliktusos volta, annak elkerülhetetlensége, hogy cselekvő emberként vétkezzé váljunk...”

A második téma megmutatja, hogy az emberi lét mindig kudarcra van ítélve, mert végső soron az én mindennemű kibontakoztatása hübrisz, és kivívja az én bukását.

A harmadik téma az örökkévalóra – vagy ahogyan a görögök mondanák: a halhatatlanra – irányítja a figyelmet. Az ember olyan isteni rendbe ágyazódik be, amely csak akkor válhat számára érzékelhetővé, ha feláldozza énjé kibontakoztatásába vetett hitét, és elfogadja saját bukását.”⁶ (Kiemelések tőlem – B.B.)

A tragédia feladata ennek megfelelően a vallási, kultikus és gyógyító erő érvényre juttatása. A szakrális dráma a beavatási szertartás funkcióját is betölti. Központi szereplői olyan emberek (Hősök és Királyok), akik az emberlét feladatainak áldozzák magukat, akik úgy döntöttek, hogy az *individuáció* útját járják, és ezért készek arra, hogy elviseljék az igazságot.

Martin Lings *Shakespeare títkája* című írásában ugyanezt Shakespeare drámáiról is bizonyítja. Érvei nemcsak arról győznek meg, hogy legmélyebb lényegét tekintve a Shakespeare-i színház is szakrális színház, de arról is, hogy e drámák fő funkciója szintén a beavatással analóg: Shakespeare az üdvözülés útjával szemben, mely a középkorban a laikusok nagy részének Istenhez vezető útja volt, a megszentelődés (főként a szerzetesrendek és testvériségek által preferált) szellemi útját járja. „... a vallás legegységesebb arculatára koncentrál. Inkább az embernek a Gondviselés felé irányuló korrekt lelki attitűdjével foglalkozik, mintsem valamilyen partikuláris kultusszal... Bizonyos érettség elérése után, műről műre az emberi tökéletesség keresését folytatja, és összességében minden műve (a részletek csodálatos változatosságán túl) újra és újra ugyanazt az üzenetet emeli ki (...) Shakespeare-t életének legalább utolsó tizenöt évében ugyanaz a kérdés foglalkoztatta, mint Dantét.”⁷

A szakrális dráma (azaz a tulajdonképpeni dráma) és konfliktus fogalmának szétválasztása tehát, mely a magyar irodalomtudományban Bécsy Tamás munkásságához kötődik, elméleti szempontból erősen kérdésesnek látszik. Bécsy három drámatípust állapít meg: a konfliktusokat, mely a szereplők közti úgymond tett-váltás-sorozatban realizálódik, a kétszinteset, mely két világszint szembenállásán alapul és a középpontosat, mely egy passzív centrum és környezete szembenállására épül. Ez a felosztás azonban rigorózus érveléssel aligha tartható fenn.⁸

A konfliktusos dráma fogalma a nagy drámára értelmezve éppen olyan tautológia, mint a költői líra, vagy az epikus elbeszélés. A konfliktus a dráma sine qua non-ja, a konfliktusból, amint azt Peter Szondi bizonyítja⁹, a dráma minden fontos sajátossága: abszolút jellege, dialogikus volta, jelenidejűsége levezethető. Annak, amit Bécsy kétszintes, vagy középpontos drámának nevez, nem is a konfliktusmentesség a fő jellemzője. E drámák konfliktusa csupán megnyilvánulási formáiban különbözik az általa konfliktusosnak nevezett drámákétól. A konfliktus a nagy dráma esetében is ritkán realizálódik a szó közvetlen értelmében vett tett-váltás-sorozatként. Az összeütközés legtöbbször itt is eltérő tér és időszínteken zajló (s mind közvetlenebbé váló) akciók és reakciók kontrasztjaként érlelődik, s csupán a csúcspontban válik közvetlen összecsapássá (kollízióvá).

A Bécsy által kétszintesnek nevezett drámák (melyek prototípusa a misztériumjáték) olyan parabolák, amelyek konfliktusa következetesen végigvitt kontrasztként, azaz közvetett formában realizálódik. Kontraszton természetesen olyan szembenállást értünk, mely drámai erőktől terhes, de melynek keretében a hősök cselekedetei – a közvetlen összecsapáson alapuló drámák hőseinek cselekedeteitől eltérően – csupán közvetve, a szituáció közvetítésével konfrontálódnak.¹⁰

A konfliktus megnyilvánulási formáinak dinamikája történetileg a szemben-álló erőknél a klasszikus (külső) konfliktus ellehetetlenüléséből következő interiorizációja, az emberi belsőbe való visszavonulása (belső konfliktus), majd a belső konfliktus ellehetetlenülését követően a konfliktuális tudattartalmak jelképes objektívációja (absztrakt konfliktus) révén írható le. Ez a séma, mely az ellentétek háttérében sejlő egység fokozatos elvesztésének, a valósághoz való viszony elvonttá válásának folyamatából vezethető

le, az abszurd drámával záruló drámafejlődés koherens leírására teremt lehetőséget, s a dráma és a többi műfajcsoport közti – természetesen rugalmas és átjárható – határsávot is automatikusan kijelöli.¹¹

Az úgynevezett kétszintes dráma minden esetben parabola.

A Bécsey által középpontosnak nevezett drámatípus azonban már a drámaiság teljes félreértése gyanánt megszülető féloldalas (tehát pszeudo-) konfliktus szimptomája, s így e drámának a drámai műfajcsoportba való besorolása is erősen problematikus, a dráma definíciójának parttalaná tágítását eredményezné.

A konfliktusos és a szakrális dráma szembeállítása tehát ezen az alapon sem indokolható.

Az is evidens, hogy Tamási drámái a Dethlefsen-i kritériumok alapján – a felszíni hasonlóságok dacára sem – tekinthetők szakrális drámáknak, hiszen e drámák legjellemzőbb vonásainak vannak híjával. (A magyar irodalom két drámai remekműve a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája* viszont szigorú értelemben is szakrális drámáknak minősülének.)

Bajna Tamási-felfogásában az önmagába zárt, harmonikus, befejezett, mintegy mítoszi distanciával szemlélt¹² közösség (az idealizált székelység-kép) megtestesülése. A *Tündöklő Jeromos*-ban tehát nem a (mítoszi időket megelőző) primordiális egység összetevői kerülnek szembe egymással, hanem maga az „egység” (Bajna) és az egyeduralomra törő részlegesség (Jeromos). És mert az eredendő székely világkép egysége Tamási számára sértetlen és sérthetetlen, a részlegesség („a bomlasztó csira”) csakis kívülről érkező, s csakis valamely más egység széthullása révén jöhetett létre. A Tamási-drámák konfliktusa – kevés kivételtől (*Ósvigasztalás*, *Énekes madár*, *Csalóka szívárvány*) eltekintve – nem magából a drámai világból bontakozik ki, hanem a drámai világ központi értékeihez viszonyítva heterogén értékkomponensek „illetékelen behatolásának” következménye. S igaz ez akkor is, ha egy adott helyzetben (a *Vitéz lélek*-ben például) a „bomlasztó csirák” látszanak felülkerekedni.

Tamási világlátása inkább antagonisztikus, semmint drámai. Ez az állítás azonban újabb elméleti kiterőt is szükségessé tesz.

A görög dráma ellentmondásai evidensen *komplementer* jellegűek. A katarzisban a hősök bukását előidéző ellentmondások békülnek össze, jelennek meg *egyazon egység egymást feltételező aspektusaiként*.

A keresztény látásmód azonban alapjaiban *antagonisztikus*. (Ami nem jelenti azt, hogy a keresztény mitológia mélyrétegeiben is ne lappangana ott a komplementaritás lehetősége, sőt, hogy a világkép maga is ne alapulna egymást kiegészítő, ún. rendszerképző ellentmondásokon is). A keresztény erkölcs a világ dolgait a jó és a rossz kettősségében látja és látatja. A keresztény ember számára a rossz elfogadhatatlan, a jó a legfőbb ideál. A hívő embernek, ha a Jó (az Isten) nevében cselekszik, jogában áll, sőt kötelessége irgalmatlanul legázolni a Gonoszt. Ez a világlátás alapvetően drámai, mert csupán a szembenálló erők és hatalmak egyikét ismerheti el jogosultnak: a jót. A rossznak nincs morális jogosultsága a teremtett világban, egyfajta (meglehetősen tisztázatlan) „helye” van csupán. A rossz nem a Jó kiegészítője, az Univerzum szükséges része („élesztője”, ahogyan Madách nevezi), hanem abszolút ellentéte. A kereszténység, ha elismeri is a rosszat, mint Isten művének szükséges részét, szerepét, csupán a Jó megalapozására korlátozza. A rossz, a szenvedés az a végső, mellyel Isten tökéletesekké farag bennünket. Az Egység magának a Jónak az őállapota: az Éden maga a rossz-mentes világ. A rossz, a bűn nem szerves, szükségszerű kelléke a világnak, az isteni műbe az emberi szabad akarat és nem a teremtés aktusa hozza be. Ha az ember visszatér Istenhez a Rossz száműzhető a világból, megvalósulhat a földi Paradicsom.

A tökéletesség és a Jóság fogalmainak keresztény társítása azonban nem oldható meg ellentmondásmentesen. Az a tény, hogy az Isten (a tökéletesség) számára a Jó és a Rossz nem egyenértékű, magát az Istent is egyoldalúvá (tehát mégiscsak tökéletlenné) teszi. A teremtett világ Istene fölött és előtt következésként léteznie kellett egy teljesebb és tökéletesebb Istenségnek. Ez az Istenség, a Tökéletes Semmi, az archaikus kultúrák számára még létezett, s a modern ember számára mintha épp manapság kezdene ismét életre kelni.

A természet és az emberi világ ebben a világképben (akárcsak a modern fizika most körvonalazódó egységes világképében) azért létezik, mert tökéletlen. Csak azért nem omlik össze, mert az ellentétes pricipium (fizikai szakszóval: az antianyag) kivált belőle, de nem vált el tőle és mert a rosszat is anélkül sikerül távol tartanunk tőle, hogy valaha is megsemmisíthetők. A létező Univerzum az anyag és antianyag, a jó és a rossz kölcsönhatása révén létezik, valahogy úgy, ahogyan az atom is ellentétes princípiumok, a negatív és a pozitív töltés vonzása és a forgómozgásból eredető „taszítás” egyensúlya révén maradhat fenn. Az Egységnek (az ontológiai értelemben vett Tökéletességnek) az anyagot és az antianyagot, a Jót és a Rosszat egyenértékű és egymást érvénytelenítő (fizikai szakszóval: anihiláló) komponensekként kell magában foglalnia.¹³

A teremtett világ szintjéről értelmezve a természet és az emberi világ drámai (ezért nincs keresztény dráma), csak a mélyebb (teremtés előtti) szintről értelmezve válhat drámaivá. Ebből a nézőpontból a jó is tökéletlen, akárcsak a rossz. A tökéletesség a kettő egysége, a *Semmi*, s a teremtett világban ez az állapot a jó és a rossz közötti egyensúly folyamatos keresésében, csakis az arany középutat járva közelíthető meg. (A természet számára más út nem is létezik.) Ez a középut azonban csupán a bűn, a rossz és az erény, a jó határainak kitapogatása révén lelhető meg. A tragikus hősök ennek a keresésnek a tragikus hősei, ők azok, akik életük kockáztatása árán felkutatják és felmutatják számunkra az emberi létezés határait, az emberi tapasztalás csúcseit és mélységeit, s ezzel a középutat is bemérhetővé teszik.

A görög vagy a Shakespeare-i drámában a hős bukása soha nem a rossz megsemmisülését és a jó győzelmét jelenti. Jó és a rossz fogalmainak e drámára vonatkoztatva nincs is értelmük. A görög dráma hübrisze az egyoldalúság és nem a jó vagy a rossz képviselése. Antigoné például mai fogalmaink szerint a jót (a testvéri szeretetet, az önzetlenséget, a hagyományhoz való ragaszkodást) *veszíti túl*. Ahogyan végső fokon Kreon is a jót, a – modern szóval – hazaszeretnek nevezhető polgári értékek körét *abszolutizálja*. A görög dráma mindig a világrend harmóniáját veszélyeztető részlegesség, a hübriszbe tévedt Én bukását ábrázolja, ami egyben a primordiális egység közelébe (végső fokon az arany középutra) való visszatérés is. S ugyanez jellemző – más aspektusból – a népmese hőségének diadalára is, erre a diadalra is csak az önmegtartóztatás, az Én korlátain való felülemelkedés révén van lehetőség. A mesehős sem föltétlenül azért győzedelmeskedik, mert jó, hanem azért mert képes egységben látni a világot, mások szenvedését megérteni, magára venni, stb. Ha ez sikerül, a jó és a rossz, a szép és csúnya kontrasztjára alapozott dualista szemléletmód változik meg, a visszatartó béka ismét szépséges királykisasszonnyá, a gonosz boszorkány jószágos öregasszonnyá alakul. A mesehős győzelmének feltétele tehát az énközpontú (s így szükségszerűen egyoldalú) szemléletmód radikális átalakulása, a másság elfogadása, az én korlátain való felülemelkedés.

Hogy Shakespeare drámáinak sem a jó és a rossz, hanem az individualizmus (egészen pontosan a racionalizmus) és a misztikus középkori világkép konfliktusa a központi témája, szintén evidens. A hübrisz kategóriájával a Shakespeare-i drámák lényege is leírható. Shakespeare világlátása (épp mert a racionális és a misztikus egységén alapul) korántsem antagonisztikus (ahogyan a magyar *Ember tragédiája*-é sem az).

Az a keresztény világkép, mely Tamási világlátását a legmélyebb rétegekig áthatja, s a népi kultúra sajátos Tamási-féle átértelmezését is megalapozza, alapvetően dráma-ellenes. Tamási friss szemmel fedezi fel a konfliktushelyzeteket, de rögtön rájuk is

vetíti *féldoldalal*, antagonisztikus színezetű világszemléletét, s ezzel nemcsak tompítja, hanem gyakran föl is oldja a drámai helyzetet. Nem képes elfogadni olyan szituációt, melyben a szembenálló hősök cselekedetei – eltérő nézőpontokból bár – egyformán jogosultak lennének. Nála csak a pozitív oldal lehet jogosult.

A *Vitéz lélek*-ben a székelység pozitívumait megtestesítő példaember a drámai cselekmény középpontjába kerül. És valóságos drámai helyzetbe! Az indítás tragédiát ígér, hisz az adott helyzetben a szamarat (a Megváltó állatát) misztikus jelképpé emelő, technikaellenes Balla Péter minden kétséget kizáróan anakronisztikus (de az adott világkép *valóságos értékeit* képviselő) figura, s mint ilyen, csak tragikus hős lehet. Tamási azonban Ballában látja az egyetlen valóban morális alternatívát. Ballának tehát – nemcsak erkölcsileg (az erkölcsi diadal kezdettől az övé), hanem de facto is – győzedelmeskednie *kell*. Ezt azonban a konfliktus kiélezése, a tragikus egyoldalúság következetes végigvitele Tamási valóságérzéke szerint is lehetetlenné tenné.

Balla személyisége kapcsán a szakrális dráma kulcsfogalma, az ún. individuáció föl sem merülhet. A dráma világában egyetlen pillanatra sem válhat kérdéssé, kinek van igaza. Balla igazsága annyira egyértelmű és kétségtelen, a vele szembenálló erőknél annyira nincs morális létjogosultságuk, hogy igazságának győzelméért sem kényszerül a bűn (az egyoldalúság, a hübrisz) vállalására. (Merőben individualista reagálásmódját, világmegváltó attitűdjét Tamási nem növeli hübriszvé.) Nem válik vétkessé (1), így aztán el sem bukhat (2). S így nincs is, mit elfogadnia (3). Alakjának „fejlődése” a szakrális dráma egyetlen kritériumát sem elégti ki. (A számozás az idézetbeli felsorolást követi.)

Ezekben a Tamási-darabokban kezdődik a magyar drámának az az örökletes betegsége, hogy a konfliktusban nem azonos természetű erőket ütköztet. Balla civilizációellenes harcának akkor lenne tétje, ha a hős által képviselt morális-szellemi-metafizikai értékekkel a modernitás hasonló jellegű, tehát morális-szellemi-metafizikai értékeket állíthatna szembe. A civilizáció azonban – Tamási véleménye szerint – ezeknek az értékeknek nincs birtokában. (Hogy ez az ítélet helyes vagy helytelen, bonyolult kérdés, az idő mindenesetre sok vonatkozásban Tamásit látszik igazolni.)

A modernitás „értékhiányos” volta ellenére mégis óriási hatalom. Matriális-műszaki-pénzügyi kényszerei a tradicionális faluközösséget összeroppanással, az autochton értékeket az elnyeléssel-felörléssel fenyegetik. Egyik oldalon tehát a morális-szellemi-metafizikai értékrend áll, a másikon a matriális-pénzügyi. Balla az utóbbi szempontból minden kétséget kizáróan kudarcra van ítélve, a gazdaság törvényei nemcsak a tréfát nem ismerik, de az erkölcsöt sem. Erkölcsi szempontból viszont Balla magasabbrendűséghez nem férhet kétség.

S mivel (a népmesei indíttatású) Tamásinak nem lehetnek kétségei aziránt, hogy a szellemi és a matriális értékek konfliktusából csakis a szellem kerülhet ki győztesen, valóságos drámai „összecsapás”-ra csak tragikus végkifejlet esetén lenne lehetőség, sőt még ekkor sem, hiszen a halál által diadalmaskodó erkölcs nemcsak tragikus, de a maga – soha nem igazán ártatlan – naivitásában mindig komikus is kissé. Tamási annyival bölcsebb utódainál, Németh Lászlónál, Sütőnél, sőt bizonyos értelemben Székely Jánosnál is, hogy a morális értékek halál általi diadalának illúzióját (még) nem veszi kézpénznek. Tudja: az erkölcs csak akkor győzedelmeskedhet, ha (akár csodával határos módon is) a valóságban győzedelmeskedik. A népmese (vagy a megváltás-mítosz) naivitása azért ártatlan naivítás, mert a csodába vetett tényleges és megfellebbezhetetlen hiten alapul. (Ezt a hitet azonban számunkra, modern emberek számára, s természetesen Tamási számára is, a modern tudomány megfellebbezhetetlen tekintélye végtelenen aláásta.)

Tamási kénytelen tehát a konfliktus felvázolása után egy másik, a Boróka ébresztette szerelem és a halott lány apjának tett ígéret ellentétére alapozott dilemmahelyzetet kreálni, mely lehetőséget teremt számára, hogy a romantikus fordulatok során át előkészített happy end-ig a színpadi feszültség érzékelhető csökkenése nélkül függessze fel az alapkönfliktust.

Ez azonban a *piece bien faite* technikája, ahol a konfliktust a konfliktus látszata, a cselekményt a fordulattechnika, a feszültséget a várakozás felcsigázása, a rejtélyt a rejtvény, a misztikát a misztifikáció, a dialógust a szójáték, azaz a tényleges drámai hatásmechanizmusokat a dráma formálissá vált hatáselemei helyettesítik. A *vitéz lélek* feszültsége sem a drámai összeütközés tétjéből, a Balla és a falu közti összecsapás következményeinek súlyából, a konfliktus metafizikai horizontjának tágasságából, hanem a szerelmi történet köré csomózott fordulatok jobbára drámatechnikai jellegű, az alapkönfliktussal csak lazán összefüggő kontrasztelemeiből fakad.

A *piece bien faite* technikája alapvetően *konfliktusos* technika, csakhogy ez a drámatípus a konfliktus, s az abból fakadó drámai feszültséget művi eszközökkel igyekszik fenntartani. Drámaelméleti műszóval ezeknek a drámáknak a konfliktusa formális, elvont, felületi.

Ezt a technikát természetesen Tamási sem tudatosan vállalja, nem vállalhatja, hiszen éppen e technika (s az ezt működtető népszínmű) ellenében akarja létrehozni a saját metafizikus, mítikus-szürrealista színházát. A *piece bien faite* technika „olcsó” színpadi fogásaitól öntudatosan elhatárolódik. De gyakran még ez az elhatárolódás is a misztifikációt szolgálja.

Az *Ördögölő Józsiás* című mesejátékban még a drámai feszültség csúcspontján sincs lelke, ha csak látszat szerint is, halálba küldeni Józsiást. Villikó és Idilló egyik párbeszédében már eleve fölkészíti a nézőt a szorult helyzetben alkalmazandó furfangra. A férjét halottnak tudó Jázmina sem veszi komolyan a számára pedig egyértelmű helyzetet: „... él a törvény, hogy aki tiszta és ártatlan, azt nem győzheti le a gonosz” – fogalmazza meg hitvallását (mely egyben a Tamásié is). Márpedi Józsiás nem csupán tiszta és ártatlan, de még csak naivnak sem tekinthető. Egyszóval tökéletes. Józsiás alakjának és Jázmina tételének összeházasítása pedig csakis a drámaiság teljes lehetetlenségét eredményezheti.

A példa-ember azonban nem mindig oka a konfliktusteremtés zavarainak, sokszor pusztán következménye. A *Hegyi patak* alapkönfliktusa (a test és a lélek két megszállottjának összecsapása) csak lazán kapcsolódik a tulajdonképpeni cselekményhez. S bár a két főhős indítékai a dráma végére nagyjából körvonalazódnak (a vándordoktor a környezete fölötti uralomvágy, a szerzetest valaminő közlebről meg nem határozott lelki trauma teszi a test illetve a lélek fanatikusává), a fiatalokért folytatott lázas küzdelmüket – azaz a tulajdonképpeni cselekményt – elveik merőben külsődleges (s ezért személyes sorsuk alakulására komolyabb következményekkel nem is járó) érvényesítésén kívül semmi kézzelfogható ok vagy cél nem indokolja. Elveik és érveik ráadásul annyira életidegenek, hogy a fiatalok valóságos megnyerésére nem is lehet semmi esélyük. S mivel a konfliktus nem a jellemekből és a cselekményből nő ki, a cselekményben nem is oldható fel. Ezért van szüksége Tamásinak a példaemberre, Gidróra, akinek mintegy „szájába adhatja” a *deus ex machina*-t.

Bajna, Balla, Józsiás, Gidró alapvetően drámai alakok. Úgynevezett nagyformátumú hősök, sors, drámai helyzet és főként – drámai vétség nélkül. Ez a hős-típus, bár drámák központi alakjává válik, soha nem kerülhet válságba, mert *abszolút tökéletes*. E rendkívül súlyosnak szánt (s a drámán belüli viszonyrendszerben elfoglalt pozíciójuk – az őket övező tisztelet és csodálat – által még föl is erősített) tökéletesség azonban drámailag elkerülhetetlenül súlytalanná, hiteltelenné válik.

Ezek után joggal tehetjük fel a kérdést, mi az oka annak, hogy bár Magdó és Móka ugyanolyan közel állnak Tamási szívéhez, mint Gidró és társai, az *Énekes madár* mégis dramaturgiai remeklés? A magyarázatot ezúttal is az eszmei vonatkozásokban kell keresnünk. Az *Énekes madár* homogén közegben, egyfajta idő feletti, mítikus világban játszódik, melyből hiányzik a Tamási

objektivitását máskor megzavaró „idegen elem”. A konfliktus kiindulási pontját sem társadalmi, sem örök emberi ellentmondások (szépség-rútság, öregség-fiatalság, irigység-önzetlenség) képezik. S bár e játék pozitív hősei Bajnához és társaihoz hasonlóan szintén elvont eszmék megtestesülései, mégis mindvégig a gyengébbek, a kiszolgáltatottak, az igazságukért *pillanatnyi megalkuvásra kényszerülők* szerepét játsszák, s csupán a szerelem csodája emelheti őket a „varjak” ellenlábasává. A konfliktusban egymásnak feszülő erők is azonos természetűek, a tradicionális paraszti társadalmak egyénellenes közösségi erkölcsé és az önérvényesítésre alapozott individualista erkölcs ütköznek meg itt. (A konfliktus alapszerkezetében a Romeo és Júlia konfliktusával azonos.) Dramaturgiaiailag nemcsak a fiatalok, hanem a „varjak” magatartása is motivált. A játéknak téje van, s különös módon maga a csoda is inkább hitelesíti, semmint gyengítené a konfliktust.

Így aztán a feleselő-tréfás, de mindig helyzetbe ágyazott replikák, a bien faite fordulattechnika, a szerkezet arányai jól illeszkednek a népmese valóságos tragikumszerkezetét reprodukáló drámai anyag belső logikájához, a helyzetek dramaturgiai követelményeihez. A drámai nyelv góbés fordulatai itt a színpadi replika követelményei szerint szervesülnek az adott drámai helyzet adekvát nyelvi formájává.

Figyelemre méltó azonban, hogy Tamási ebben a drámájában voltaképpen azt az individualizmust juttatja diadalra, mely az ideálisnak tartott és ábrázolt zárt falusi közösség széthullásának történelmi folyamatát voltaképpen elindította.

Későbbi drámáiban a közösség és az egyén kapcsolata mindinkább paradox jelleget ölt. A darabok legindividualistább hősei azok, akik a kollektivisták magatartásformákat képviselik. Tamási székely társadalmában a végletekig individualista egyéniségekből, kistermelőkből épül fel, ennek ellenére a szerző e társadalmat valamiféle archaikus-mitikus-szerves közösségként próbálja megjeleníteni. E két látásmód és világnézet konfliktusa valóságos drámai anyagot, magasabb egységben való összebékülésük valóságos katarzist kínál. Ezt a konfliktust azonban Tamási nem hajlandó realitásként elfogadni, sőt a zárt paraszti közösséget az individualista típusú (modern értelemben vett) önkitaljesítés ideális (értsd: problémamentes) terepnek állítja be.

Azokban az esetekben azonban, amikor (szerencsés véletlenek összjátékának eredményeként) mégis elfogadja, a valódi drámához is rögtön közel kerül. Nem véletlen, hogy legjobb drámája (és egyetlen tragédiája) épp az a *Csalóka szívárvány*, amelyben a főhős a paraszti életformát cseréli fel az életidegen „értelmiségi” léttel. Czintos Bálint tehát, legalábbis Tamási szemében, vétséget követ el. S a bűnös Czintossal szemben Tamásinak már nincsenek gátlásai. Nem óvakodik valóban tragikus helyzetbe hozni, sőt végül fel is áldozni. A dráma, bár az őseredeti székely létformát az idegen (városi) életformával állítja szembe, mégsem válhat az előbbi egyértelmű apológiájává, mert az első részben a – történet logikája folytán – a paraszti létforma korlátozottsága, társadalmi rangja, Czintos objektíve motivált kisebbségi érzése is színpadi akcióban jelenítődik meg. Így már semmi akadályozója annak, hogy a darab a megismerés filozófiai mélységű odüsszeájává válhasson, melyben a realitásoktól elszakadt, a lét „végső” elveivel természetlenül viaskodó racionalista tudomány elutasítása, s egy a közösség elérhető álmához mért, a mindennapokat átalakítani képes tudás igénye fejeződik ki. (A téma aktualitását ma már aligha kell bizonygatni.) Ez a dráma a magyar irodalom legértékesebb drámai hagyományát folytatja, a metafizikai töltetű parabolának a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája* által is képviselt modellje ismerhető fel benne. S ez a dráma a szó eredeti értelmében szakrális is.

A kései darabok közül a *Boldog nyárfalevél* érdemel említést. Tamásinak ebben is sikerül elkerülnie a buktatókat, s ismét a témaválasztás jóvoltából. Hisz a hűség és a hűtlenség körül bonyolódó történet megformálásában nem zavarják elfogultságok. Hőseit a maguk valóságos árnyaltságában láthatja és láttathatja. Kaláris állhatatosságában is esendő, Gellért érzelmeinek tisztasága ellenére is „közönséges férfi”. S bár Tamási ez esetben sem srófolja maximálisra a feszültséget, a rafinált drámai fordulatokért (a barátcsuhába öltözött férjet már nem hozza vissza, hogy az – idegen börtön – csábítsa el önnön feleségét) a darab finom, s ezúttal hatványozottan is a drámaiság irányába ható lírája kárpótol, de maga a drámai feszültség is töretlenül érvényesül, annál is inkább, mivel a dráma az utolsó replikáig nyitott... Az a jelenet pedig, melyben Kláris szerzetesruhába öltözött férjének gyónja meg asszonyi gyengeségeit, abban a hitben, hogy az Isten színe előtt kimondott őszinte szó hazahozhatja a férfit sok éves fogságából, vérbeli drámairóra vall.

Az *Ösvigasztalás* előkerülését követően sokan vélték úgy, hogy Tamási későbbi drámáiban letért a pályája kezdetén ösztönösen is megtalált helyes útról, s a korabeli színpad feltételrendszeréhez alkalmazkodva, voltaképpen önmagát veszítette el. Hogy így van-e vagy nem, nehéz lenne eldönteni. Annyi mindenestre bizonyos, hogy az *Ösvigasztalás* valóban eredeti kezdeményezés és közelebb áll a balladához, mint a drámához. Csorja Márton nem hős, hanem a balladai tragikum természetének¹⁴ megfelelően áldozat. Ebben a drámában egy korszerűen művelhető drámai műfaj, a színpadi ballada lehetősége villan fel, valóban kár, hogy a későbbiekben Tamási a szalondráma és a népi humor összeházasításából próbálja az ún. népi játék modelljét megalkotni és nem e balladai hagyomány mentén közelít a modern dráma lehetőségeihez. Mivel a szemléletbeli korlátok itt sem akadályozzák az építkezésben, s a tragikus konfliktus is magának a drámai világnak a belső ellentmondásaiból bontakozik ki, valóban maradandó mű születhet.

A Tamási-dramák dramaturgiai kiérleletlenségének fő okát a fentiekben példa-ember szerepével hoztuk összefüggésbe. Az azonban, amit a példázatosságról és a példaemberről írtunk, Tamási prózai műveire, főként regényeire már nem érvényes. Ezekben Tamási törekvéseit jobbra siker koronázza. Az epikában ugyanis a példázat esztétikailag is koherens szerkezetté alakítható. Amint azt Lakner Sándor *Valóságfogalom, regény és művészet szemlélet összefüggése* Tamási Áronnál című tanulmányában¹⁵ megállapítja: „Tamási regényeiben ... a művészet és a példa strukturális helye ugyanaz: közvetlen kapcsolat kialakítása a hősnő keresztül megmutatkozó egyetemes érvényű világrend és az emberi lét tapasztalati övezete között... A Tamási regények szemantikai kontextusa és a valóság közötti viszony a *modell* szerint szerveződik. A világépítő elemek erősen transzparens jellegűek, hisz mögöttük minden esetben felismerhető a gondolati terv. A transzparencia és a jelképi formálás mindig allegorikus egyértelműségű... A történeti tudat helyett *platóni szerkezetű ahistorikus metafizikai tudatosság alkotja a művek világvilágának tengelyét*. A hősök a konstruálnak érzett, s ezért változékony és másodlagos társadalmi formákkal szemben a lét egységét, a lélek primátusát állítják szembe... Tamási mindig egyetemes igényű létértelmezésre törekszik, s nem társadalmi programot kíván adni, ahogy a művészzel és példás étellel hőseinek is ez a szándéka.”

Tamási regényei egy „létfeladás előtti állapotot” rögzítenek. S ez – a vállalkozás kisebb-nagyobb problematikuságai dacára is – lehetségesnek tűnik, hiszen a művészet mindig is valami hasonlóra törekedett (óvatosabban fogalmazva mindig törekedett valami hasonlóra is). Az olvasót regényei olvastán, még ha komoly kétségei vannak is a vállalkozás esélyei iránt, mindig megragadja a nagyszerűség élménye (vagy az is). Gyakran van olyan érzésünk, hogy az ősi eposz hatásmechanizmusai kelnek (vagy legalábbis kelhetnének) új életre a regények oldalain. Tamási valami olyasvalamivel kísérletezik, ami evidensen nem lehetetlen. Mintha az emberiség időközben elfeledett, az ember és a kozmosz megbonthatatlan egységét tételező mitikus tradíciói elevenednének meg írásaiban.

A dráma világa azonban már bomló, meghasonló világ, melyben az egyén és világegyetem egysége többé nem problémátlan, s így a „példa” a drámai világ megteremtésére önmagában már alkalmatlan illetve csak annyiban alkalmas, amennyiben az

egyoldalúság leleplezésére és szükségszerű bukásának ábrázolására is alkalmasa tétetik. Már Beöthy Zsolt felfigyelt rá, hogy az epikai jellem az egyetemes szolgálatában áll, azt fejezi ki, s juttatja diadalra, míg a tragikai jellem ellenszegülve az egyetemesnek áldozatul esik és elbukik.¹⁶

Tamási drámái azonban ugyanazokat a célokat követik, mint regényei és novellái, mintha nem venné észre, hogy a két világot, az ősi epika és a dráma világát szakadék választja el egymástól. A drámai korok az archaikus világkép egységét már csak annak tagadása révén képesek visszaállítani. A modernitás már így sem. A tagadásra Tamási is képtelen, mert hiányzik már mögüle az archaikus kultúrák emberének – még kétely nélküli – bizonyossága. Az ő kozmikus világképe esztétikai produktum csupán, már eredeti közegében, a szülőföldön sem él, az emberi létezés mindennapjait átható valóság. Ezt a világképet már egy primitívségig egyszerűsített, ésszerű és tapasztalati világmodell, a modern kor empirikus-racionalista világképe ellenében kell megfogalmaznia. Ez a nyomasztóan egyoldalú alaphelyzet drámai erőfeszítéseit a szó görög értelmében teszi tragikussá, azaz heroikusan *egyoldalúvá*.

A drámák felemáságának fő oka ebben a tragikus egyoldalúságban és merevségben leledzik. A drámák virtuális konfliktusai – ha mai színpadra foglamazhatóak – csupán a modern dráma (az abszurd, a lírai vagy epikus színház) elvont, metafizikai, parabolikus konfliktusainak mintájára értelmezve fogalmazhatóak színpadra. Ennek ez idő szerint legfőbb akadálya, a székelő couleur localhoz (mint e drámák feltételezett gondolati sine qua non-jához) való görcsös ragaszkodás. Ahhoz, hogy az egyetemességbe emeljük őket, a darabokat – közvetlen és átvitt értelemben egyaránt – el kell oldani a „székely” miliőtől. Amelyik darab ezt nem bírja ki, azzal aligha van mit kezdeni. Tamási drámáit, úgy vélem, csupán a modernista átértelmezés menthetné meg. A formabontásra maga Tamási is tudatosan törekedett, az ilyen átértelmezéshez tehát a rendezés magukban a drámákban (és az életműben) nagy számú fogódzóra is találhat. (Az átértelmezés egyik modellje éppenséggel a *Rendes feltámadás* szürrealizmusa is lehetne.)

Erre sajnos Tompa Miklós – a kritika által gyakran felmagasztalt – produkciói sem vállalkoztak. Különös dolog, hogy Shakespeare-t rendezőink kényük-kedvük szerint alakítják, anakronizmusokkal zsúfolják tele, tönkrehúzzák, átszerkesztik és átértelmezik, Tamásit azonban, egyetlen szó módosítás nélkül székelő ruhában, székelőes szájtartással, „székelyszagúan” viszik színre, ha színre viszik. Pedig Tamásiban is főként ahhoz kéne ragaszkodnunk, amit maradátnak, azaz drámainak-aktuálisnak és nem ahhoz, amit „tamásiároni”-nak érzünk (főként mert egyáltalán nem biztos, hogy az a valóban „tamásiároni”, amit a tradíció annak kiáltott ki).

2.

Hogy a Tamási-drámák modernista olvasata lehetséges, azt a Sepsiszentgyörgyi Színház legutóbbi *Vitéz lélek*-előadása is bizonyíthatja.

A *Vitéz lélek*, amint az előző részben is utaltunk rá, első látásra megdöbbentően korszerűtlen, misztikus zagyaság, átgondolatlan eszmék és attitűdök halmaza. A dráma egyik alapmotívuma, a számár és a cséplőgép szembeállítás a „józan” ész számára valóságos aberráció. Olyan, mintha valaki ma – a számítógép és az internet korában – a kártyavetést és a lármafát ajánlaná nekünk, hogy mihamarabb felzárkózzunk Európához.

Mindez azonban korántsem véletlen. Tamási írásai éppen az ellen a „józan” ész ellen irányulnak, amely Európát és Magyarországot az első (majd a második világháború iszonyatába sodorta, s ez idő szerint épp a környezeti katasztrófa perspektíváját nyitja meg előttünk. Ezt az empirikus „racionalizmust” a posztmodern is maradéktalanul elfogadja, sőt azzal, hogy a világegész egységének metafizikai hipotézisét elutasítja, azaz az Egész ontológiai státusát a Résznek utalja át, valójában ki is teljesíti. Azt, aki ennek a világlátásnak elemi evidenciaként kezelt alaptételét (csak „az van, ami tapintható, mérhető, modellálható”) elutasítja, az aligha várhat ingerült legyintésnél egyebet.

Tamási igazságai azonban ennél a felületes ideológiánál mélyebb fekvésűek. A dráma (és főként a drámát megelőző novella, a *Himnusz egy számmal*) főhőse egy iszonyatos tömegmészárlás és nem kevésbé iszonyatos fogság éveit után érkezik haza falujába, ahol döbbenet tapasztalja, hogy a világháború semmit sem változtatott honfitársain, minden ott folytatódik, ahol a világháború előtt abbamaradt, az emberek úgy élnek, mintha mi sem történt volna. Az modernitás, melynek a fronton az igazi arcát pillanthatta meg, hiszen – mint a darab egyik replikájában maga mondja – éveken át gépek (és nem is akármilyenek) között élt (ne feledjük: a haditechnika minden kor technikájának abszolút csúcspontját is jelenti), iszonyattal tölti el. Nem kér belőle többé. Szeretne mindent valóban előről kezdeni. A legalapvetőbb eszméknél, a keresztény kultúra legelemibb motívumainál: a számár szimbólumánál, az Istenbe, a lélek halhatatlanságába, a lét mélyebb értelmébe vetett hitnél.

A számár ebben a gondolatrendszerben ugyanolyan szimbólum, mint a keresztény rítusban a kenyér és a bor (mindkettő megjelenik a darabban is), a cséplőgép sem valóságos gépezetként, hanem a lélektelen, emberellenes technika jelképe gyanánt (lenne) értelmezendő.

A darab sorsa azon múlik tehát, hogy a szerzőnek sikerül-e ezeket a motívumokat valóságos jelképpé átlényegíteni, olyan drámai helyzetet teremteni, melyben a számár és a cséplőgép a borral és a kenyérral egyenértékű – (nyersen érzéki valóságosságuk dacára is tiszta – szimbólumokká nemesednek. *Tamásinak ez legfeljebb részben sikerül*. De a darab szövegében és dramaturgiájában a siker lehetősége a kudarc dacára is jól kivehetően benne lappang. Csupán szem kell hozzá, mely felfedezi és fantázia, mely kimunkálja.

Bocsárdi László mindkettővel rendelkezik.

Először is a darab háttérében lappangó *valóságos* (azaz Tamási által bizonyíthatóan odagondolt) drámai szituációt fedezi fel és teremti meg. A darab a háborúba induló bakák katonaképekről élővé varázsolt, de a fényképezésszerű stílusosan őrző, erősen ritualizált játéksorával indul. A bajtársak holtan maradnak a csatatéren, de az előadás minden jelenetében közvetve vagy közvetlenül továbbra is jelen lesznek, sőt időről-időre maguk is passzív részeseivé válnak a cselekménynek. Falféher arcuk, kísérteties mozgásuk hatásosan állítja be azt a pólust, melyhez viszonyítva a főhős (Tamásinál még túlfeszítettnek tűnő) lelkiállapota értelmezhetővé, szavai és cselekedetei maguktól értetődőekké válhatnak.

Bocsárdi a színpadképeit is a helyzetteremtés szolgálatába állítja. Az első felvonás játéktérét, egy már-már járhatatlan lejtő uralja, melyet rézsút korlát szel át, a szereplők ebbe a korlátba kapaszkodva csoszognak le rajta, illetve kapaszkodnak fel rá. A kívülről érkezők valahonnan a mélyből egy csapóajtón át másznak ki a lejtőre, illetve ereszkednek vissza a hétköznapi realitásuk Mélyébe. A lejtő voltaképpen a kizökkent drámai idő vizuális pandanja, a térben is felbillent valóság, a természetellenes, önmagából kifordult létezés szimbóluma.

A lent és a fent kategóriái az előadás egész belső világát szigorú rendbe szervezik. Az első felvonás Balla Pétere még maga is Lent van, bár a darab mellékszereplőinek a lejtőre kell fölkapaszkodniuk, hogy leereszkedhessenek hozzá. Balla Pétert csak Fentről, a magasabb szellemi szférák felől lehet (egyáltalán) megközelíteni. A harmadik felvonásban azonban az – önnön szigorú morális-szemleli mércével mérve is beérett – főhőst még mindig a lejtőn találjuk, bár az időközben már virágba borult, s inkább emlékeztet egy erdei domboldalra, semmint valaminő alvilági feljáratra, hogy aztán a boldog befejezésben a virágos lejtő az újonnan épült ház

verandájának mennyezeteként (a hősök belső világának egeként) emelkedjen a magasba.

A megoldás közlője sem önkényes: a darab belső logikájából fakad. A női főszereplők hierarchiáját is a lent és a fent szimbolikus értékvilága állítja be.

A halott lány a csillagokban él.

Panna, a (nem véletlenül!) jó eszű, az írás olvasás művészetét a falusiak közt a legjobban értő, ráadásul gazdag és nőnek sem utolsó fiatal lány (a modern „racionalizmus” egyfajta torzképe gyanánt) „Lent”, az anyagban, a leplezetlen érzéki vágyak világában él. A számára megkeresése fejében öntudatlan nyersességgel szerelmi szolgáltatásokat kér Balla Pétertől. Rajta a természet, a virágkoszorú is pusztán külső máz, dekoratív kellék, melyet a végkifejletben el is dob majd magától. Az ő alakja révén Tamási a számára szimbólumának kétértelműségét is egyértelművé teszi. Panna a meg-nem-értettség fájalmában gyakran számárként bődül föl. A Megváltó állapotának, az „igazi” számárnak a hangját azonban soha nem hallhatjuk, testi mivoltát soha nem láthatjuk, mert ennek a számárnak az előadásában nem hangja, alakja, hanem jelentése van. B. Angi Gabriella ragyogó ráérzéssel ragadja meg az alaknak ezt a kétértelműségét, az intelligens debilítást, a lélekelen szenvedélyességet, a dadogó logikát.

Boróka, Balla választottja, a két világ metszéspontjában található: a csillag és a Föld, a virág és agyag, a lélek és a test egymást átható bonyolultságában és valóságosságában.

A férfiszereplők világára is jól kivehetően egyfajta lent-fent szimmetria jellemző. Nemcsak a Bocsárdi teremtette halott bakák (Pálffy Tibor, Váta Loránd, Szakács László, Kocsis T. László), hanem Ambrus (Nemes Levente) is az erkölcsi-szellemi fentben: a halálban illetve halál közelében élnek.

Kristóf, a gépek szerelmese (Debreczeny Kálmán), a hivatali önértékében sértett falusi előjáróság (Kömíves Mihály, Tóth J. Tamás), és Lázár, az örökösön kísértéseivel viaskodó apa a mélyben tévelyegnek. Ők azok, akik Ballában önnön szellemi morális törekvéseik esküdt ellenségét ismerik fel, s „szamarának” megsemmisítésére törnek.

Balla Péter, akárcsak Boróka, e két világ metszéspontjában próbálja megvetni a lábát.

A második felvonás az erdőben, Boróka romlatlan világában játszódik, s ez a díszletben is kifejeződik. A szín mélységében nyitott, kétoldalt azonban ezt a képet is a mennyezetig nyúló falak (függőlegesre állított „lejtők”?) zárják le, melyek már a szó közvetlen értelmében is járhatatlanok, csak áttörni lehet őket (a mögöttük zárt Boróka ezt meg is teszi majd). A falak, melyek az apa természetellenes (a lány szemszögéből incesztusgyanus) érzéseinek és vágyainak füledt levegőjét árasztják, markáns vizuális jegyekkel utalnak is az első felvonás lejtőire.

Az előadás azonban nem csupán a lent és a fent téirányait funkcionálja, hanem az előteret és a háttér, a jobb és a bal oldalt is.

Boróka világának háttérében a fölkelő napban fürdő erdő és tó áll, a Balla Péterében a halott bajtársak. Balla Péter az első felvonáson végig a színpad jobb oldalát játssza be, a gépész, a falusi előjáróságok a bal oldalon jelennek meg, vagy a bal oldalról játszanak át a jobb oldalra. A második felvonásban (Boróka világában) a még letisztult, kétségeivel viaskodó Balla az, aki túlsúlyosan a bal oldalt játssza be, Boróka térfele a közép, vagy a jobb oldal.

A harmadik felvonásban Balla jelenlétének súlypontja is a közép-re tevődik át, hogy aztán a szerelmesek a jobb és a bal, az elől és a hátul vonatkozásában is a középen találjanak végképp egymásra.

S ebben a részben a halott bakák is ismét belépnek a játéktérbe, annak előterében isszák ki némán, a maguk jelképes borát Ballának és háznépének egész-ségére (a „halotti” csöndben csupán a kitöltött bor túlvilági gurgulázását hallhatjuk). A halottak a maguk módján részt vesznek a házavató ősi szertartásában, mintegy reintegrálódnak az élet és a halál töretlen folytonosságaként elgondolt emberi létezésbe. A kizökkent idő és tér helyrebillen, és ezzel beáll a jellegzetes Tamási Áron-i „idill”.

Ez a térben és időben pontosan rögzített drámai helyzet Balla bibliai szövegeit, a halott lánnyal kötött frigy „aberrációját”, a számára és a cséplőgép kontrasztjának „képtelenségét” is a maga helyére emeli, egy magarendű művészi látomás szerves elemeiként építi be az előadásba. A „józan” ész számára groteszk mozzanatok is fontos stilisztikai funkciót kapnak, az idill edeskedését, a romantikus fordulatokban bővelkedő történet melodramai felhangjait ellensúlyozzák.

Az, amit Bocsárdi Tamási darabjával tesz, a legteljesebb értelemben vett rendezői hűség mintapéldája. A tamási-gondolat értelmezéséhez Bocsárdi azt a stilisztikai eszköztárt használja föl, amelyet Tamási csak keres, a kor általa ismert magyar és világirodalmi hagyományai alapján azonban még nem találhat meg, de amelyet azóta a modern drámakultúra már kialakított.

Az alaphelyzet: a paraszti társadalmakban még kitapintható archaikus létezés és az újra és újra közösségi őrjengéssé fajuló szélsőséges individualizmus, az ún. civilizáció szembeállításával teljességgel a Tamási Ároné. Bocsárdi azonban éles szemmel figyel föl ennek az ellentétnek az élesedő aktualizására is.

A két világosan vázolt pólus közti erőterben az előadás szereplői szinte maguktól a helyükre kerülnek. Nincs szükség látványos alakítási bravúrokra, mind-össze engedniük kell, hogy Tamási ragyogó – a szó legszigorúbb értelmében *színpadi* – szövege magával sodorja őket.

Nikita és Sári (Botka László és Molnár Gizella) remekbeszabott párosa kitűnő groteszk-humoros ellenpontot kínál Balla Péter (Győri András) illetve Ambrus (Nemes Levente) szövegeinek biblikus fennköltségéhez, gesztusainak kimért méltóságához. Egyúttal azonban akárcsak a Kristóf és Rozáli házaspár (Debreczeny Kálmán és Diószegi Imola) Boróka és Balla Péter párosának beállításához, értékkrangjának rögzítéséhez teremtenek viszonyítási alapot.

A Lázárt alakító Darvas László a természetellenes szenvedéllyel viaskodó apa szerepében kitűnő, az előadás egésze szempontjából is meghatározó jelentőségű alakítással gazdagítja az előadást.

Ambrusban Nemes Levente Tamási egyik folyton visszatérő figuráját, a példaembert jeleníti meg, nagy belső hitelességgel. Azt az embert, akit lány halála valóban Balla Péter rokonává tesz, s akiknek egymást segítve kell eljutniuk a halott lány és az élő Boróka, az ég és föld, a lélek és a test „egyesítéséhez”.

Ez a csoda, minden emberi létezés csodájának alapja, Borókában testesül meg. A legnagyobb modern drámákra emlékeztető hatású fordulattechnikával.

Az Ambrus-szerű „példaemberek”, mint láttuk, a Tamási drámák legnagyobb buktatói. Az ő alakjukban dereng fel leginkább Tamási székeltség iránti elfogultsága, az az erősen idilli színezetű székeltség-kép, melyet – a novellák kapcsán – már József Attila is felemlegetett, s mely a korábbi Tamási-előadások többségének torz alaphangját megadja. Ambrus ebben az előadásban a maga fontos, de közlője sem központi helyén marad. Bocsárdi rendezéséből hiányzik minden zavaros miszticizmus, avitt székelkedés, minden öncélú couleur local. Az előadás egyfajta – a Tamási életmű legjobb darabjaiból ismerős – „székely egyetemességben”, valahol a *Rendes feltámadás* szürrealizmusának tőszomszédságában játszódik.

Ez a rendezés igazságot szolgáltat végre Tamási Áronnak. Bocsárdi rendezése valóságos bizonyítási eljárás, melynek nyomán egyértelműen kiderül, hogy Tamási drámái, ha nem is mindig remekművek, – minden ellenkező híreszteléssel ellentétben – kitűnően szerkesztett, gondolatilag következetes, alapvetően drámai alkotások. Amit Tamási gyakorta elmulaszt megtenni (mert fölöslegesnek tűnik a szemében), az a drámai szituáció konkrét fölvezetése. Tamási sokat, megengedhetetlenül sokat bíz nézőjére. Ennek oka az,

hogy a benne élő virtuális nézőt (Tamási Áron egyfajta alteregóját) összetéveszti a reális nézővel. A székelységről szeretne írni nem székel (vagy nem csupán székel) közönségnek, de ezt úgy teszi meg, mintha egyfajta – példaemberei által megtestesített – ideális székelységnek írta. Nézetem szerint ez a tény és nem a szakma ismeretének hiánya magyarázza a helyzetek kimunkátlanságát, s az ebből fakadó összes egyéb következményt. A dráma befogadásához, feldolgozásához szükséges alaphelyzet Tamási feltevése szerint a néző tudatában – annak lelki-szellemi alapállapotaként – már adott. Ennek a nézőnek a szemével nézve a helyzet minden részletezése túlmagyarázás, tautológia volna. A baj csak az, hogy Tamási fiktív nézője Tamási korában és Farkaslakán sem igazán létezett. Ezt a nézőt ugyan-is Tamási alkotta meg. Irodalomtudományi közhely, hogy a fiktív olvasó-néző, a fiktív szerzőhöz (a szerző másik alteregójához) hasonlóan mindig a reális szerző alkotása. Ezért van az, hogy hosszabb távon mindig a műveknek kell létrehozniuk a maguk közönségét. A magyar irodalmi és színházi nyilvánosság alakulása azonban más irányt vett, a Tamási drámák befogadhatóvá tételének alapfeltétele ma már annak a fiktív szituációnak a feltárása, ábrázolása, kimunkálása, melyet Tamási – megírásuk pillanatában – a művek mögé gondolt. Bocsárdi ezt az igaz-ságot zseniális intuícióval fedezte fel és gondolta végig.

Próbálkozása természetesen kísérleti jellegű. Maga sem viszi mindig a végső konzekvenciáig elgondolásait. Az indító jelenetben, a bakák pusztulásakor, nézetem szerint, a keményebb, szinte már horroszerű effektusokig, a robbanás nyomán szétrepülő véres végtagok látványáig is el lehetett, sőt kellett volna menni. A néző tudatát kell sokkolni ahhoz, hogy Balla misztikus tudatállapota valódi belső élményünké válhasson.

Ahhoz, hogy a (bibliai változatában is groteszk) számár-szimbólum valóságos természete a néző számára evidenciaként jelenhessen meg, jobban ki kellett volna emelni a kenyér és a bor szimbólumait is, ezek segítségével ugyanis a számár közvetlenül is a keresztény *rítus* vonatkoztatási rendszerébe helyezhető, s ezzel a mai nézőt megzavaró – sok esetben megoldhatatlan gondolati dilemma elé állító – számár-cséplőgép kontraszt egyszóval materiális értelmezése is kizárható lenne.

3.

A Bocsárdi rendezte *Vitéz lélek* kivétel.

Eleddig inkább olyan előadásokat láttunk, melyek nemcsak hogy nem néztek szembe e drámák hibáival és erényeivel, de még alá is játszottak az aránytévesztéseknek, azt emelve lényeggé, ami a valóságban csupán jelenség: az egzotikumot.

Ez pedig egyáltalán nem veszélytelen. Aki ezt teszi, Tamási ürügyén és nevében giccset, székelkedést, érzélgősséget propagálhat. Ennek lehetősége, mint láttuk, Tamási drámáiban valóban benne rejlik, ahogyan az idealizált székelység-kép életművének is egyik rétegét képezi. Ez a réteg azonban legjobb műveiben soha nem öncél, csupán az egyetemesen emberi mondandó kifejezésének eszköze.

Azzá kell válnia a színpadon is.

1. Bányai Gábor: *Romantika és szürrealizmus*, Élet és Irodalom, 1975. december 6.
2. József Attila: *Irodalom és szocializmus*, Kossuth Könyvkiadó, 1967, *Hajnali madár*, 194. oldal
3. Tamási Áron: *Rendes feltámadás, Ábel kacagása és szomorúsága*, Kriterion Kiadó, 1969., 9. oldal
4. Tamási Áron: *Ábel, Tamási Áron írói pályája*, Kriterion Könyvkiadó, 1971, 39. oldal.
5. Ez a hőstípus a hatvanas-hetvenes évek romániai magyar tragédiáiban válik majd a drámai szerzők igazi rögeszméjévé, lásd Kocsis István drámáit és drámaelméleti fejtegetéseit
6. Thorwald Dethlefsen: *Oidipusz, a talány megfejtője*, Magyar Könyvklub, Bp., 1997
7. Martin Lings: *Shakespeare titka*, Stella Maris, Bp., 1995, 20-24 oldal
8. Hozzá kell tennünk azonban, hogy az elméletet a magyar irodalomtudományban komoly kritika nem érte, sőt Bókay Antal az *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997 című nagy összefoglaló munkájában a strukturalista irodalomtudomány kiemelkedő magyar hozzájárulásaként értékeli, 230-231. oldal
9. Peter Szondi: *A modern dráma elmélete*, Gondolat, Bp., 1979.
10. A probléma részletesebb kifejtését lásd Bíró Béla: *A helyzet természetrajza*, in: *Legenda a kerek Egészről*, Liget, Bp., 1997
11. E hipotézis részletesebb kifejtését lásd Bíró Béla: *A tragikum tragédiája*, Kriterion Kiadó, 1984.
12. Lásd Mihail Bahtyin: *Az éposz és a regény (A regény kutatásának metodológiájáról)*, in: *Az irodalom elméletei II.*, Jelenkor Kiadó Pécs, 1997. 42-44. oldal
13. E feltevésekre vonatkozóan lásd ismét Bíró Béla: *Legenda a kerek Egészről* természetfilozófiai fejezeteit.
14. Lásd Bíró Béla: *A tragikum tragédiája*, Kriterion, Bukarest, 1984. oldal
15. Irodalomtörténeti Közlemények 1993/5-6, 669-679. oldal
16. Beöthy Zsolt: *A tragikum*, Kisfaludy Társaság kiadása, Bp. 1885. 248-49. oldal

Csetri Elek

„Mulatott és harcolt”

Petőfi Sándor arisztokrata barátja és mecénása
– Teleki Sándor

Az emberiség egyetemes történetének egyik jellemző vonása, hogy a művelődés, a civilizáció nem nélkülözheti az államhatalom, az uralkodók, jelentős intézmények és vagyonos rétegek és intézmények támogatását. Mint ahogyan Kolumbusz Kristóf sem indulhatott volna el korszakalkotó felfedező útjaira Katolikus Ferdinánd és Izabella spanyol királyok erkölcsi és anyagi támogatása nélkül, a művelődésünkben – mutatis mutandis – Gyarmathi Sámuel vagy Kőrösi Csoma Sándor sem ér el világraszóló tudományos eredményeket, ha az egyház, illetve a Bethlen család nem segíti ki őket „külföldi akadémiákra”.

Erdélyben az önálló államiság fejedelmei mellett „recepta religiók” és a nagybirtokosság, az arisztokrácia tűnt ki a kultúra támogatásában. Könyvek százaiiban köszönik meg a szerzők patrónusainak munkájuk megjelenését, szint-úgy az akadémiták, hogy magasabb szintű külföldi egyetemeken fejleszthették-csiszolták tovább tudományos fegyvereiket. János Zsigmond, Báthory István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és Apafi Mihály uralkodására vet kedvező fényt, hogy számos támogatottjuk tanulhatott itáliai, német, svájci, németalföldi és angol egyetemeken, köztük olyan hírességek, mint a historikus Szamosközy István és Bojthi Veres Gáspár, az enciklopédista Apáczai Csere János és a betűmetsző nyomdász, Mistótfalusi Kiss Miklós.

A hagyomány a Habsburg-korszakban is folytatódik, csak hogy a „felvilágosodás századá”-ban a történelmi egyházak mellett a főnemesi családok veszik kezükbe a kezdeményezést. A „náji módi” a német és francia nyelv ismeretét kívánta ugyan meg a főurak gyermekeitől, de erdélyi sajátosság, hogy a magyar nyelv mindvégig megőrizte vezető szerepét, nemcsak a köznemesi kúriák, de a kastélyok hétköznapi társaséletében is. Így a modernség és tradíció egyidejűleg vannak jelen, a szükségszerű nyitás Nyugat felé együtt jár anyanyelv, a szülőföld, a hagyományok megőrzésének követelményével. A külföldre utazó erdélyi arisztokrata nagy szemekkel rácsodálkozik a világra, de igazában csak otthon, bércecs házában érzi jól magát. Legyen elég báró Wesselényi Miklóst említeni, aki annyi gazdasági és politikai tapasztalatot gyűjtött itáliai, angol, német- és franciaországi barangolásai során, hogy azokat a reformkor politikai harcaiban és zsidói gazdasága korszerűsítésében hasznosítsa. De felkészülésében az a Tökés János volt az egyik mestere, aki id. Wesselényi Miklós jóvoltából német földön tanult és a napóleoni Párizsban is megfordult.

Éppen olyan főnemesi veretű név birtokosa, de egészen már arisztokrata személyiségként emelkedik ki gr. Teleki Sándor (1821-1892), vagy ahogyan Petőfivel történt megismerkedésekor nevezte magát: a „vad gróf”. Noha irodalmunk, Petőfi nagylelkű házigazdájaként, mecénásaként tartja számon, valójában kettőjük kapcsolatában a barátság, az eszmei rokonság, a haza, a forradalom, szabadságharc és demokrácia iránti hűség volt a meghatározó. Kapcsolatukról, barátságukról szól az alábbiakban a szerző.

A barát és kortárs, az „írófejedelem” Jókai Mór adja a következő jellemzést Telekiről: „Erős tanulmány volna egy biographia-írónak Teleki Sándor viselt dolgait megírni a kontinensen, ki együtt élt, mulatott és harcolt a földrész minden művelt és barbár nemzetével, túrta a dicsőséget, s kereste a bajt, járt ágyútűzön, tengeri viharon s hitelező csordán keresztül sértetlenül; jó barátja volt Victor Hugonak, a két Dumasnak, Lisztnek, Petőfinek s századunk egyéb versíró, éneklő, muzsikáló, képfestő és szoborfaragó hírneveseinek, segített Garibaldinak országokat hódítani s más nagy embereknek légvárakat építeni; értekezett királyokkal és császárokkal Magyarország sorsa felől, s lelkesedett földönfutókkal és poétákkal a népszabadságért; teleszedte mellét érdemrendekkel, azért, hogy azokat ne viselje, s bejárta egész Európát azért, hogy felfedezze, milyen szép kilátás van a koltói dombról a kis „Buba” (Blanka lánya beceneve) szőke feje fölött átnézve.”¹

Már csak a pusztá felsorolás is sejteti, hogy az író és műfordító Deáki Fülöp Sámuel jóslata, hogy a kisfiúból „regényíró vagy regényhős leend”² – a második változat vált valóra. Idős korában Teleki, egy olyan gazdag élet hőse, nem vált ugyan regényíróvá, csak emlékiróvá (ahogy ő mondja: „skriblerré”), élete folyása azonban nem is egy, hanem több regénybe való élményt és kalandot sűrített össze. Hatvany Lajos azt írja róla, hogy élete első kalandja első nevelője: Táncsics Mihály, a „vörös republikánus” volt.³ Mindenesetre atyjára, a nagysárrá-mási birtokán „cséplőgépe”-t és százas nagyságrendű svájcerajt meghonosító mágnás liberalizmusára kedvező fényt vet, hogy a báró Radvánszky Zsigmond udvarából „veszedelmes nevelő”-ként elbocsájtott Táncsicsot fia mellé fogadta. A szabadság-szellemet nevelője beléoltotta ugyan, de a tudományok iránt sem ő, sem a piarista gimnázium tanárai nem tudtak benne érdeklődést kelteni. A serdülő ifjút sokkal jobban érdekelt a színház („Egész lélekkel a színeszen csüngött” – írja róla nevelője), a pajtásokkal végzett csínytevések és mulatságok-időtöltések.⁴

Éppen olyan érzéketlen maradt a kolozsvári jogakadémián, mikor a Corpus Iuris és az erdélyi törvénykönyvek paragrafusait kellett tanulmányoznia. Mint ahogyan később a berlini egyetemen előadott „Hegel filozófiája, esztétikája és morálja... átkozott nehéz dolgok”-nak tűntek a gyors felfogású, de kalandokra és életre vágyó fiatalember részére. A komoly tanulás elől rövidesen megszökött s karlista barátjával Portugáliába utazva, majdnem életével fizetett megmondolatlansága miatt.⁵

Az 1841-1847 között eltelt időszak Teleki életében jórészt utazásokkal telt el, s első nagy élményét a Liszt Ferencsel kötött barátság jelentette. Noha „a gróf nem volt valami nagy zenedühönc”, Liszt – akiért párbajt vív és nőszöktetésbe bonyolódik – baráti szárnyai alá fogadja és együtt járják Európát. Először Lengyelország és Oroszország hangversenytermeibe vezet útjuk, hogy aztán 1844-ben ismét utazókocsi röptse őket Bécs és Pest felé „hangversenyezni”. Még abban az évben keresik fel a francia metropolist, amiről hősünk azt írja: „nincs több város a világon, csak Párizs”.⁶

Szülei már lemondtak Sándor fiuk egyetemi tanulmányairól, s röghöz kötendő, a család egyik fészket, a koltói birtokot bízták rá, ahol végre otthonra lett, a maga gazdájává-urává vált. Nem nevezhető ugyan „igazi kalandor”-nak (Hatvany Lajos), sokkal inkább a „nők egykori kiváló kedvencé”-nek (Csukássi József), vagy „pazar”, „arszlán” fiatalembernek, ahogyan Gyulai Lajos jellemzi; az utóbbi, irodalmunk legnagyobb, közel 140 kötetes naplójának írója, mond el róla egy jellemző anekdotát: „Mikor utazni ment volt, nagyanyja búcsúzáskor 100 aranyat nyomott a kezébe; míg a grádicson lement és szekérébe felült, nem maradt abból csak három darab, mind elosztogatta a cselédeknek, muzsikosoknak etc., kik szekéréhez kikisérték.”⁷

A vékony dongájú, de vasgyúró és bátor, sőt vakmerő fiatalember, a Wesselényi Miklós és Kendeffy Ádám szereplésével fémjelzett erdélyi sportmozgalom kiváló tagja. Csukássai József jegyzi meg róla, hogy „fiatal éveiben nem volt Erdélyben se hozzá fogható lovas, se vívó, se céllövő.”⁸

Természetesen látnunk kell a kortársaitól túlonúló könnyelműségében megörökített Teleki Sándor másik arcát is, az érlelődő reformer, kora haladó mozgalmainak képviselőjét, a „demokrata gróf” vonásait. Teleki Sándor nem volt ugyan irányadó erdélyi politikai személyiség, szűkebb pátriájában, Szatmár megyében és a Kővár vidékén azonban a forradalmat megelőző években már élénk szerepet vállalt. Számára egy pillanatra sem volt vitás, hogy Béccsel és az őt támogató feudális erőkkel szemben a liberális ellenzék soraiban, Kossuth és Wesselényi táborában van a helye. Állásfoglalása nemcsak az 1846-47. évi erdélyi országgyűlés ellenzékének tevékenységében jelentkezik, hanem mint „népvezér”-nek Kővár-vidék szabad paraszt és jobbágy népessége iránti humánus magatartásában, a vidék román nemzetiségű ifjainak támogatásában. Országgyűlési szereplése számunkra azért is emlékezetes marad, mert ott elhangzott beszédében nyíltan az úrbéri viszonyok megszüntetése és a jobbágyfelszabadítás mellett foglalt állást.⁹

Hősünk vitathatatlanul jókedvű, vidám cimborá volt, írók-művészek mulató pajtása, közvetlen modorú és éles eszű társalgó, mégis elvokonsága játszhatott meghatározó szerepet Petőfihez fűződő barátságában. A régen egyoldalúan bohémnak, fékezhetetlennek, tréfacsinalónak, sőt kalandornak megrajzolt Teleki személyisége legfeljebb a költő jókedvű mulatópajtásává avathatta volna, de semmiképpen sem barátjává. Kettejük hároméves kapcsolatának rugóit nyilván másutt: az eszmeiség szférájában kell keresnünk. Ha ide irányítjuk figyelmünket, világossá válik, hogy Teleki esetében nemcsak egy bátor katonával és verekedővel, romantikus-gáláns lovaggal állunk szemben, hanem egy haladó szellemiségű gondolkodóval és politikussal, eszméit életével és cselekedeteivel szentesítő forradalmárral.

Aki Teleki Sándor lelkét igazi mélységében ismeri, tudja, hogy politikai-szabadságharcos küzdelmekben bővelkedő életében az eszmeiség a meghatározó mozgatórugó. Megállapításunkkal nincs ellentétben az a tény, hogy ő sokkal inkább a tettek embere, mint az elméleté. Ha politikai és irodalmi műveltsége nem is volt elég alapos, ha nem is hatolt mindig az eszmék filozófiai mélységéig, változatos olvasmányaiából, kortársak szavaiból ki tudta szűrni az értéket, az igazat. Elég világosan látta: miért kell síkra szállnia. Éppúgy, mint Petőfit, őt is a francia forradalom eszméi lelkesítették. Magáénak vallotta, saját szavait idézve: „a Szabadság-egyenlőség-testvériség nagy tanát, az újvilágnak e szentháromságát...”. A francia forradalom rajongással ejtett hármasságában a romantikus kor hősei az élet értelmét, minden szépségét és teljes gyönyörűségét beleértették s eszmeidájljukért egy percig nem haboztak életüket áldozni.

Gondolatvilágában nem nehéz felismerni Táncsics indítását, Wesselényi és Kossuth szellemiségét. A népek szabadsága mellett tett hitet, amikor húszévesen, 1841-ben elragadtatással írt a megismert lengyel ifjúról, aki az 1830-31-es „szabadságháborúban vívott és sebei mutatják, hogy nem kerülte el a veszélyt”. Vagy észak-amerikai ismerőséről, akinek hazája „szabadságát kivívta és boldogul él, nem korlátoltatván senkitől s előhaladásának az önkény nem szab keskeny kört, boldogságát enmagának köszöni, s szabadságát, mint legfőbb jót, hön őrizve boldogul, virágozva él”.¹⁰

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, hogy megérthessük: miért köttetett olyan hirtelen barátság a jakobinus-köztársasági Petőfivel s fejlődött, edződött, erősödött a következő életszakasz, 1846 és 1849 között, a nagykárolyi Szarvas vendéglőtől, 48 politikai és katonai küzdelmein át egészen a segesvári csatáig.

Közismert, s csak a teljesség szól amellett, hogy felidézzük Teleki Sándor megismerkedését a már hírneves Petőfivel, mikor 1846. szeptember elsején a nagykárolyi fehér asztal mellett találkoztak. Az ismerkedés irodalomtörténeti nevezetesség, megörökítése pedig az emlékiró Teleki Sándor legjobb darabjai közül való. A bemutatást a mindkettőjüket ismerő Haray Viktor szatmári költő és liberális politikus végezte.

„Első szava, melyet hozzám intézett – meséli Teleki –, ez volt:

– Ön az első eleven gróf, akivel beszélek.

– Hát döglöttel beszéltél-e? – kérdém némi savanyúsággal.

– Az magam is voltam komédiás koromban.

– Na, cimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan vad gróf vagyok.

Rám nézett; szemeiből láttam, hogy ezt a feleletet nem várta; kezét nyújtott, s a jég meg volt törve.”¹¹

Emlékezésében Teleki valóban a „kettőjük magatartását hitelesen örökíti meg: a kezdeti bizalmatlan nyakasságot Petőfi, és a fanyarsággal elegy flegmatikusságot a saját maga részéről”.¹² Talán benne volt a költőnek a szatmári nemesi aranyifjúság iránt érzett megbotránkozása is, amit nem feledtetett teljesen a barátaitól Telekiről festett kedvező kép sem. A kezdeti feszültség azonban olyannyira feloldódott, hogy a fenntartásoktól terhelt háttérből életre szóló barátság bontakozott ki.

Jól indult a nagykárolyi ismerkedés is, mert a városban a kisebbségben lévő liberálisok a megyegyűlésen kemény harcot vívtak a konzervatívokkal. Mikor az ellenzék megbeszélésén felszólították, hogy szavalja el „pecsovicsokra” írt versét, a *Nagykárolyban* címűt, Petőfi a Kölcseyhez nem méltó maradiak „helota népére” szórta szörnyű és látnoki átkait. „Én e perctől fogva bámulója lettem s iparkodtam barátságát kiérdemelni” – vallja erről Teleki.¹³ Petőfi viszont új barátjához írott versével bizonyította, hogy ki nem mondott közös eszmevilág és magatartásforma kapcsolja őket egymáshoz.

Amit viszont Petőfi kezdetben nagyon érzékelt, az a kettőjük közti társadalmi, anyagi és rangbeli különbség volt, megfogalmazása, irodalmi tükröződése pedig éppen a *Gróf Teleki Sándorhoz* című versében lelhető fel. A „nagy úr” és a „koldus” képe. Az, hogy Teleki nagymúltú családból, „bárony pólýában” született, a költő meg jóformán nagyapja nevét sem ismeri és szalmazsákon látta meg a napvilágot, ez a különbségnek csak egyik oldala, de ide tartozik a jelen is. Hogy a grófot négy-öt ló ragadja sétára s mindenben bőség veszi körül, míg Petőfi az „apostolok póstáján” jár s holnap talán már éheznek. Csakhogy Petőfi értékrendjében az előkelőség és gazdagság nem volt méritum, s csakis „gróf druszá”-ja lehet büszke rá, hogy a költő megölelte és barátjának nevezi.

Erős önbecsülése alkalmatlanná tette Petőfit arra is, hogy a társadalom magasabb lépcsőfokán állók iránt hálát érezzen, még akkor is, ha valóban jót tettek vele. A költő hálája az volt, hogy figyelemre, ritkábban barátságára méltatta őket. Kezdetben talán ez jellemezte Telekihez fűződő kapcsolatát is, de az idő múlásával, egymás gondolatvilága, jó tulajdonságai és gyengéi megismerésével viszonyuk igazi, őszinte barátsággá mélyült. Másrészt válasza a jótetre – az alkotás volt.

Fenti magaviseletét érzékletesen szemlélteti Petőfi koltói meghívása Teleki által és ismételt ottani tartózkodása. Ismeretes, hogy a költő Szendrey Júlia iránt lánggra lobbant szerelme készítette Telekit az első koltói meghívásra 1846 szeptemberében. Azt megelőzőleg azonban a gróf Erdőd fele kocsiáztatta a költőt és sok apró szívességgel sietett a vidékkel ismeretlen költő segítségére. Az elkövetkező három év leforgása alatt Petőfi számtalanszor ellátogatott Koltóra, hiszen Júlia közelébe vonzotta, szintúgy, mint a lánykérés, az eljegyzés és esküvő. Telekire pedig a legbizalmasabb dolgokban is számítani lehetett. Szellemi és érzelmi világát éppen olyan boldogan osztotta meg a költővel, mint kedves kastélyát és birtoka javait. Hasonló cselekedeteivel Teleki

Sándor már lényegében a költő mecénásává vált, csakhogy támogatását, szívességét úgy kellett nyújtania, nehogy a költő jótéteménynek fogja fel, ami őt hálára kötelezi, hanem pusztán baráti gesztusnak, a jópajtási viszony jelének, kifejezésének

Költő Petőfi részére Erdőd közelsége miatt volt kecsegtető, no meg, háromhetes első ottlét a kikapcsolódás, pihenés, a szórakozás, az eszmecsere, a barátság oltárán hozott áldozatnak is tekintette. Szívesen vett részt az itt zajló közéletben, amelynek egyik központja Költő volt. Telekiék itt tárgyalták meg Közép-Szolnok és Kraszna megyék irányadó személyiségeivel a Partium és Magyarország újraegyesítésének kérdését, a liberális ellenzék helyi teendőit. Petőfi a fentieknél sokkal többet kapott Teleki birtokán. Most szemlélhette meg első ízben a vidék csodás természeti szépségét, amit aztán verseiben halhatatlanná varázsolt.

A részére most és később biztosított gondtalan jólét, szíves vendéglátás, baráti együttlét olyan szórakozásokkal ajándékozta meg, mint a természetjárás, a kirándulás, városlátogatás.

Költőn a jóbarát és nagylelkű Teleki lovat adott alája és arra törekedett, hogy szenvedélyes és félelmetes lovaglótudományából minél többet átruházzon a hasonló mesterségben járatlan költőre. „Időtöltésünk, multságunk a lovaglás és kocsikázás volt – emlékezik a házigazda Teleki. Kilovagoltunk az erdőkre, bekocsikáztunk Nagybányára. A ló egész szenvedélyévé vált.”¹⁴ Miske J. Béla naplórészletében hozzáteszi: „Abban az időben különb lovakat nem lehetett látni messze földön, különb kocsis meg talán az országban sem volt Teleki S. grófnál. Petőfi valódi bámulattal nézte a gróf lökezelési bravúrait, s nagyon kérte, tanítsa meg őt lovagolni, meg lovat hajtani.”¹⁵ A költő valóban meglehetősen megtanult lovakkal bánt, meg lovagolni. Lovaglóismereteinek később tisztaként, a szabadságharc idején jó hasznát vette. Segesvárnál is megmenekül talán, ha ló van alatta. Csakhogy előzőleg családja fenntartására Debrecenben hátszlovát kénytelen volt eladni...

Végjutatták a Szamos- és Lápos völgyét, meglátogatták a nagybányai Kereszthegy aranykitermelő üzemét, jó mélyen leereszkedve a vájatokba, megtekintették a fenezelyi kohókat, közlőrl ismerte meg a munkások, vājárok nehéz életét. Eljutottak a zelisteyi űveghutába, ahol dolgos kezek állították elő az ipari termékeket. Elkalandoztak Somkútra, sőt Berkeszig, melynek közelében fekvő Őrhegyről csodálhatták a Nagybányáig kitarulkozó panorámát. De feltárultak előttük a nagy multú bányavárosok emlékei, viharos történelmünk színhelyei. Többször megfordultak Nagybányán, ahol a bányatisztek, intelligencia „szívesen látott vendégei” voltak. „Engem szerettek, Petőfit bámulták” – írja erről Teleki.¹⁶

Teleki Sándor szerette az embereket, mikor tehette nagylelkűsége és jószívűsége bizonyosságát adta, olykor a túlzásig, pazarlásig is. Nemcsak mulatócímborákat és barátokat hívott magához, hanem öreg korában a rokkant honvédek is gyakran keresték fel udvarát, volt köztük olyan magatehetetlen, aki élete végéig nála talált otthonra. De mindig különösen vonzódott a nagy emberek társasága iránt, akik ilyen vagy olyan okból közel állottak hozzá. Azért dicsekedhetett ismeretségi körének olyan gazdag arcképcsarnokával. Irodalmi nagyságokkal talán azért szeretett együtt lenni, hogy azzal a benne szunnyadó írói ambíciókat táplálja, művelődjön, közel férközzön lelkükhöz, s egy kicsit sütkérezni áhított azok fényében.

Közöttük az első helyen Petőfi állott. Benne barátot, zseniális költőt, bátor szabadságharcost, igaz embert, gazdag lelkivilágot vonzott magához. A „vad gróf” olyan szívesen megosztotta anyagi javait barátaival, hogy Petőfinek egyáltalán nem esett nehezére, hogy megkérje: engedje át öneki és feleségének néhány hétre költői kastélyát kizárólagos használatra. Úgy, hogy a kastély ura is távozzon s a szakácson és feleségén kívül senki ne tartózkodjék az épületben. Így esett, hogy 1847 őszén Petőfi mézesheteit Teleki kastélyában töltötte, így vált halhatatlan irodalomtörténeti zárandokhelyé Költő, így fogant a faluban szerelmi líránk talán legbecsesebb és legismertebb darabja, a *Szeptember végén*. Teleki részéről ez baráti gesztus volt, de hatásában a mecénás támogatását, segítségét jelentette az alkotónak, a szellem emberének, amit az gazdagon gyümölcösztetett. Ha a neki juttatott kedvességért a költő Telekinek barátságával adózott, a részére juttatottakért közösségünknek alkotásaival válaszolt.

A költői kastély a fiatal párnak, a fénykorát élő költőnek egyaránt ideális környezetet kínált. Petőfi szerint: „A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet”.¹⁷ Annak, aki nem látta, talán legszemléletesebb és legilletékesebb mégis Teleki leírása a költői tájról: „Házam egy kis lejtős magaslaton áll; az előtérén észak felé sima, nagy térség, zöld rétekkel és tölgyfa csoportozatokkal, a térséget a Lápos vize kigyőzza végig, s egy magaslatról egész futása látható, mint ő mondá a kanyargó Szamosról: „mint egy odafagyott villám”. ... A háttérben amfiteátrális kanyarulatban, a Kárpátok hegyláncolata, Ugocea megye két nagy mamelonjától föl keletre, az ősz Cilesig, középen az öreg Rozsály, óriás sziklakidomborodásokkal, s a tetején mérföldre terjedő egyenes fennsíkkal, megrakva sötétzöld áfonyabokrokkal; jobbra tőle a Gutin, a hegyeknek óriás púposa, hegyes, egyenesen kiálló gránit-csúcsaival... A háromágú Cibles, a magyar haza tridense, magára húzva a villámokat, mint torreádor a bősziüt bikát.”¹⁸ A *Szeptember végén*ben felcsillanó Petőfi-kép, hogy „hő takará el a bérci tetőt” ezeket a hegyeket idézi és nemcsak a Rozsályt, ahogyan a vidék közvéleménye véli. Hiszen Szendrey Júlia naplója is a „bércek... fejeiken fehérlő, keskeny hókoszorú”-ra emlékezik.¹⁹

Aki felkeresi a falut, egy kicsit beleéli magát a költő lelkivilágába és jobban megérti, hogy Petőfi nyomában miként is vált fogalommá Költő irodalmunkban. A faluvégi dombtetőn épült kastély, az onnan kitarulkozó fenséges táj, az ifjú feleségével megosztott magány és csend, a zavartalan együttlét, a számukra nyújtott adottságok, a gazdag könyvtár és a szobák bensőségesége, a távollétben is jelenlévő jóbarát személye és a költő által annyira szeretett kunyhók népének közelsége, élete során ritkán érzett örömmel töltötték el a költőt. Költő népe is megszerette őket, egyik család újszülött gyereke, a kis Sebestyén Kata keresztszüleinek hívták meg Petőfiéket. A Júliával itt átélt hat hét boldogsága halhatatlan élménnyé avatta számára Költőt. Nemhiába foglalta aranykeretbe a költő az itt töltött napok gazdag érzelmi tartalmát: „itt hagyjuk Költőt, az örökké kedves emlékü Költőt, hol oly édes heteket tölténk, amilyen boldogságot halandó álmodni és elbíri csak képes...”²⁰

Sorainkban csak a barátságunk, a Teleki Sándor által Petőfinek nyújtottaknak adózunk és nem feladatunk az időszak vizsgálata Petőfi költészetében, az ide kapcsolódó mintegy negyven vers elemzése. Végezetül csak arra emlékeztetünk, hogy Petőfi somfája a költői kastély kertjében egy múlhatatlan barátság és egy halhatatlan szerelem élő emléke.

Azé a barátságé, amely a közelgő forradalom és szabadságharc idején még jobban közelítette írásunk két vezető alakját. Alkalom annak a mindkettőjükhöz olyan közel álló damjanichi mondásnak a bizonyítására, hogy „A roham a harcok poézise”, amit Teleki Sándor olyan szívesen idézett. Mindketten részt vettek a forradalomban, Petőfi Pesten, Teleki Kővár vidékén, Erdélyben. És mindketten önkéntesen jelentkeztek a szabadságharcos hadseregbe.

48-ban első találkozásuk tragikus körülmények között esett, mikor a forradalom az ellenséges támadás viszonyai között szabadságharcba csapott át és a Honvédelmi Bizottmány az önvédelemre összpontosított. Petőfi alkalmi versével Agyagfalvára igyekezett, hogy a székelyek fegyveres támogatását megnyerje, de szeptember utolsó napjaiban csak Nagybányáig juthatott el. Urban császári alezredes ugyanis lázadásra bírta a Kővár-vidéki román határőröket és parasztoakat, akik a magyar kormányzat ellen fordultak, s a csillapításukra indult Eötvös Mihály szatmár megyei alispán és Teleki Sándor kővárvidéki főkapitány alig menekült karmaikból. Így Petőfinek vissza kellett fordulnia, a közigazgatási hatáskör nélkül maradt Teleki pedig jobbnak látta, ha önként jelentkezve, katonaként szolgálja a szabadságharc ügyét. A hadieseményeknek ezek az első hónapjai egyikük reményeit sem

váltották be.

Csak Bem József tábornok erdélyi főparancsnoki kinevezése és hőseinknek a vezérkarában folytatott tevékenysége hozta meg a két barátnak a bizonyítás lehetőségét és az óhajtott hadi dicsőséget. Nem véletlenül kerültek Bem táborába. Teleki Sándor a dési visszavonulás után bizonyítani akart és a demoralizált nemzetőr- és honvédcapatok között várakozott Szatmáron. Ő is végighallgatta és meg is örökölte Bem magvas beszédét, amelyben a fegyelemsértőknek golyót, az arra méltóknak meg jutalmat ígért. A komoly helyismerettel, veleszületett mozgékonyasággal és tettekrevalósággal, jó tájékozottsággal rendelkező, kitűnő lovas hírében álló és vakmerő Teleki rövidesen megnyerte Bem rokonszenvét. A főparancsnok Telekit maga mellé vette, ezredesévé fogadta és mint hadi felügyelőt és futárt alkalmazta erdélyi hadjárata során. A bizalmat Teleki nemcsak kiváló szervezőmunkájával, példás magatartásával hálálta meg, hanem azzal is, hogy részt vett a harci cselekményekben, többek között a gálfalvi csatában, ahol bátor bravúrával megmentette szeretett tábornoka, Bem apó életét.

Petőfi csatlakozása Bem táborához nagyjából a Telekiéhez hasonló indíttatásból történt. A fegyelemsértés ügyében elmarasztalt költő, a „vesztett csaták, csúfos futások” idején, a Debrecenben tartózkodó Kossuthhoz írott levelében azzal akarta ismét felvenni a tiszti egyenruhát és vágyott az erdélyi hadsereg keretében harcolni, mert „gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember”.²¹ Az 1830-31. évi lengyel nemzeti felkelés és a 48-as bécsi barrikádok hősről, a szabadságharcos tábornokról Petőfi már tudott és bár Bem csak néhány napja vette át a főparancsnokságot, bizalommal tekintett parancsnoka erdélyi hadi tevékenysége elé. Kossuth utasítására aztán 1849. január 19-én a hadügyminisztérium intézkedett Petőfi „Bem tábornok úr hadseregéhez való áttétele” ügyében. Ugyanazon a napon, mikor Bem a csucsai csatával megkezdte győzelemsorozatát²², a hadjárat eredménye pedig Erdély visszahódítása lesz. Petőfi hat nap múlva már Szelindeken van és jelentkezik Bemnél, aki azonnal segédtisztjévé nevezi ki és lóval ajándékozza meg az általa már hírből ismert költő-századost, serege meg „Éljen!” kiáltásokkal fogadja.²³

Bem táborában ismét találkozik a két jóbarát, akik a generális megbecsült és szeretett tisztszejévé emelkednek. Olyan katonák közé érkeztek, mint Czetz János, Bem „jobb keze”, vezérkari főnöke és az argentin hadsereg későbbi újjászervezője és gróf Bethlen Gergely, „Bem hadserege Murat”-ja, az egyesített olasz királyság későbbi tábornoka.²⁴ Nemcsak a katonaként, a szabadsággondolat híveként és értelmiségiként vonzódott Petőfihez és Teleki Sándorhoz a művelt, több műszaki, történelmi és hadtudományi munkát kiadott Bem, hanem azért is, mert francia és német nyelvtudásuk alkalmassá tette őket arra, hogy értekezzenek és beszélgessenek vele, szavait, utasításait, parancsait meg hadserege és felettesei felé közvetítsék. A két jóbarát iránta mutatott természetes és közvetlen viselkedése, forró szeretete és igaz tisztelete külön is kiérdemelte Bem vonzódását irányukban. Mindketten azok közé a honvédtisztek közé tartoztak, akiket Bem bizalmával megisztelt, szeretett és szűkebb körébe fogadott. A szabadság költőjének jelenléte és lelkesítő verseinek sora presztízst biztosított Bem erdélyi tábora számára és állandóan emelte katonái harci-erkölcsi erejét. Petőfinek csodálata Bem és hadserege iránt közismert, hiszen a tábornok számunkra azóta is „Osztrolenka véres csillaga” és „A szabadság régi bajnoka”. De nagyra értékelhető barátjának szerepe is az előttünk élő Bem-portré megörökítésében. Tökéletesen igazak Kovács Endrének, Bem életrajzírójának szavai is: „A romantikus hős alakját rajzolta meg ihletett tollal *Teleki Sándor* is, Bem egykori adjutánsa, kinek írásaiból Bem valósággal a harcok félisteneként tekint az olvasóra. Az emlékiratírónak ebben a Bem-kultuszában visszatükröződik a magyar nép nagy szeretete a szabadságharcos hős iránt és ebből a szempontból a memoárok történetírásunk pozitív hagyományaihoz tartoznak.”²⁵

Petőfi és Teleki végigharcolták Bem erdélyi téli hadjáratát, együtt élték át annak minden örömet és bánatát, nyomorúságát és dicső napjait, részt vettek a csatákban, győzelmekben és visszavonulásokban, együtt ünnepeltek és együtt keseregtek. „Az erdélyi hadjárat alatt voltam én legtöbbit vele – írja Teleki szabadságharcos kapcsolatukról – s szabad magam így kifejezni, ott *csontosult* meg a barátságunk. Bem nagyon szerette őt, s én is egyik kedvence voltam: ő is, én is mindig a főhadiszálláson voltunk szállásolva, ha úgy történt, hogy helyszűke miatt nem fértünk el, mindig hozzám jött, s nálam töltötte az éjszakát, s többnyire az én lovaimon lovagolt, s Török uram, az én ordinánc káplárom dajkáskodott felette.”²⁶

Közös táborozásukról fennmaradt néhány történet és anekdota máig él hagyományainkban. Az egyiket Gesztessy László törzssorvos jegyezte fel. Miután Bem szászvárosi csatában szerzett sebeit bekötözte, Teleki Sándor kérésére a doktor a lázas Petőfihez ment. Mikor Gesztessy betegágyához lépett és hogyléte iránt érdeklődött, Petőfi így szólt hozzá: „Fogd meg a pulzusomat, te borbély...” A nemcsak medicinae doctori, hanem bölcsészeti doktorátussal is rendelkező Gesztessy megdöbbenésének Teleki Sándor így vetett véget: » Petőfi poéta, ő pajtásaival ilyen modorban szokott társalogni.« Én aztán magamat tájékozván – írja Gesztessy –, a gyógykezelést elrendeltem, Petőfi másnap egészséges lett.”²⁷

Egy másik kapcsolatra fényt vető történetet maga Teleki mesél el. Valamikor 1849 kora tavaszán Marosvásárhelyt ismét találkoztak. Különös, de igaz történet, hogy a Jókai-írta „hitelező csorda” által mindig üldözött Telekitől valamikor pénzt kért kölcsön Petőfi, most pedig meghozta 600 forintnyi adósságát. Teleki nem akarta elfogadni a pénzt, de Petőfi öntudatosan így válaszolt: „Köszönöm, de ajándékot nem fogadok el, tőled sem!”²⁸

Nem sokkal később, március elején Telekit Nagybányára, Petőfit meg Kolozsvárra menesztette Bem, s így Marosvásárhelyről kiindulva ismét együtt utaztak néhány napig. Maguk mellé vették Rác Gyula közhuszárt, a gálfalvi lovasroham 17 éves hőst, aki – fején súlyosan sebesülve – Teleki jóvoltából került a marosvásárhelyi kórházba, most pedig – jóformán lábadozva – hazafele, Szamosújvárnak tartott. Rácznak közös útjukra való visszaemlékezése rávilágít a két jóbarát szeretetére, melegségére, emberségére a gyermekkatona iránt, s teljesebbé teszi azt az érzelmi-lelki alapot, ami kettőjüket annyira összekapcsolta.²⁹

A bajtársi viszonyban még jobban megacélozódott barátságuk még sok érdekes és szép mozzanata fűzte össze hőseinket a Bem alatti találkozástól a szabadságharc összeomlásáig, annak azonban minden részlete sajnos nem ismeretes. Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy utolsó találkozásuk 1849. július 31-én, Székelykeresztúron esett. Azon a napon, amikor tábornoka parancsára a „nyargonc” Teleki Sándor ezredes futárként Kemény Farkas seregének keresésére Marosvásárhely irányába indult, Petőfi pedig, Bem egyenes utasítása ellenére – aki mindig igyekezett távol tartani a költőt a csatatérről – a sereg nyomában Segesvár felé.

1. Jókai Mór összes művei. Bp. 1897. 61. k. 335-336.l.

2. Balázs Sándor: Gróf Teleki Sándorról. Koszoru. 1880. 175. l.

3. Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. Bp. 1956. III. k. 313. l.

4. Teleki Sándor emlékezései. Szerk. Görög Lívia. Bp. 1958. 7-9. l.; Teleki Sándor: Emlékezzünk régiekről. Emlékezések és levelezés. Szerk. Csetri Elek. Bukarest 1973. (ezután: Teleki: Emlékezzünk.) 6-8. l.

5. Csetri Elek: Karlista volt-e Teleki Sándor. Korunk. 1971. 288-294. l.

6. Gál György Sándor: Liszt Ferenc életének regénye. Bp. 1968. 399-455; Teleki: Emlékezzünk. 9-11. l.

7. Idézi Teleki: Emlékezzünk. 11. l.

8. Teleki: Emlékezzünk. 11. l.
9. Trócsányi Zsolt: A „vad gróf” portréjához. In: Petőfi és kora. Szerk.: Lukácsy Sándor és Varga János. Bp. 1970. 215-148. l.; Teleki: Emlékezzünk. 11-12. l.
10. Teleki: Emlékezzünk. 321. l.
11. Teleki Sándor: Petőfi Sándor Koltón. Petőfi-album. Budapest 1898. 71-72. l.; idézi Teleki: Emlékezzünk. 84. l.
12. Dávid Gyula – Mikó Imre: Petőfi Erdélyben. Bukarest 1972. 28. l.
13. Teleki Sándor: Petőfi Sándor Koltón. 73. l.
14. Idézi Dávid-Mikó: Petőfi Erdélyben. 55. l.
15. Uo.
16. Uo. 33, 50-58, 79-83, 106-108.
17. Teleki Sándor emlékezései. 64. l.
18. Teleki: Emlékezzünk. 91. l.
19. Dávid-Mikó: Petőfi Erdélyben. 126. l.
20. Uo. 74. l.
21. Idézi Dienes András: Petőfi a szabadságharcban (Budapest) 1958. 68. l.
22. Dienes: i.m. 69. l.
23. Dienes: i.m. 74-76. l.
24. Czett János: Bem erdélyi hadjárata 1848-49-ben. Ford. Komáromi Iván. Pest 1868. XII, XV. l.
25. Kovács Endre: Bem József. Bp. 1954. 9. l.
26. Teleki: Emlékezzünk. 106. l.
27. Dávid-Mikó: Petőfi Erdélyben. 197. 198. l.
28. Uo. 199. l.
29. Dienes: i.m. 116-120. l.

Lukácsy Sándor

Alibaud

150 éve írta Petőfi Az apostolt

Délután fél hétre járt az idő, amikor Lajos Fülöp francia király a minisztertanács végeztével hintájába szállt, hogy a Tuileriepalotából Neuillybe hajtasson. Milyen gondolatok motoszkáltak körte-fejében, mely állandó témát adott tiszteletlen karikatúristáknak, nem tudhatjuk; legföljebb sejteni lehet, hogy idősebb fia bécsi küldetésén tűnődött: vajon megkapja-e az áhított Habsburg hercegisasszony kezét? Ha igen, a parvenü polgárkirályság tekintélyre tehet szert Európa gögös dinasztiái között. Hasonló diplomáciai lépés egyszer már eredményes volt: Napóleon feleségül vehetett egy bécsi lányt, s ami sikerült a „korzikai emberevő”-nek, miért ne sikerülhetne az ő csemetéjének, aki mégiscsak herceg, noha nem Bourbon, csupán Orléans-i. Jó ómennek látszatott, hogy a mostani menyasszonyjelöltet is Mária Lujzának hívták.

Miközben a király ezen morfondírozott, hintaja a port-royal-i kapuhoz ért. Báméskodó mindig akad, „a népség ezrivel tolong”, sokan éljeneznek. A tömegben álldogált egy fiatalember, huszonhat éves (épp annyi, mint halálakor Saint-Just vagy Petőfi); senki sem figyelt rá, csak később vették észre, milyen jóképű ifjú: lányos arca körül szép hosszú, fekete hajzat, kék szemében ábrándos melankólia és egy kis büszkeség, semmi gyanús vonás. Ám a fiatalember egyszer csak keresztünyomakodik a sereglésen, a hintó mellé lép, sétapálcáját, mely löfegyvert rejtett, ráfogja a királyra, s eldördül a halálosnak szánt lövés. Nem talált, Lajos Fülöp sértetlen maradt, a merénylőt leteperték.

Ez történt 1836. június 25-én.

Lajos Fülöp aligha volt nagyon meglepetve: ez már a negyedik merénylet ellene, és lesz még három. Tudhatta, hogy Franciaországban uralkodni veszélyes mesterség; az apja is vérpádon végezte, noha nem is uralkodott.

Nem érte meglepetés a merénylőt sem; jól tudta, akár sikerül terve, akár nem, bizonyos halál vár reá. Július 8-án állították bírái elé, másnap elítélték „feje levágására”, 11-én reggel 5 órakor, az apagyilkosok fekete ruhájába öltöztetve, kivégezték. Nem bánta meg tettét. „Es dammagé qué l' ayoun manca” – mondta provence-i tájszólásban; csak azt sajnálom, hogy elhibáztam. A republikánus hagiográfia új névvel gyarapodott: Louis Alibaud nevével.

1810-ben született Nimes-ben. Itt apja fuvaros volt, majd, miután tönkrement, kocsmát nyitott Narbonne-ban „A zsiráfhoz”. A fiút nyugtalan vér hajtotta, sehol sem találta helyét. Textiles inas, matróz, távirász, tizenhét éves korában fölcsap katonának, káplárságig vitte, 1830-ban megsebesül egy barikádon (de nem biztos, hogy harcolt), cserélgeti a városokat, mint más az ingét, Párizs, Strasbourg, Perpignan, politikai elbarátokkal egy kis kiruccanás Spanyolországba, megint Párizs, utcai verekezésbe csöppen, párbajban segítkezik, szerencsétlennek érzi magát, öngyilkossági tervet forgat a fejében, végül úgy dönt, inkább a királyt öli meg. Egy egzaltált ifjú.

Hasonló sok volt akkor Franciaországban, és nemcsak ott. Musset írta meg, szépen és pontosan, a század elveszett nemzedékének vallomásait (*Les Confessions d'un enfant du siècle*). Elzúgtak Európa háborúi, az új kor nem kínál sem kariert, sem eszményt, a valóság unalmas és csömört okoz, a szenvedély ringyót ölel, a mocsok árad, fertőz, fojtogat, pénzhajhászok és megalázott szegények társadalma, minden hit elszállt, maradt a nagy-nagy bizonytalanság, szürkületi világ (*crépuscule*), átmenet fény és sötétség között, de nem lehet tudni, hajnal vagy alkonyat, kezdet avagy vég.

Országomat egy lóért! – kiáltotta Shakespeare menekülő királya; életemet egy ideálért! – kiáltotta a kor reménytelen ifja.

1834-ben kiadták, hosszú szünet után, Saint-Just műveit, a jobbik Európa olvasta, Liszt Ferenc is, Alibaud kölcsönkönyvtárból vette ki, mert szegény volt. Párizsban a Saint-Merry kolostor utcájának barikádjánál elvérzett száz republikánus felkelő, a szabadság szentjeinek glóriája szállt fejükre, Alibaud rajongott értük. Ideálok, de nem sikeresek. Saint-Just hiába igazgatott seregeket, a forradalom elbukott; a republikánusok maroknyi csapata hiába volt hős, jeladásukra a forradalom ki sem tört. Eredményt csak az egyéni tétől lehetett várni, a példa egy német diák, aki leszúrta Kotzebue-t, mert a hatalom béresének tudta, az ő nevét vette föl George Sand. Elérkezett a magányos merénylők történelmi órája.

A 20. század terroristáinak nincs semmi közük hozzájuk. Ezek válogatás nélkül gyilkolnak, tömött járműveket és áruházakat robbantanak föl, lehetőleg távirányítással, versek, azt hiszem, nem szólnak róluk. Azok szemtől szembe támadtak, célpontjuk a zsarnok, a gyűlöletes Egy, minden szenvedés, bűn és gyalázat fő oka, a rossz megtestesítője, tettük amennyire valóságos, legalább annyira szimbolikus, fegyverük szakrális költői téma. Kényszer hatása alatt cselekedtek, mákonyos szédületben, ők voltak az igazságtevés kokainistái.

„... gondolkozzál az okain is tán” – hallgatni kellene Kosztolányi sójátékos rímére.

A merénylők sorra kudarcot vallottak, ölni akartak, őket ölték meg. Történelmi szerepük villanásnyi, nagyjelenetüket a tárgyalóteremben játszották el. Tudtak viselkedni. Alibaud csak a becsületét védte (kellett, mert köztörvényes vétkekkel is vádolták, ez nem századunk találmánya), megbánást és félelmet nem mutatott.

– A király ostromállapotba helyezte Párizst, kormányzás helyett uralkodni akart, Lyonban és a Saint-Merry kolostor utcájában polgárokat mészároltatott le, keze véres és gyalázatos, meg akartam ölni.

– Nép, gyáva vagy, tűröd szenvedésedet, meghunyászkodol, botot érdemelsz!

Védőtanúit elutasították, többször megvonták tőle a szót, siettek. Kivégzését a hajnali sötétség órájára rendelték el, amikor Párizs még alszik.

Aztán: arcmását litográfiákon terjesztették, kiadták (apokrif) testamentumát, George Sand Brutushoz és Cassiushoz hasonlította: „Alibaud szent...” – és prózakölteményben szólította meg: „Úgy siratlak, mintha magzatomból volnál, kit kilenc hónapig hordoztam méhembem.... Lépj derűs mosollyal vesztőhelyed lépcséjére, oltár az... Szívem, szerelmem, gyermekem...” Flabuert a *Éducation sentimentale*-ba egy Alibaud-rajongó alakját szőtte be.

De mit nekünk Hekuba, mi közünk nekünk, magyaroknak Alibaud-hoz? Lehet, hogy nem is kevés. Louis Blanc részletesen beszámolt Alibaud tettéről, peréről, haláláról az *Histoire de dix ans*-ban, Petőfi olvasta ezt a könyvet, s *Az apostol* írásakor Szilveszter merényletének színeit innét kölcsönözte.

*A város zajban s fényben úszik,
A népség ezrivel tolong....*

*Mely alkalom, mely ünnep ez?
Talán az isten jött a földre?*

*Nem; nem az isten, más megy ottan, aki
Kisebb az istennél, azonban
Magát nagyobbnak tartja: a király!...*

Szilveszter rásüti fegyverét. Petőfi tudta Louis Blanc könyvéből, hogy Alibaud golyójának fojtása Lajos Füköp hajában akadt meg; Szilveszter golyója a kabátban.

*Kelj föl, te gyáva zsarnok,
Hisz nem talált a fegyver,
Ruhádba s nem szívedbe
Ment a tévedt golyó.*

Alibaud-t és Szilvesztert elfogják, szidalmazzák, örök és báméskodók.

*... leverék
Lábáról őt, és boldog, aki
Vén, ráncos orcájára köphet
És megrúghatja ősz fejét.
Boldogtalan nép, mért gyűjtöd fejedre
Az isten átkát?....*

Néhány nap múlva vérpad állt téren...

Van egy mozzanata a történetnek, melyet Louis Blanc nem írt meg, csak a periratokból lehet tudni: Alibaud elmondta vallomásában, hogy amikor merényletére készült, egy kis szobát bérelt, egyedül aludt, hogy ha netán álmában beszél, ki ne fecsegye tervét. Perének jegyzőkönyve annak idején megjelent, de ez a füzet a negyvenes években már ritkaság lehetett, aligha került Petőfi kezébe. És mégis:

*A roskadt aggból izmos ifjú lett.
És homlokán rejtélyes szándok ült...*

*Mélyen titkolta szándokát,
Alunni sem ment mások közelébe,
Nehogy kimondja álmában, nehogy
Megsemmisüljön, ha napfényre jön.*

A költő olvasmány hatása nélkül is meg tudta érteni a magányos merénylő lelkivilágát, Alibaud fejével gondolkodott.

De mi közünk van Petőfihez és képzelt merénylőjéhez? A 20. század végén, bár folyvást dül az erőszak, vagy éppen ezért: elítéljük az erőszakot, tiltjuk a forradalmat (ha éppen nem gyalázzuk), reformra esküszünk, és nincs rettegettebb s gyűlöletesebb, mint a terrorista. Petőfi azonban a forradalmi erőszakra esküdött („én, századom hú gyermeke”), s fölmagasztalt egy merénylőt, noha másfélét, mint a maiak – ilyen kellemetlen ember volt, mit kezdjünk vele? Az a bronzkéz, mely a Duna-parton az ég felé emelkedik, nemcsak a *Megy a juhászt*, hanem *Az apostolt* is írta – mihez kezdjünk vele? „Más keblű nép” lettünk és másfajta raj, s ha megtagadtuk az erőszak elvét, nem kellene-e – mivel a logika kötelez – megtagadni Petőfit is? Ha már átírtuk – megfeleztük – értékrendünket, nem volna itt az ideje átírni a történelmet, kiiktatni belőle a 19. századot és forradalmait, átírni Petőfi költészetét, kihagyni legalább tankönyveinkből (ha még ki nem hagyták) *Az apostolt* és az életmű felét-harmadát? Vagy bocsássuk meg neki, elnéző szájrándítással és gyáván, hogy kényelmetlen verseket írt, nagy költő kis hibával, leértékelt áru, egyik fele használható, a másik fele reparálásra szorul?

Uraim, vagy-vagy! Petőfi egy és oszthatatlan. Tessék végre színt vallani: akarunk együtt élni az egész Petőfivel? Ha nem, várom a szobordöntőket. Lesznek. Döntögetésben és pulyaságban nagyok vagyunk.

Lőrinczy Huba

„A műveltség meghalt, a nihil él”

Márai Sándor: Jelvény és jelentés*

Kétszer is papírra vetette 1946 folyamán a című választott ítéletet Márai Sándor. Epekeserű magánvéleményként diáriumába jegyezte be (vö.: *Ami a Naplóból kimaradt 1945-1946*. Bp., 1992. 150.), hogy feltűnjék ugyane komor verdikt a *Jelvény és jelentés* zárlatában is: e mondatot sürgönyzi Garren Péter a harmincas évek közepe táján berlini tapasztalásainak summájaként Párizsba, megbízójának, Emmánelnek. S fölötte beszédes ez az egybeesés. Jelzi, mily mértékben azonos a szerző tulajdon regényhőisével, hogy a teremtmény a teremtő lelelkéből vétetett, ámde jelzi azt is: mily vészesen hasonlítanak Márai nézete szerint a világháborút megelőző idők a világháborút követőkhöz. S noha a könyv mindvégig a nagy készséggel fasizálódó Németországról beszél, a magunk részéről úgy tartjuk: e mű kettős fájdalom, kettős csalódás szülötte s dokumentuma. Túl egy immár letűnt, félmúlttá vált korszak kiváltotta megvetésen, utálaton, felháborodáson, benne él az íróban s a szövegben a „szép, új világ” láttán érzett kiábrándulás is.

A *Jelvény és jelentés* elsősül 1948 tavaszán látott napvilágot, s utolsó könyve volt Márainak, amely emigrációja előtt elhagyhatta még a honi sajtót. A források tanúsága szerint egy része (gyaníthatóan a bevezetés) már 1944-ben készen állt (vö.: *Napló 1943-1944*. Bp., 1990. 168.), a munka azonban vagy másfél esztendőre félbeszakadt. 1946 januárjának legelejéről való a följegyzés: „Folytatom a » Sértődöttek« -et. Ezt az évet reászánom. Nem tudom elhelyezni az anyagot két kötetben: kell a harmadik, mert ellensúly” (*Ami a Naplóból kimaradt 1945-1946*: 109.), hogy néhány hónappal utóbb – addig a *Jelvény és jelentés* problematikája, megannyi műhelygondja kerül újra s újra szóba – már ezt rögzítse a diárium (i.m. 195.): „Írni kezdettem a » Sértődöttek« harmadik kötetét” – vagyis azt, amely az eredeti szándék szerint a *Művészet és szerelem* címet viselte volna, visszautalván így *A hang* lezáró szavaira. E könyv vizsgálata azonban most nem feladatunk.

A *Jelvény és jelentés* – hasonlatosan ciklusbéli előzményéhez, *A hanghoz* – visszaemlékező, énformájú regény, kivéve a legutolsó, kurta fejezetet, ahol is (némiképp váratlanul) átveszi a szót a sorozat első három kötetében szinte teljhatalommal bíró szerzői narrátor. Amíg ő föl nem lép, Garren Péter beszél, ki szereplő és történetmondó egy személyben, s a maga tudatán szűri át, a maga nézőpontjából értékeli s értelmezi az egykor látott, hallott, tapasztalt dolgokat, mi több: a saját – a Máraiéval azonos – nyelven és stílusban szólaltatja meg a többi figurát, legkivált a Gerhart Hauptmannból és Thomas Mannból összegyűrt fiktív íróhóst, Bertent. *A hang*, valamint a *Jelvény és jelentés* emlékezőtechnikája azonban jól érzékelhetően különbözik is egymástól. Az utóbbiban csupán elvéve (például: 9., 100.) tűnik föl az az idő- és személyiség-szembeesítő megoldás, amely oly fontos szerephez jutott az előbbi lapjain. *A Jelvény és jelentés* Garren Péterre nemigen szikráztatja össze hajdan volt személyiségét a későbbivel, a megidézett múltat a megidézés jelenével; jószerével csak a régi események, szituációk, benyomások (stb.) reprodukálására vállalkozik. (Más kérdés, hogy a reprodukció szükségképp produktív ezúttal is: az emlékezés mechanizmusa, az emlékező perspektívája óhatatlanul átalakítja, stilizálja az egykori élményeket, másként mondva: a távlat sohasem az eredeti alakban és fénytörésben látatja a dolgokat.) Látszatra szimplább képlet jön létre így, mint volt *A hang* című regényé, ám a *Jelvény és jelentés* a rendszeres személyiség- és időszembeesítés híján is szerfölött komplex alkotás, s esztétikai és gondolati értékei egyaránt számottevőek.

Mindenekelőtt is: ez a könyv még tovább bonyolítja és kuszálja a ciklus, *A Garrenek műve* korábban sem egyszerű idővonatkozásait. Kiderül belőle, hogy az atya immár tíz esztendeje halott (29., 30.), mivel pedig *A hang* „cselekménye” az első világháború után tizenkét évvel játszódik (vö.: *Az idegenek – Sértődöttek. A hang*. Bp., 1996. 207-208.) a *Jelvény és jelentés* meg hozzávetőleg három évvel később, fölötte könnyű kiszámítanunk: Garren Gábor csupán négy-öt esztendővel élte túl „az idegenek” érkezését, a „város” megszállását. Csakhogy ez szögesen ellentmond annak, amiről a *Féltékenyek* és *Az idegenek* egybehangzón tudósított. E két regény szerint az apa épp húsz évet élt még szeretett városának leigázása után (vö.: *Az idegenek – Sértődöttek. A hang*: 37. etc.). A *Féltékenyek* Garren Tamása – két évtizeddel a világháborút követően – „harmincegy” esztendővel (vö.: *Zendülők – Féltékenyek*. Bp., 1995. 328.), a *Jelvény és jelentés* Garren Tamása viszont – tizenöt-tizenhat évvel a világháború után – „harmincnégy éves” ... (30.). Továbbá: Emmánel arra veszi rá egy fénylő őrszi délutánon Garren Pétert, hogy már másnap Berlinbe utazzék (*Az idegenek – Sértődöttek. A hang*: 354., 373.). Ehhez képest a *Jelvény és jelentés* narrátora tavaszidőben érkezik a német fővárosba, s egy júniusi estén (101. stb.) adja föl helyzetjelentő sürgönyét Emmánelnek. S fűzzük még az eddigiekhez: ez a regény is ugyanazon időtörmény technikával él, akár sorozatbéli előzménye. Noha a cselekmény – valószínűsíthetően – 1934-ben játszódik (az újság címlapján „... nagy betűk hirdették, hogy valaki vagy valakik *A hosszú kések éjszakáját* ígérték e napra...”: 104. – a kiemelés Máraitól!), s az eseménysor két-három hónap alatt lepereg, a szövegben több év sűrűsödik össze. Az a Hitler-beszéd, amelyről Garren Péter – Márai személyes élményét „véve kölcsön” – számot ad, 1933 januárjában hangzott el a berlini Sportpalastban (vö.: Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*. Bp., 1991. 163.); a regény immár létezőként említi a dachau koncentrációs tábor (99.), holott ez a halálgár (is) jóval később, 1942-ben kezdte meg „működését”; Tamás máris bizonyos abban, hogy „A város hazajön...” (44., 45.) – jöllehet Kassát (és a Felvidéket) csak az 1938-as első bécsi döntés adja vissza etc. etc.

A véletlen, a figyelmetlenség, netán holmi memóriazavar műve volna mind-ez? Bajosan föltételezhetnénk efféléket Márai Sándor esetében, ki hallatlan tudatossággal, „doctusként” alkotott mindenkor, s ki a ciklus írása közben ráadásul újra is olvasta a már elkészült köteteket (vö.: *Napló 1943-1944*: 168., *Ami a Naplóból kimaradt 1945-1946*: 195., 204., 213.). Célszerű hát másutt s másban keresnünk e különös jelenség, az „időzavar” s az időszűrés magyarázatát. Megkönnyíti dolgunkat, hogy maga a szerző siet segítségünkre. A *Színház* című hetilap 1947/41-es számában ekként nyilatkozott Márai (az első kiemelés tőle, a többi a magunké!): „Karácsonyra jelenik meg a *Sértődöttek* című regényem. (...) három kötetben lezár egy élménykört (...). A » Sértődöttek« -ben a két első rész alakjai és problémái élnek tovább, természetesen más életkorban és másféle problémák között. Mint minden család- és nemzedékregény, a » Sértődöttek« is az idő kérdéseire szeretne felelni: egy család sorsa belenő az időbe, annak végzetébe, s együtt érik, épül és pusztul vele” (idézi: Fried István: *Márai Sándor titkai nyomában*, Salgótarján, 1993. 77.). Kitészik ez idézetből: a

Garrenek az író elképzelése szerint is *Garrenek*, vagyis a polgárlét sűrítményei, szimbólumai. Mitikus hősök, kiknek életkora (szemben például Thomas Mann Buddenbrookjaival vagy Martin du Gard Thibault-fivéreivel) nem igazodik a hétköznapiakban érvényes időszámításhoz; nem ismerik az idő törvényeit, irreverzibilis voltát, olyanok, mint – Ady szavával szólva – „... akinek nem egy ifjúsága van, de váltogatja az ifjúságokat” (vö.: Ady Endre: *Az irodalomról*. Bp., 1961. 358.). Innen nézvést érthető meg, hogy a Garrenek – ámbár családtörténetük, rokonságuk, emberi kapcsolataik sora (stb.) változatlan marad – miért nem korosodnak, miért nem igazodik életük a kronológiához, miért mozoghatnak oly szabadon és fesztelenül a történelmi időben s a személyes létidőben. Ami pedig a *Jelvény és jelentés*, valamint *A hang* (nemkülönbén a harmadik kötet) időtömörítő technikáját illeti: Márai főként e megoldással hangsúlyozza, hogy – függetlenül a művek megannyi valóságvonatkozásától, a dokumentáris hűségűnek tetsző részletektől, a bennük említett avagy ábrázolt dolgok, események, helyzetek faktumjellegétől – *nem* kortörténelmi, hagyományosan realista regényeket ír. Egy jelenség lényegét óhajtja megragadni, összevon, összesűrit hát egymástól több évnnyi távolságban létező szituációkat és tényeket, hatályon kívül helyezvén az órával, naptárral mérhető valóságos, objektív időt – annál inkább közelítvén a mitologikushoz. (Hasonló konzekvenciákra jut Fried István is, noha más összefüggések vizsgálata közben: i.m. 81.) A *Jelvény és jelentés* – tágabban: a három kötet – a regényírói gyakorlatban igazolja s szemlélteti Márai elméleti jellegű fölismerését: „... minden nagy epikának (...) egy igazi hőse van: az idő” (vö.: *Ihlet és nemzedék*. Bp., 1992. 100.).

E könyv – akár a ciklus valamennyi darabja – eseményekben, fordulatokban fölöttébb szűkölködik, elannyira, hogy fabulája néhány mondatban összefoglalható. Garren Péter – Emmánuel megbízásából – Berlinbe utazik, hogy lényeglátó szemtanúja legyen a Németországban születő veszedelmes új világnak. Nyugtalanító előérzetek és gondolatok közt hanyódik már a vonaton is, s balsejtelmek csak fokozódnak, amidőn megtudja, hogy Goethe és Bertin immár „Nem időszerű” olvasmány (17. stb.) – Schiller, Hölderlin, Nietzsche annál inkább, az új „vallás” propaganda-irodalmáról nem is beszélve –, s amidőn fölfogja a főváros rendjén és lüktetésén átütő halálvágyat. Utóbb viszontlátja Tamást, ki valaminő homályos, ám fontos és bizalmi állást tölt be Berlinben, s döbbsen vizsgálással fedezi fel a féltéstvér kabátjának gomblyukában a *jelvényt* (nyilvánvalóan a szvasztikát, bár a horogkereszt szó – akár Hitler neve – egyszer sem hangzik el a regényben). Lehangoltan s folyvást érzékeli azt is, hogy öccse fél valamitől, majd egy fenyegető tisztán hosszán beszélgetnek egymással. A késő délután bizást jelképesnek mondható koromfekete éjszakába zuhan, Tamás pedig elmondja, hogy a régi Isten, a régi istenek meghaltak (48. etc. – Nietzsche nem gondolni képtelenség!), s hogy a germánok – ha kell, „emberáldozat”, „háború” (50., 51.) árán is – új Messiást ad a világnak. Néhány nap múltán Péter – öccse segítségével – eljut a Sportpalastba, hogy lássa, hallja maga is a Megváltót, ám hasztalan a tömegszichózis, hasztalanok a mutatvány lenyűgöző külsőségei és méretei, a legidősebb Garren csüggedten s kiábrándultan regisztrálja: az új Isten nem született meg, mert hatásadás színjátékából, értelemtagadó indulatból s hazugságból nem támadhat Messiás. Jelenléte „jutalmaként” viszont ellátogathat immár a diszkrét háziőrzetben tartott Bertinhez – Berlinben épp „Tisztogatnak” (102. stb.), s a hosszú kések éjszakája készülődik –, s meghallgatja az öreg író hatalmas és keserű magánbeszédét tulajdon helyzetéről, gyöttrő dilemmáiról, a nevelés csődjéről, a németiséget elborító nihilről s még sok egyébéről, hogy tőle távozván, földjára már citált szövegű sürgönyét, a *jelentést* Párizsba, Emmánuelnek.

Kiviláglik ez ismertetésből: mint Márai regényei általában, ez a könyv sem izgalmas cselekményével delejezi meg olvasóját. Hanem mivel? A lehetséges magyarázatok közül a hallatlan helyzet-, hangulat- és atmoszféra-teremtő képességet, a gondolati igényességet és sűrűséget, valamint a nyelvi megformálás roppant pregnáns és elegáns voltát említendő. (Emez értékékvő elemek – magától értetődően – nem külön-külön, egymástól függetlenül, hanem sokszoros összeszővődésben léteznek és hatnak.) Remekelés már az is, amiképp a *Jelvény és jelentés* megteremti egy lázasan sürgő-forgó, zakatoló, szép, gazdag múltú és jelenű, mégis tapintható feszültséggel s halálvágygal teli ország és főváros képét (10-26.), ábrázolja a Tamás magabiztosságát átjáró szorongást (30-44.), avagy egy erdő és egy éjszakai eszmecsere baljós, lidérces légkörét (44-52.) – a legnagyobb művészi teljesítmény azonban kétségkívül – igazsága van Szegedy-Maszák Mihálynak (i.m. 162-163.) – a Hitler-beszéd előkészületeinek és elhangzásának megjelenítése (52-99.). E hosszú „epizód” elképesztően precíz, tényszerű – és démoni egyszersmind, mikrorealista és vizionárius. A narrátor párhuzamosan figyeli a mind ajzottabban várakozó, majd a produkciótól megittasodó publikumot, a hamelni patkányfogó szerepét (91.) eljátszó szónokot és önnönmagát, rögzíteni akarván minden rezdülést. Látja és látatja a mutatvány egyszerre taszító és ellenállhatatlanul vonzó, kiábrándító és magával ragadó, triviális és fenséges, cirkuszi és templomi, profán és vallási mivoltát (korántsem véletlenül tűnnek föl, ámde vetkeznek is ki tüstént szakralitásukból a bibliai szavak és fordulatok: például 71.), érzi és megérezkíti a Nietzsche „örvény” elementáris hívását (61. – később is szóba kerül ugyanez: 148., 150.), a tömegbe, az ösztönbe, a nihilbe szédülés irtózatosságot (61., 62. etc.). S mi menti meg Garren Pétert az önfeladástól, a masszába olvadástól, jóllehet körötte – egyetlen ember kivételével: 89-90. – mindenki elvész a személyiség, mindenki kialszik az értelem? A végig megőrzött különállás, szuverenitás, a mérleget ráció, a termékeny szépség. Leálcázza a szemfényvesztőt a könyörtelenül pontos analízis, megtöri a démon varázsa, amidőn a tömegember helyett a személyiséggel, az ösztön helyett a józan ésszel szembesül. E rendkívüli erejű jelenet – párját az irodalomban nemigen találhatni! –, „ráadásként” bámulatos paszizitású portrét fest a hatásadás mesteréről, a karizmatikus kóklerről, kinek mágikus szuggesztivitását legalább annyira szüli a tömeg fölfűtött várakozása, Messiás-igénye, mint tulajdon, nem mindennapi színészi és szónoki adottsága, s kinek ellenállni azért is oly nehéz, mert „... sok igazat is hazudott...” (93.). Nem kétséges: művészi értelemben is ez a szcena a regény csúcspontja. A reá következő, valamivel még terjedelmesebb jelenet, a Bertin-„epizód” (99-151.) – e két rész a *Jelvény és jelentés* kétharmadát (!) teszi ki – a maga nemében úgyszintén remekelés, mégis halványabbnak tetszik a Hitler-fejezetekhez vetve. Jól érzékelhetően az ellenpont szerepe jut neki; az indulatbácsoló szónoklatra az emberi szó, a „Vezér” és a tömeg „párbeszédére” két gondolkodó fő, a mester és a tanítvány „diskurzusa” válaszol. A szöveg magasrendű művészettel jeleníti meg a bezártság nyomasztó légkörét, őrzött és őrző különös viszonyát s egy fogságra vetett szellem tehetetlen vergődését, személyiségének, intellektusának mégis megóvott fölényét és integritását. E két jelenet (kivált az első) a Márai-próza legerőteljesebb, legtelítettebb produkciói közé tartozik.

Aligha meglepő, hogy Péter, a narrátor ab ovo gyanakvással, vizsgálással figyeli, majd teljességgel elutasítja a náciizmust. Túl azon, hogy a Garrenek művének, a „fausti” kultúrának örököse s folytatója ő, alakmásként teremőjének érzelmeit s gondolatait is birtokolja. Márpedig Márai az 1930-as évek legelejétől – nem csupán a Sportpalastban hallott Führer-beszédtől – eltökélten szemben állt Hitlerrel és mozgalmával, egyebek közt az ezredéves európai műveltség halálos veszedelmét látva benne. Nem akárminő politikai ösztönre, illetőleg elmeélre vall ez, hiszen nemzedéktársai közül például a vele egykorú Szabó Lőrinc 1939-ben is teljes azonosulással, magasztaló hangnemben írt két élménybeszámolót a Kroll Operában elhangzott Hitler-beszédről (vö.: Rába György: *Szabó Lőrinc*, Bp., 1972., 107., 172.). Péter véleménye és magatartása illyképp magától értetődik – ámde mi készíteti Tamást a *jelvény* viselésére, mi sodorja őt a náciizmushoz, mi teszi feltétlen „Vezér”-rajongóvá? A regény – kimondatlanul bár – e fejleménnyel érzékelteti, hogy a Hitler hozta romlás nem csupán a „Garrenek” művét, a „fausti” kultúrát kezdte ki, hanem immár a családot is; a mérge mindenüvé beszívárog. A család illetén meghasadása a műveltségteremtő és -hordozó polgárság elernyedését, meghasonlását (is) szimbolizálja. Ámde Tamás nemcsak jelképi okokból fogadja be nagy készséggel a mészelyt. A *Jelvény és*

jelentés egyéb, személyes, illetve a személyiségben rejlő indokokkal is magyarázza ez átalakulást. Az már a *Féltékenyekből* kiderült, hogy Tamás képtelen felnőni, még mindig a hajdani zendülést, az egykor volt játékok, a bandázást folytatja, s az idők során sértődött emberré, kényszeres pszichopatává vált, ki folyvást „gyöngédségre” vágyik. A *Jelvény és jelentés* ugyanezen alkatból, ugyanezen személyiségjegyekből eredezteti „árulását” (32., 33.). Amidőn az ifjabb Garren a félelmetes mozgalomhoz csatlakozott, gyöngédségigényét elégítette ki, a régi, a „felnöttek” elleni lázadást, a régi játékok, a bandázást vélte folytathatni, s ezért mindenre, még a „jelmez” és a „jelvény” viselésére is hajlandó volt (28-36., 40., 44., 48-49., 53-54., 59-68., 105.). S még valamiért tette, amit tett: hitte, hogy elköteleződése, szerepvállalása elősegíti a „város” mielőbbi hazatértét (44-45.). Mindez természetesen nem mentség, hanem magyarázat csupán Tamás megtántorodására, a szöveg azonban finoman jelzi: árulása nem totális. Odaadta bár magát egy tömegőrületnek, mégsem olvadt belé mindenestül. Érti a „kalandban” rejtező veszedelmet, ezért fél örökkön, felöltötte jóllehet maga is a barna inget (53-54.), „jelmezőnek” színe azonban nem teljesen azonos a társakéval („... csak hasonlított, jelképezte, hogy aki viseli, együttérez a többiekkel, de mégsem tartozik tökéletesen közéjük”: 56.), s olykor (például: 50.) óvatos kritikával is él a németességgel szemben. S noha a narrátor nem menti, nem mentheti föl Tamást, e dolgok valamelyest enyhítő körülményként esnek latba számára is.

Márai alakmása, Garren Péter tisztában van azzal, hogy a Sportpalota nézőterén „történelmet” él meg (91.) – e végzetes történelemmel azonban nem vállal semminemű közösséget. Nem vállal, hiszen *igazi* „Garrenként” a ráció elkötelezettje, akár Berten, ki „... jóvátehetetlen bűnt követett el, mert hitt az értelemben...” (51.). Márpedig ami körötte zajlik, az észlelő gondolkodás meggyalázása, az alvilági ösztönök és indulatok lázadása, a hazugság, az erőszak, a barbárság trónfoglalása. Péter tudja, hogy léteznek démoni erők, végtére minden nagy vallásalapító, próféta, sőt, Faust is megszólította őket (83-84.), tudja azt is, hogy nem föltétlenül „az Értelme” teremthet velük kapcsolatot (uo.), ám a józan ész detronizálását nem fogadhatja el, amiképp Isten (illetőleg az istenek) végérvényes halálát sem. Osztozván Márai *akkori* felfogásában, ő sem csatlakozik még Nietzsche kérelmetlen ítéletéhez: „Der Gott ist tot” – e kijelentés végletessége és véglegessége visszadöbbsenti, mert úgy tartja: „... a kreatúra (...) létezésének hosszú ideje alatt átmeneti pillanatokra néhányszor Isten nélkül maradt, s ezt nem bírja el”, hiszen „... az ember (...) nem tud tulajdon képére alkotni Isten nélkül élni” (82.). Azt viszont csüggedten, mély melankóliával érzi s meg is vallja, hogy a keresztény Isten halott, eltűnt a nyugati világból (47-48., 69-70., 81-82.), mert szertehullóban, megsemmisülőben az a kultúra, amely teremtette (69., 70.), ám az istenek halála „... nem újdonság” (48.): valamennyi az öt létrehozó műveltséggel együtt múlik el. Ez idea kétséget kizáróan spengleri gyökerű, viszont meglepően emlékeztet Hegelnek *A szellem fenomenológiájában* kifejtett nézetére is, amely szerint az ókor s a nagy történelmi korszakok végén „Gott gestorben ist” (vö.: Németh G. Béla: *Létharc és nemzetiség*. Bp., 1976. 79.). Az istenek azonban nemcsak halnak, hanem születnek is – véli Garren Péter: „Sokszor megesezt már, hogy a Világszellem az emberi képzeletben alakot és nevet váltott, testet öltött” (82.), és „... egy isten mindig romok fölött, a halálból érkezik, valaminek a halálából, s ez a valami mindig egy műveltség” (69. – tőlünk a kiemelés!). Új Isten új kultúrát – avagy megfordítva: új kultúra új Istent jelent. Műveltség nem jöhet létre Isten híján, a műveltségben benne kell élnie a Világszellemnek – a narrátor szavával: „A kultúra soha nem lehet külön ügye az embereknek és az Istennek. Vagy összefognak, hogy megteremtsék ezt a közös vállalkozást, vagy nem lesz a kísérletekből semmi” (13. – a kiemelés a sajátunk!). Garren Péter, az izzig-vérig karteziánus elme ilyképp nem csupán azért hártja el magától s tartja halálos ellenségének a *Hangot* (s mindazt, ami benne foglaltatik, belőle következik, mindazt, mit szimbolizál), mert a Sportpalastban meghallgatott szónok, a „Vezér” filippikájából hiányzik – Madáchoz citálva – „az összhangzó értelem” (86-87.), s mert „... az igazság elemeiből (...) valami nagy, meggyőző valótanságot” hazudik össze (93.), hanem azért is, mert kizárólag az évezredek, „fausti” műveltség s a vele egybeszővődött keresztény Isten pusztulását érzékeli az „arénában”, új kultúra születését, új istenség érkezését a legkevésbé sem. Észlelő gondolkodóként képtelenségnek tartja, hogy a régi germán istenek visszatérjenek a teuton erdőkből (47-48., 50., 68.), s képtelen meglátni az új istent a zseniális ripacsban, ki sem a ráció, sem a becsület ítélőszéke előtt nem állhatja meg a helyét. Akkor pedig a régi kultúra romjai, a régi Isten holtteteme fölött csak a „Semmi” lebeg (70.), s a lelkekben elúrhodik a nihil.

Túl az eddigieken, a *Hang* s mindaz, amit jelképez, azért is oly gyűlöletes Garren Péter számára, mert „szétmarta” (95.) az európai otthonosságérzés, az európai egység gondolat maradványát. A *Jelvény és jelentés* többször is (például: 9-11.) szárnyas szavakkal szól a kontinens tüneményes voltáról, ám egyszer sem oly túlcorduló lírával és melankóliával, mint a vészterhes szónoklat hallatán (93-95.). E szépséges és mély rezignációval teli betét hangvételével, művészi megoldásaival erősen emlékeztet Márai 1939. szeptember 3-án megjelent, *Búcsú* című írására (vö.: *Vasápmi krónika*. Bp., 1994. 7-10.). Mindkettő – a regénybéli futam és a cikk – Európa, az európai egység, a közös műveltség elveszését panaszolja megrendülten, s mindkettőből kiderül: Európát egy kultúra teremtette, e kultúra azonban jóvátehetetlenül megsemmisült. A hajdan „... még mítoszban utazó” Garren Péternek ezért kell leszállnia a „föld”-re (9., 11.) – mondhatnók úgy is: a kultúra egéből a helyébe lépő civilizáció talajára. A *Jelvény és jelentés* nem hagy kétséget afelől, hogy Európa, az európai egység és műveltség széthullása nem pusztán a *Hang* műve, sőt: a *Hangot* épp a kultúrát felváltó civilizáció szólaltatta meg. A *Hang* csupán a következménye annak, hogy az értelmén s a kereszténységen nyugvó kultúra teremtő erői kiapadtak, s beköszöntött a Nyugat alkonya. Az élet ízei elfogytak, a lét keretei megmerevedtek. A Goethe emlegette „eleven rend”, amelyben még tér jutott a spontaneitásnak és a játékoskedvnek, immár a múlté, helyét – kivált Némethonban – szigorú, túlszervezett és túlfegyelmezett, kaszárniai „rend” foglalta el (11-15., 62-63., 142.), s a „rendből” „Rendszerek” nőttek ki, szerte Európában (42-43.). Az élet természetes ütemét a gépi civilizáció száguldó ritmusa váltotta föl (13-25., 21-24.), az öntörvényű, gondolkodó személyiségek helyett tömegek, tömegemberek tűntek fel mindenütt (54-61., 69. etc.), s a „masszán” – „... nem először az emberi fajzat történetében, s nem utolszor...” úrrá lesz a démonikus (73.).

Nem fér hozzá kétség: a *Jelvény és jelentés* gondolati arculatát ugyanaz a két elme segítette kiformalni *nagyobbbrészt*, aki már a ciklus egynemely korábbi darabjaiban is kulcsszerepet kapott: Ortega és Spengler (utóbbinak a neve s teóriájának egy foszlánya szóba is kerül a regény szövegében: 141-142.). A *tömegek lázadása* s a *Nyugat alkonya* az a két könyv, amely visszhangra talál Garren Péter – és bizonyos mértékig Berten – eszmévilágában, hiszen például a gépi civilizációról adott kép is Spengler fejtegetését idézi (vö.: *A Nyugat alkonya II*. Bp., 1994. 714-725.). S mivel a *Jelvény és jelentés* belső monológjaiban és dialógusaiban, megannyi esszészerű fejtegetésében rendre vegyülnek egymással a két bölcselő nézetei, számunkra a legkevésbé sem meglepő, hogy akad a műben olyan figura, ki – különös elegy! – egyszerre mintázódott kettejükről. A regény *spirituálisan* újra s újra fölbukkanó szereplőjére, Mirza Rey-re gondolunk. Ő az, ki egyaránt fontos „személy” a narrátor és Berten számára, egyikük is, másikuk is többször hivatkozik rá. Mirza Rey „valóságos” és jelentékeny alakként – feltűnt már *A hang* hősei között is. Akkor még híres „író” volt, s származása mintegy Európa egységét jelképezte: apja spanyol, anyja francia, de ősei közt német nemesek is akadtak, s ő maga Berlinben született (sőt sincs tehát arról, hogy „... talán (...) részben zsidó eredetű” – mint Szegedy-Maszák Mihály állítja: i.m. 162.), és a regényszöveg súlyos szívbajára s közeles halálára is utal (vö.: *Az idegenek – Sértődöttek. A hang*: 246., 256., 260-261., 281., 288., 298.). A *Jelvény és jelentés* lapjain – olyféle különleges metamorfózis ez, akár a Garrennek életkoráé! – már inkább gondolkodóként

emlegetik, ki egyértelműen spanyol (70., 136-137., 139.), kinek „... szakmája (...) Európa, a népek kora, ifjúsága és halála” (11.), ki „... a fekete-arany, véres, katolikus és anarchista Spanyolországból hozta el a halál öntudatát, egy műveltség, egy életérzés, egy istenképzet halálának föltétlen bizonyosságát” (70.), aki néhány évvel korábban Berlinben „A tömegről beszélt, elegánsan, szabályosan és kétségbeesetten” (136.), s „Nem véletlen, hogy éppen ő, egy spanyol, a grandok és hidalgók leszármazottja (...) kezdett először veszélyről beszélni Európában a tömegről mint veszélyről...” (139.).

Nos, a két regény Mirza Rey-re vonatkozó kitételeiben fölöttébb érdekesen keverednek Oswald Spengler és José Ortega y Gasset életrajzi adatai és eszmerendszerének legfőbb elemei. Előbbi német volt, utóbbi tehetsős spanyol polgárok ivadéka; előbbi csakugyan korán, 1936-ban, szívelégtelenség következtében hunyt el (vö.: Csejtei Dezső: *Utószó*. In: *A Nyugat alkonya II.*, 739.), utóbbi viszont jóval a ciklus befejezése után, 1955-ben távozott az élők sorából. Spenglert is, Ortégát is Európa sorsa foglalkoztatta leginkább, ámde előbbi nagy témája a kultúrák „ifjúsága és halála” volt, utóbbié viszont a tömegek lázadása. Nyilvánvalóan ilyképp: Mirza Rey-hez mindketten modellel álltak, s a „belőlük” összegyűrt alak egyikük is, másikuk is – illetőleg egyikük sem, másikuk sem, hanem egy harmadik: regényhős, fiktív tünemény.

A *Jelvény* és *Jelentés* a „fausti” kultúra halálából, civilizációba fordultából eredeztetni a démont, ámde miért épp a németeknél szólalt meg a Hang? Kérdése volt ez már az előző regénynek is, hogy e könyv tovább keresse a választ. Nagy újdonságok, meglepő fölismerések garmadáját nem kínálja a szöveg, de friss elemek azért akadnak benne. Szóba kerül itt is – akár *A hangban* – a németiséget átjáró halálvágy (14., 23-26. stb.), ezúttal is nyilvánvalóan Freud elmélete nyomán. Elhangzik ismét, hogy a germán lélek, a germán állam „befejezetlen”, ezért a nyugtalanság, az örök hódításvágy (61., 140, 150-151.). E regény úgyszintén jelzi, hogy a németeknek nem akadtak nagy nevelők, csupán iskolamesterek – az egy Goethét kivéve, ő azonban nem nevezhette néven a fajtáját emésztő kórt (a lappangó, ám kitörésre kész nihilt), mert szava afféle önbeteljesítő jóslattá vált volna (137., 149-150.). A *Jelvény* és *Jelentés* jóval nagyobb nyomatékkal hangsúlyozza a nemzet- és embernevelés, bármiféle pedagógia szomorú csődjét (129-134., 137., 145.), mint tette volt *A hang*, s e vonatkozásban mintegy jelképesen említetik Seneca és Neró viszonya (55., 120-121.); némelyek (vö.: Rónay László: *Márai Sándor*. Bp., 1990. 390., Szegedy-Maszák Mihály: i.m. 163.) ezt tudatos visszautalásként, a méltán híres Kosztolányi-regény idézéseként interpretálják. – Léteznek még – bízást elhanyagolható – hasonlóságok a két mű németiség-képe közt, ám fontosabb, hogy immár e nemzetportré új összetevőiről beszéljünk. A *Jelvény* és *Jelentés* – elébb csak hipotézisként, utóbb egyre inkább bizonyossággént – mind többször hangoztatja, hogy a germánság azért oly fogékony a démon hangjára, az örvényre, a nihilre, mert későn találkozott a görög-római kultúrával és a kereszténységgel, ekként a „fausti” műveltséget nem élte igazán a sajátjává (41., 50., 69., 123., 136-151.), s emiatt – legnagyobbjai kivételével – nem birtokolja a szó legtagabb értelmében vett *stílust*: a művészetét, a gondolkodását, a létezését, a lélekét (120., 123-133.). E fejtegetések vizsgálata viszont a regény Berten-jelenetébe vezet át.

Joggal kérjük: kicsoda is Berten? Olyasféle vegyülék, egyben olyasfajta fiktív tünemény, mint volt Mirza Rey. Modellje volt Gerhart Hauptmann, mintája volt Thomas Mann s egy kissé maga Márai is. Az elhanyagolt kultúra szimbolikus figurája ő, kinek értékörző, *polgári* magatartása, ritka bútorokkal, festményekkel berendezett lakása és megannyi alkotása immáron csak „emlékmű” (122.), a letűnt műveltség mementója. „Múzeumban ültünk itt, az idő egyik különös múzeumában, ahol megrögződött minden az elmúlás anyagában, (...) szerves volt még, célszerű és használható, de már nem volt élet” (uo.), illetőleg (ezt Berten mondja): „... mindaz, amit írtam, különös módon felbomlik és megszűnik lenni, (...) Van még, de nincs már, (...) felbomlik, mert nincs többé légköri nyomás, amely eredeti halmazállapotában összefogja, megtartsa...” (135.). E jelképfigura egyik modellje a náci időkben visszavonultan élő Gerhart Hauptmann, kit Márai is fölkeresett villájában (vö.: Szegedy-Maszák Mihály: i.m. 163.), s ki előtt szép írással tisztelgett nyolcvanadik születésnapján (vö.: *Ihlet és nemzedék*: 171-173.). Mind a köszöntő, mind a *Jelvény* és *Jelentés* előhossa Hauptmannnak Goethével való hasonlatosságát, és a regényben össze is mosódik kettejük arca (113-115., 129., 151.). Ám hasztalan esik szó Berten drámáiról is (134.), alakjának ihletője sokkal inkább Thomas Mann volt. Maga Márai árulja el: a *Jelvény* és *Jelentés* írásával párhuzamosan olvasta újra a *Lotte Weimarban* című regényt, s jöllehet „terjengőssége” lehangolta, irigyelte is a nagyszerű témát, s vágy éledt benne, hogy versenyre keljen Mann-nal (*Ami a Naplóból kimaradt*: 110., 113., 121., 129.). „Ahogyan ő stafétát futott az időben Goethével, hogy megmutassa a németiségnek a világhoz való viszonyában a démonikusát és veszedelmeset, úgy szeretném a » Sértődöttek « -ben folytatni ezt a stafétafutást: *ahogyan ő belebújt Goethébe, csaknem valóságosan*, hús-vér alakot adott neki, száz év múltán, (...) úgy megkísérlem leírni egy alakban – *Bertenben, a nácik által proskribált német íróban – őt, Mannt*, egy pillanattal az emigráció és a kataklizma előtt, *amint folytatja Goethét; nem a művet, hanem a sorsot*” (113.) – majd pedig: „Tökéletesebben nem lehet életre kelteni ezt a fantomot, Goethét, mint Mann cselekedte. S most folytasd a stafétát, *keltsd életre Bertenben azt, ami Goethében és Mannban a német végzet*. Ez meg a te találkozásod a témával” (129. – a kiemelések a mieink!).

Az ambíció nem kicsiny tehát, s Márainak gondja is van reá, hogy jelezze a két regény összefüggését, ha csupán egy villanásra is. A szövegközlés eszközhöz folyamodik. „Ő (Goethe: L. H.) mondotta egyszer – így Berten – azt hiszem, Riemernek, nem is tudom ... voltak néha ilyen sötét szavai ... de ő mondotta, hogy » a kultúra paródia«, semmi más, vagy legalábbis, ha színre-szemre más is, igazában *paródia*...” (115. – Máraitól a kiemelések!). Nos, a *Lotte Weimarban* egyik passzusában Goethe kijelenti: (a németek) „nem tudják, *hogy a kultúra: paródia – szeretet és paródia*...” (i.m. Bukarest, 1977. 231. [Lányi Viktor fordítása, a kiemelés tőlünk!]). – A paródia és a kultúra viszonya másutt is szóba kerül a könyvben, például: 286. etc.).

Túl Gerhart Hauptmannon és Thomas Mannon, a *Jelvény* és *Jelentés* Bertenje egy kissé önportré is; Márai saját magát úgyszintén beleírta. Korántsem véletlenül emeli ki egy helyütt (112-113.) Berten (a Bertenek) és a Garrenek „rokonságát”, korántsem véletlenül foglalkoztatják a német írók oly kérdéseket, mint a tanítás, a nevelés kötelezettsége és reménytelen volta, a stílus, a „stiliztika” fontossága stb. E dilemmák egyszersmind a Máraiéi is, az alábbi Berten-vallomás – példának okáért – az ő leglelkéből beszél: „Az embert csak a stílus mentheti meg – mondta szigorúan, könyörtelenül –, az a stílus, amelynek az erkölcsi magatartás ad zengést és tartalmat. Stilizta vagyok! (...) ha a stílus nem erősebb, mint az ösztön, akkor nincs mentség többé egy műveltség számára” (132.). A Bertent emésztő gondok zöme a harmincas-negyvenes esztendő (nemkülönben a későbbi évtizedek) Márai-írásaiból (a naplóból, a publicisztikából, az esszékből stb.) szintén ismerősünk, egyebek közt az is: mit tehet a némaságra kárhozott, elegáns „ketrecben” őrzött alkotó, kit egy önkényuralom a maga toleranciájának, nagyvonalúságának szemléltetésére – ideig-óráig – megkímél (128-134.)? Alkuvás nélkül ellenáll, jöttányit sem enged tartásából, integritásából – hangzik a regény (s nemcsak e regény) „üzenete”.

Berten gyötrelmek közepette keresi a magyarázatot a németiség tragédiájára, nihilvágyból fakadó agresszivitására. Meditációja során elébb „csak találgatás”-nak nevezi Freud föltevését, amely szerint az ok abban rejlik, hogy „Egy nagy nép későn találkozott egy kultúrával” (138.) – de végül, kínlóvda mégis bevallja: „Hasztalan volt minden nevelés. Hasztalan volt a keresztény műveltség nagy nevelő kísérlete... az *öreg Freudnak volt igaza*, amikor azt mondotta, mi, németek, s talán még egy-két nép Európában, csak felvettük a kereszténységet, belső és külső ellenállások árán, de nem történt meg velünk a kereszténység, mint élmény, mint belső életforma, mint függőleges cselekmény. Mi csak protestánsok és katolikusok vagyunk... (145. – a saját kiemelésünk!). A legkevésbé sem

tisztünk ezúttal e vélekedés igazságtartalmának latolása, annál inkább kérdenünk kell: vajon honnan vétetett a teória? Sigmund Freud legutolsó, *Mózes és az egyistenhit* című munkájából!

Márai a *Jelvény és jelentés* koncipiálása közben nagy szellemi izgalommal és egyetértéssel tanulmányozta ezt a könyvet is (vö.: *Ami a Naplóból kimaradt*: 157., 160., 164., 165., 168-169.), s ha már olvasta, a számára legfontosabb, a nézeteivel összecsengő téziseit tüstént bele is írta készülő regényébe. Ha diáriumában följegyzí: „Freud Mózese tehát nem volt zsidó; valószínűleg egyiptomi volt; de ez nem biztos” (160.) – viszontlátjuk eme hipotézist Berten fejtegetéseiben: „Hallom, Freud elvette tőlük (a zsidóságtól: L. H.) Mózeset is...” (134.), illetőleg: „Mózes nem volt zsidó...” (140.). A *Jelvény és jelentés* vonatkozásában mégsem az effajta „összerímélések”, hanem a következő naplórészletek az igazán lényegesek: „Freud is hiszi, hogy (...) – és ez nagyon fontos – elsősorban antiszemita azok a népek, melyek későn, véres ellenállások árán fogadták csak el a kereszténységet; mint a német és a magyar; lélekben nem is lettek soha, szívesen és igazán keresztények; a totemisztikus-polytheisztikus tudatot csak ellenkezve rendelték alá a monotheisztikus hitnek, s a zsidók igazában a kereszténységre emlékeztetik őket, (...) gyűlöletük igazában kereszténygyűlölet, nem pedig zsidó-gyűlölet. Sok minden összemósodik itt, és sok az igazság e feltevésben” – majd később: „... a németek (mint a magyarok is), későn ismerkedtek meg a kereszténységgel, (...) nem önként lettek keresztények, (...) igazában (...) többistenhívő pogányok maradtak. » Sie wurden schlecht getauft« – mondja zseniálisan Freud. Ez kísértetiesen igaz. S amit a zsidóban gyűlölnék, az (...) igazában nem is zsidógyűlölet, az kereszténygyűlölet. Freud nagy erővel mutatja meg, hogy nem véletlen, milyen egyforma bensőséggel gyűlölte a nemzetiszocialista pogányság a zsidóságot és a keresztény egyházakat. Mindez igaz és húsba vág. Berten tud erről valamit, s nagy segítség lesz számára Freud, mikor megmagyarazza a fiatal Garrennek a maga németségét” (165., 168-169. – a kiemelések a mieink!). Úgy hisszük: ide semmiféle kommentár nem kívánkozik.

Kínzó kérdés volt Márai számára, vajon sikerül-e autentikusan, lényeglátóan ábrázolnia saját korát. Műhelygondjait ekként rögzíti a diárium: (Goethe) „A francia forradalommal, mint élménnyel, nem tudott (...) megbirkózni. Miért? Időszerű és izgalmas kérdés számomra, most, mikor az Élményt, a Sértődöttes-et (sic!) írom. Mit lehet kezdeni a nyersanyaggal, ha kortársa volt az ember olyasminek, mint a francia forradalom, vagy két világháború?...” (*Ami a Naplóból kimaradt*: 142-143.). Nekünk úgy tűnik föl (s – indirekt módon – egész eddigi fejtegetésünk is ez irányba mutatott): Márai sikeresen megbirkózott témájával; tollán a „nyersanyag” átlényegült, megfinomodott, felemelkedett – az ő kedvelt kifejezését citálva – a költészet „térfogatába”. Más dolog, hogy e belső monológra épülő, esszébetétekkel telített könyv regény-e még, regény-e eléggé. A szó hagyományos, múlt századi értelmében nemigen. A szerző is töprekedett ezen, diáriumában is, a *Jelvény és jelentés*ben is, s mindkettőben a Thomas Mann, Freud (és mások) mellett olvasott Thomas Hardyhoz köti a dilemmáit. A regényhős, Berten a „fausti” kultúra végnapjaiból, a Nyugat alkonyából eredezteti a regény romlását, ekként: „Műfajok bomlanak fel (...), az idő légköri nyomásának változásában. Így esik most széjjel szemünk előtt a regény, abban az értelemben, ahogy Balzac és Thomas Hardy feltalálták, ez a fiatal műfaj...” (135.). S mit mond erről az *Ami a Naplóból kimaradt* (175. – Márai kiemelésével)? Hardy könyvében (a *Lidércfény*ről van szó!) „... soha nem ő beszél, mindig csak a regény. Ez az, amit mi, a *monologue interieur* locsogói, már nem tudunk többé; nem közbeszólani...” – Igazságosan ítélt Berten és Márai? Abban az értelemben föltétlenül, hogy századunkban a regényműfaj szükségszerű metamorfózisa csakugyan lezajlott.

* E tanulmány az ötödik darabja egy elemzéssorozatnak, amely A Garrennek műve című regényciklussal foglalkozik. Az első két rész a győri Műhely, a harmadik és negyedik pedig a nagykanizsai Pannon tükör 1997-es évfolyamában jelent meg.

Ifj. Gyergyádesz László

„A földnek szíve van”

Tizenöt éves a Kecskeméti Képtár

1 1998. október 8-án lesz tizenöt éve annak, hogy megnyitotta kapuit a Kecskeméti Képtár a főtéri Cifrapalotában. Az épület a magyaros szecesszió kiemelkedő emléke. Kecskemét különleges kulturális értékű városközponttal dicsekedhet, amely a magyarországi szecesszió építészetének gazdag tárháza, és ahol – Európában is egyedülálló módon – valamennyi vallási közösség temploma a főtérhez kapcsolódik. A kecskeméti városatyák 1901-ben határoztak az első városi bérház felépítéséről. Így ír a korabeli helyi újságíró: „Eddig ahhoz voltunk hozzászokva, hogyha Kecskemét várossa székházat emeltetett, rábízta Lechnerre, a legnagyobb magyar építőművészre..., ha freskókat festetett, festette Székely Bertalannal, ha bérházat épített, akkor is egy zseniális művészemberre, az agg mester legnagyobb erejű tanítványára, Márkus Gézára esett a választás.”¹ A Cifrapalota a fiatal Márkus Géza (1872-1912) főműve, egyben első olyan komolyabb munkája volt, amelyet kiviteleztek. Az első tervet még 1902 augusztusáig át kellett alakítania pénzügyi okok miatt. A legjelentősebb változás az volt, hogy le kellett mondani az épület Rákóczi úti főhomlokzatának két sarkán emelendő tornyokról, illetve a lábazatot kő helyett vakolással oldották meg (ez ma különösen sok gondot okoz). Az épületet gazdaságossági okokból több funkcióra tervezték. A földszinten berbe adható üzletek sorakoztak (bejárataik helyén ma ablakok vannak), az első emeleten a Kereskedelmi Kaszinó díszterme (Pávás terem) és egyesületi helyiségei, míg a második emeleten bérlakások voltak. A Cifrapalota külső díszítése a Lechner-iskolát követi a homlokzat színes majolika betéeteivel és a magas tető mázas cserepeivel, pirogránit plasztikáival és „kéményeivel”, melyeket a pécsi Zsolnay-gyár kivitelezett. A halványlila majolikamezőkön kibontakozó florealis szecessziós ornamentika magyar népművészeti motívumokkal keveredik, az utóbbinál minden bizonnyal a székelyföldi Huszka József nagyhatású gyűjtéseit felhasználva, aki ezek eredetét az ókori nagy keleti kultúrákkal hozta kapcsolatba. Az épület belső díszítése visszafogottabb, elsősorban a mintegy 150 m²-es alaprajzú Pávás teremre összpontosul. A kék eozinmázás csempék, a piros és kék kerámiadíszek, a festett gipszstukkókból kivitelezett, de eredetileg eozinos kerámiából tervezett pávák, a ma már hiányzó hatalmas tükrök, s különösen az egykor arany háttérű fehér stukkók együttesében, motívumaiban is a külső díszítés köszön vissza. A II. világháború után szakaszervezeti székházként használták az épületet, majd 1982-83 között felújították és a múzeumi funkciók ellátásának megfelelően alakították át.

A Kecskeméti Képtár gyűjteményének legrégebbi keletű anyaga *Nemes Marcell* (1866-1930), a híres műgyűjtő és műkereskedő adakozásának köszönhető.² A Jánoshalmán született „amateur-marchand” 1911. május 20-án 79 (80) képet ajándékozott a kecskeméti Városi Múzeum Képtárának alapítására. Nemes Marcell ezzel szándékai szerint a művészeti életnek, a népnevelésnek a fővároson kívüli minél szélesebb körben való elterjedését szolgálja: „e decentralizáció megvalósításának első lépése vidéki múzeumok alapítása kell hogy legyen, melyek ... a vidéki kultúr gócpontokon a bennük felhalmozandó műtermékek révén állandó irányító és fejlesztői lehetnek a közízlésnek...”. A hagyaték mind-össze két – mára már elveszett – külföldi alkotást tartalmazott, Domenico Tintoretto XVII. sz. eleji (?) oltárképét és a cseh barokk festő, Jan Kupetzky Lovas-tanulmányát. A XIX. század magyarországi festészetét például Marastoni Jakab (Leány arckép, 1841)³, Lotz Károly (Kompozíció, 1900 k.), Székely Bertalan (Tájkép, 1900 k.) és Munkácsy Mihály (Tájkép, 1880-as évek) művei képviselik. A kortárs magyar művészet nagy támogatója révén elsősorban századeleji mesterek alkotásai kerültek gyűjteményünkbe. Szinte minden jelentős iskola képviseltetve van: a nagybányaiak közül Ferenczy Károly (Csendélet, 1910 k.), Glatz Oszkár, Mikola András és Thorma János; a szolnoki művésztelep részéről Jávor Pál (Vásárfia, 1910 k.), Lechner János Ödön (Tájkép, 1908), Olygai Viktor és Zombory Lajos; a gödöllőiektől Freckay Endre és Zichy István (Női portré, 1911); a Nyolcaktól Czigány Dezső (Férfi tanulmány, 1906), Czóbel Béla (Kastélypark, 1905), Márfy Ödön (Utca, 1910 k.), Kemstok Károly és Pór Bertalan. Az irányzatokhoz, iskolákhoz kevésbé besorolható festők közül megtalálhatjuk Rippi-Rónai József (Református pap arcképe, 1905 k.), Vaszary János (Női portré, 1900 k.) és Gulácsy Lajos (Olasz park, 1905) műveit is.

„Honorálni kívántam Kecskemét város ama nagylelkű és minden követésre méltó bölcs elhatározását, hogy .. művésztelpeket létesített és műteremházakat emelt.” Nemes Marcell ajándékozása szorosan kapcsolódott a *Kecskeméti Művésztelep*⁴ alapításához, melynek gondolata 1909 nyarán merült fel először. A történet Nagybányán, az 1905-06 táján kibontakozó neós mozgalommal indult (Czóbel, Tihanyi). E főként fiatalokból álló – Cézanne-t és Matisse-t követő – csoport élére Iványi-Grünwald Béla állott, aki – elsősorban a külföldről visszaérkezett Falus Elek biztatására – 1909 szeptemberében már kész programmal állt Kada Elek polgármester elé, s a „Művészek s művészi ipar számára földet, hajlékot s támogatást” kért a Nagybányától elszakadni kívánó kolónia nevében. 1910-12 között készült el a Kecskemét részén, az ún. Műkertben a Jánszky Béla-Szivessy Tibor által tervezett művésztelpei épületegyüttes, a műtermi villákkal és a közös műterembérházal. Nemes Marcell gyűjteményének darabjai nélkülözhetetlen képi dokumentumai a művésztelep indulásának: Perrott-Csaba Vilmos (Csendélet, 1910 k.), Bornemissza Géza (Csendélet, 1911 k.), Iványi-Grünwald Béla (Kecskeméti táj, 1909-10), Faragó Géza (Virágok között 1911), Pólya Tibor (Fivérem hegedül, 1910 k.). E műveket kiegészítve (vásárlás, ajándékozás) szinte teljes képet kaphatunk állandó kiállításunkon a Kecskeméti Művésztelep klasszikus első korszakáról (1909-19). Kecskemét jellegzetes motívumát, az ún. Barátok temploma előtti barokk Kálváriát dolgozta föl Perrott-Csaba Vilmos (Kálvária, 1912) és Iványi-Grünwald Béla (Kofák hóbuckák közt, 1912). Témát kínál a művésztelep és a környéke, a Műkert és a Cigányváros is: Boldizsár Iván (A művésztelep szomszédja, 1919), Gulyás Sándor (Műkerti részlet, 1912), Darvassy István (Cigányváros, 1912). A neós törekvések (Bornemissza Géza: Csendélet, 1911) mellett a szecessziót is megtaláljuk (Faragó Géza: Tungsram-plakát terve, 1910 k.). E két irány találkozására bizonyos értelemben egyfajta stilizálónak nevezhető irány adott a telep korai időszakában (Iványi-Grünwald Béla: Kertben, 1911), de a Kecskeméti Művésztelep igazából sohasem tudott kialakítani a nagybányaihoz vagy a gödöllőihez hasonló egységes képet. A telephez tartozó iparművészeti szekciót Falus Elek vezette, így az 1909-ben megnyílt szőnyegszövő iskolát és műhelyt, melyet 1910 júliusában vett át. Reményeink szerint az új állandó kiállításon már bemutatathatjuk gyűjteményünk Falus Elek által tervezett kézcicsomózású perzsaszőnyegeit is (1911-12). A művésztelep szobrászaitól (Csikász Imre, Kisfaludi Strobl Zsigmond) csak kölcsönzött anyaggal rendelkezünk. Számos adósságunk egyike, hogy az 1916 nyarán itt dolgozó Kassák Lajosnak és Uitz Bélának, az aktivizmus két vezető mesterének itteni tevékenységét bemutassuk a kiállításon. A Kecskeméti Művésztelep második szakaszát (1920-1944) jórészt Révész Imre főiskolai tanár és tanítványai (pl. Hajnal

János, Harcsi István, Prohászka József, Szabó Vladimír) jelentik. Bár gyűjteményünk némi kiegészítéssel lehetővé tenné, sajnos ez a korszak jelenleg nem képviselteti magát az állandó kiállításon.

A Kecskeméti Képtár legjelentősebb művészettörténeti rangú képzőművészeti anyaga Glücks Ferenc és felesége ajándékozásának köszönhető. A kollekció első része 1980-ban, a második része pedig 1989-ben került a képtár tulajdonába. „E jelentős műveket felvonultató hagyaték valóban díszére válik a Kecskeméti Képtárnak, mely ezáltal olyan XX. századi festészeti anyagot tartalmazó gyűjteményeknek lett méltó társa, mint a pécsi Modern Magyar Képtár vagy a székesfehérvári Deák-gyűjtemény.”⁵ A *Farkas István-Glücks Ferenc-hagyaték* 291 művet tartalmaz, köztük a magyar művészet legjelentősebbjei közül három olyan alkotót, akiknek az anyaga minőségileg és számbelileg is lehetővé tette, hogy önálló termekben mutassuk be őket. *Mednyánszky László* báró (1852-1919) nagy magányosaink közé tartozik. Jelentős múlttal rendelkező arisztokrata család sarja volt. Szülőhelyének, a felvidéki híres Beckó várának – a monda szerint a család hírhedt őse, Stibor vajda építtette fel a szikla tetejére kedvenc bolondja számára – történetei, titokzatossága, misztikuma egész életére szóló lelki öröksége volt. Az 1870-es években folytatott tanulmányaitól kezdve szinte állandóan úton volt. Többször tartózkodott Bécsben és Párizsban, bejárta Itáliát („Velence”, 1905 k.), Dalmáciát, Montenegrót. Magyarországon elsősorban az északi részekben és az Alföldön folytatja festői csavargásait. Állandó önvizsgálódása, szigorú befelé fordulása a kitaszítottak, a társadalom periferiáján élő, „eleve elrendelt” sorsú emberek felé irányította. Belülről kívánta megismerni őket, átélni az élni akarás súlyát. Párizsban rongyszedőként, Marseille-ben kikötőmunkásként vegyült el köztük: „... Megleste sovány arcvonásaikat, melyek élesek, mint a kés, amit zsebükben szorongatnak. Megfigyelte őket, amint izzó szemmel kémlelnek az éjszakába, melyben rongyos ruhájuk színe egybeolvad a sötétséggel.”⁶ A leírás ráillik olyan birtokunkban lévő főművekre, mint az „Ágrólszakadt” (1905 k.), vagy a „Kocsmában ülő” (1900). Barátokat is talált köztük. A legmélyebb kapcsolat egy váci földműveshez, Kurdy (Nyuli) Bálinthoz fűzte. Halála után szinte mitologikus alakká emelte őt, a jóság és a tisztaság szimbólumát látta benne. A Képtárban kiállított tömbszerűen megfogalmazott, lényegretörő portréja (1890 k.) egyik fontos előképe a későbbiekben Nagy Balogh János (Önarckép, 1914 k.) és Nagy István által megteremtett szegényparaszt ábrázolásoknak. *Mednyánszky László* élete végén, az I. világháborúban hadirajzolónak állt, és bejárta a fronttal együtt vonulva Galíciát, Szerbiát és Dél-Tirolt. A halál és a gonosz mindennapos tevékenysége, a memento mori, a földi hiábavalóság, az ember eltorzuló érzelmei mélységesen felkavarták (pl. „Enyészet” 1917, „Halott orosz katona” 1914-1918). A „nagy élményben” rejtőző kegyetlen válasz kerek egészé tette az életművet.

A halál ennél még keserűbb élménye fűződik *Farkas István*hoz (1887-1944), aki egy Auschwitzba tartó vagonból hagyta hátra utolsó sorait (Kecskemét, 1944. június 23.): „Ha ennyire megalázzák az emberi méltóságot, már nem érdemes tovább élni.”⁷ A Glücks-hagyaték legtöbb műve (62 db) *Farkas István* alkotása. Nem véletlen, hiszen a pesti pékmester közvetlenül a művész fiaitól vette meg képeit (s ezzel együtt az egykori Wolfner-gyűjtemény jelentősebb darabjait) 1945-1948 között. Apja, a cégalapító Wolfner József, nevezetes személyiség volt a századelőn. Ő indította el például 1902-ben a *Művészet* című folyóiratot, melynek szerkesztője Lyka Károly volt. A még gimnazista *Farkas István* az Ő révén ismerkedik és barátkozik meg *Egry Józseffel* és Réth Alfréddal. A Singer és Wolfnerrel 1898-tól szerződésben álló *Mednyánszky* magával viszi útjaira a tizenhárom-tizenéves fiút, aki ekkorra már döntött, festő szeretne lenni. A *Mednyánszky*tól kapott alapvető élményt fokozza, hogy a neós korszak idején Nagyváradon folytatja tanulmányait *Ferenczy Károly* keze alatt. Később Münchenben, de még inkább 1911-14 között Párizsban közvetlenül megtapasztalhatja a művészet új felfogását, az avantgarde irányzatok megszületését és térhódítását, Ő maga is hamarosan kubista kompozíciókat készít. Ez utóbbi korszakából nem, de az ezt megelőzőből (1904-ből és 1906-ból rajzok és akvarellek), illetve az azt követő I. világháborús időszakából már rendelkezik gyűjteményünk alkotásokkal (pl. „Fekete vázlatfüzet” 1916).⁸ 1924-től Párizsba költözik (1932-ig), ahol az 1928-ban megjelent a *Correspondances*-album álomszerű, szurrealisztikus, az absztrakció határát súroló képeivel („Vizek mélyén” és „Üvegablak”) nagy sikereket ér el. Az 1930-as években születnek meg *Farkas* fő művei, s rajtuk a jellegzetes „*Farkas*-vakságban” szenvedő figurák („Vörös asztal körül” 1930, „Fiatal részeg költő és az anyja” 1932). „Nyomasztóan sötét, terhesen torz rajtuk az élet. (...) A festő érzi a tragédiát és tudja, hogy hiába minden, nincs segítség. (...) Talán maga sem tudja, mennyire benne van, testestől-lelkestől, képeiben. És mennyire benne van korunk egész tragédiája is.”⁹ A szimbolika és a látvány, a későközépkori realizmus (ami a függönyön túl van, a tükör motívuma) és a modern művészet expressziói, képépítése folyik itt össze, egyútvé teremtve egy örökös körforgásban belülről kifelé és kívülről befelé megfogalmazódó szubjektív, de egyben közös mitológiával telített festői világot.

Nagy István (1873-1937) rendelkezésünkre álló anyaga szintén lehetővé tette, hogy az életművet sejtetve külön teremben adjunk helyet képeinek.¹⁰ Az erdélyi származású festőt (Csikmindszenten született) már 1892-94-ben az Alföldön találjuk (Homokmégyen tanít), de a budapesti, müncheni, majd párizsi tanulmányai után 1902-től egyelőre még visszaköltözik szülőföldjére. Az I. világháborúban hadifestőként szolgált („Népfölkelő” 1916, „Letarolt fenyők” 1917), s *Mednyánszky*hoz hasonlóan szerződést kötött a Wolfner-céggel öt évre, így minden képe 1921-26 között ebbe a gyűjteménybe vándorolt. 1920-ban átköltözik Magyarországra, s az Alföldön, a Duna-Tisza közén kezd festeni („Temető” 1924 k.), többek között Kiskunfélegyházán, Kecskeméten és Koszta Józseffel Szentesen. A szegényparaszti téma, az alföldi táj alapján az alföldi festők közé sorolnánk, de szigorú építészeti, szobrászi jellegű megszerkesztettsége, konstruktivitása és szentelensége eltér azok expresszív realizmusától. A Kecskeméti Képtár legjelentősebb darabjai, az 1925-26 táján készült, érett művészetét példázó sommás, pasztellel készült portréi („Kucsmás paraszt”, a „Fehér fejkendős, lila blúzós menyecske”). „Balladák komor világa az övé, ha embert fest, akkor is a lényegre szorítkozik, a mozdulatlanságban is drámát idéz. Parasztfjelei kemények, mint az öreg fák megkövült bütykei.”¹¹

A Glücks-hagyatékkal a három külön bemutatott festő mellett számos jelentős, a XX. század első felében készült mű került a Kecskeméti Képtárba, köztük például *Rippl-Rónai József* („Pipázó férfi” 1920 k.), *Derkovits Gyula* („Anya gyermekével” 1934 k.), a szentendreiak közül pedig *Ámos Imre* („Kék önarckép” 1938), *Anna Margit* („Kendős fej” 1940 k.) és *Barcsay Jenő* („Szentendre” 1941) alkotása(i). Külön kiemelendő *Egry József* hat képe (pl. „Balatoni halász” 1941).

Az állandó kiállítás legnagyobb egysége a miskei festőművész, *Tóth Menyhért* (1904-80) életmű-kiállítása. Hosszú élete során – bár elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát („Virág cserépbén” 1931) – a paraszti életvitelt soha el nem hagyta, napközben szobafestő és földműves, este pedig festőművész volt. Magányos, de európai szintű életművét még csak most kezdik megismerni és értékelni külföldön, képeit láthatták már Franciaországban, Indiában, 1980-ban a Velencei Biennálén, majd az 1992-es sevillai világkiállításon is. Igen aktív, erőteljes, álmokban és mesékben gazdag együttélés jellemezte a természettel. Egy kiveszőfélyben lévő emberi világlátást képviselt, melyben az emberlény és a természetanya még egyútvé tartozott, és olyasfajta módon beszélgettek egymással, mint ahogy tette ezt *Mikszáth* „tűzhelyalapító tót atyánkfia”, *Lapaj*, a híres dudás. „A mestert, ki *Lapaj*t a tökély fokára vitte a dudában, nem kellene messze keresnie *Petrus*nak, mindenütt jelenvaló az. Csak beszélni kell tudni vele és tudni hallgatni rá. Nem mindenre a természet, az anyaföld tanít-e minket? A földnek szíve van. Aki ráborul, s fülét odaszorítja közös tápláló anyánk barna testéhez, rejtélyes dobogást hall alatt... A föld gondolkozik is. Gondolatai a virágok. (...) És ha gondolkozik, ha szíve van, érezni is kell tudnia, bánatának, örömeinek kell lennie. (...) ... a virágok, fák, fűvek is mind éreznek, mind gondolkoznak, s mindnyáját

összekapcsolva tartja a szeretet nagy eszméje.” Tóth Menyhért az utolsó, ún. fehér korszakában a fehér színt e mindent megértő és átölelő szeretet szimbólumának tekintette („Gea” 1973, „Filozófus” 1977). Ez a minden élőlény felé áradó szeretet jellemzi a 30-as évek eleji kezdetektől kezdve a teljes életművet is. 1945 előtt igen gyakran megjelenik festészetében a népi motívumoktól áthatott keresztény ikonográfia, melyet kiállításunkon például a „Boldogasszony” képvisel, háttérében a Tóth Menyhért által oly gyakran idézett népi feliratok egy példája olvasható: Édesanya Mária segíts. Az említett fehér korszakába átvezető második alkotóperiódusában (50-es évek második felétől) a gazdag kolorit jellemzi, képein az egyetemes mitológia és a magyar mítosz ölelkezik össze. Ide tartoznak szétválaszthatatlan ember-állatai („Macskalány” 1962, „Hiúság” 1965) és fej-sorozat („Kucsmás fej” 1958).

A Kecskeméti Képtár fent bemutatott gyűjteményein túl természetesen ajándékozások, illetve vétel útján más jelentős művekkel is gazdagodott. Érdemes megemlíteni például Czigány Dezső sorozatindító Ady-portróját 1907-ből, mely Dénes Zsófia hagyatéka részeként került hozzánk.

Az állandó kiállítás az eddigi tizenöt év alatt kétszer volt átrendezve, s a Cifrapalota elkövetkező felújítása újra alkalmat ad erre. Szeretnénk jobban igazodni a befogadó épület stílusához, hangulatához, így a századforduló törekvéseinek megfelelően (Gesamtkunstwerk) az *iparművészetet* és a képzőművészetet együttesen szerepeltetnénk, ahol ez lehetséges. A festmények és szobrok látványát – hangulatos enteriőrökre törekedve – bútorokkal, ötvöztárgyakkal, kerámiával stb. egészítenénk ki. Az iparművészeti gyűjteményünkben különösen alkalmasnak tűnik erre Horti Pál hagyatékának szobaberendezése (rajzszekrény, pamlag és szivarszekrény, 1898) és kerámiái, illetve egy teljes, 1900 körüli szecessziós nagypolgári ebédlő berendezésének bútorai, melyek Thék Endre műhelyéből származnak.

A fent bemutatott gyűjtemények a Cifrapalota első és második emeletén kaptak helyet, míg a földszint és a Pávás terem a Katona József Múzeum időszakos kiállítóhelyeként szolgál. Többek között az itt megrendezett képző- és iparművészeti kiállítások nyújtanak módot arra, hogy az 1945 utáni, illetve a *kortárs művészet* alkotásaival is gyarapíthassuk a gyűjteményünket. 1998 tavaszán rendeztük meg például az országos visszhangot kiváltó „Kortárs magyar zománcművészet” című kiállítást, melynek anyagából olyan meghatározó jelentőségű alkotók művei kerültek a Képtár tulajdonába, mint Kátai Mihály, Stefániay Edit, Fabók Gyula, Papp Oszkár vagy Sor Júlia. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogy nem kellene-e egy a XX. század második felének magyar művészetét reprezentatív módon bemutató egységet létrehozunk az állandó kiállításon belül. Ha végigtekintünk a képtár anyagán – az említettek (pl. Csiky Tibor, Hencze Tamás, Schaár Erzsébet, Bartl József, B. Mikli Ferenc, Bozsó János, Haraszty István, Orosz János, Orosz István, Galambos István, Berki Viola, Somogyi Győző, Borsos Miklós), túl ez nem tűnik lehetetlen vállalkozásnak.

1. Szántó Kálmán: A város képvásárlása. Kecskeméti Lapok 1905. április 2. Idézi Bánszky Pál: Művészetpártolás Kecskeméten a XX. század elején. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1986. Szerk.: Sztrinkó István. Kecskemét, 1987 (kézirat). p. 180. A Cifrapalota épületéről lásd pl.: Simon Magdolna: A Cifrapalota. In: Forrás 1983/9. pp. 55-60.
2. A témáról lásd: Sümegi György: Nemes Marcell, a műgyűjtő. Adalékok a magyar műgyűjtés századeleji történetéhez. In: Cumania III. Szerk.: Horváth Attila. Kecskemét, 1975. pp. 275-304. (Ugyanitt megtalálhatóak az idézetek eredeti forrásai is.)
3. nbsp;Azokat a műveket emeltük ki, amelyek többnyire láthatók is állandó kiállításunkon.
4. A művésztelepről lásd: Sümegi György: A Kecskeméti Művésztelep és Alkotóház. Új Művészet Kiadó, Bp., 1996
5. Lóska Lajos: A Glücks-hagyaték. A gyűjteményről. In: Művészet 1990/1. pp. 24-29. A cikk a hagyaték második felét a Cifrapalotában bemutató 1989. szeptember 1 – október 29. között megrendezett időszakos kiállítás alkalmából írott részletes ismertetés.
6. 1897-es párizsi világkiállításának Adrien Remacle által írt katalógus előszavából. Kállai Ernő nyomán idézi: Egri Mária: Mednyánszky. Corvina, Bp., 1975. p. 9.
7. nbsp;S. Nagy Katalin: Farkas István. Arthis Alapítvány, Bp., 1994. p.196. (Oeuvre-katalógussal, dokumentumokkal, bibliográfiával stb.)
8. Sajnos a grafikai anyag bemutatását csak időszakos jelleggel tehetjük meg az állagmegóvás miatt. Legutóbb 1994. június 3- augusztus 21. között voltak láthatóak a Cifrapalotában.
9. Nyilas-Kolb Jenő: Farkas István. Bisztrai Farkas Ferencz kiadása, Bp., 1935. p. 28.
10. A bajai Nagy István Képtárban van a megyében még jelentősebb Nagy István-kollekció, ahol is a kecskemétiével szemben elsősorban tájképeivel találkozhatunk, főleg az utolsó korszakából.
11. Németh Lajos: Modern magyar művészet. Corvina, Bp., 1972. p. 32